

Designéři jako vizionáři

Perspektivy tranzitivního designu ve vzdělávání

Klára Peloušková, Ladislava Zbiejczuk Suchá, Roman Novotný (Eds.)

Učební texty pro studijní program Design informačních služeb vznikly s podporou z finančního příspěvku Islandu, Lichtenštejska a Norska prostřednictvím Fondů EHP 2014-2021 program Vzdělávání.

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

MUNI
ARTS Katedra
informačních studií
a knihovnictví

UNIVERSITY
OF OSLO

Obsah

Designéři jako vizionáři	Chyba! Záložka není definována.
Perspektivy tranzitivního designu ve vzdělávání	1
Obsah	2
Tranzitivní design a nové perspektivy ve vzdělávání	4
1 Tranzitivní design v kontextu myšlení o udržitelnosti a společensko-ekologické tranzici	6
1.1 Úvod	6
1.2 Koncepce udržitelnosti a jejich inkarnace v designu	7
1.3 Institucionalizace udržitelnosti a management tranzice	12
1.4 Hnutí radikální tranzice	15
1.5 Transition Towns Initiative jako příklad hnutí radikální tranzice	19
1.6 Tranzitivní design a dynamika komplexních systémů	21
1.7 Od taktiky ke strategii: interpretace komplexity a management tranzice podruhé	24
1.8 Tranzitivní design jako výzva	27
Literatura	27
2 A Paradigm Change: Introducing Transition Design to Interaction Design Students	31
2.1 Introduction	31
2.2 Background	32
2.2.1 Conceptualizing new ways of educating students	32
2.2.2 Interaction design and directions inspiring change in education	34
2.2.3 Transition design and design education	35
2.3 Context and methods for working with the course	36
2.3.1 The course in Transition Design at the University of Oslo	37
2.3.2 Teaching strategies	37
2.4 Projects and partnerships	39
2.5 Teaching/learning practices	41
2.6 Discussion	43
2.6.1 Transitioning to a new educational paradigm?	43
2.6.2 Recognizing important aspects of transition design projects	43
2.6.3 Experiences with teaching the transition design course	44
2.7 Summary	48
Acknowledgements	49
References	49
3 Metodologie a fáze tranzitivního designu: ke službám budoucnosti	53
3.1 Design na rozhraní efektivity a reflexivity	53
Designem služeb k efektivním řešením	55
Design pro sociální inovace jako dočasná záplata na nefunkčním systému	57
Tranzitivní design: visioning a reflexivita	60
Metodologie nikdy neexistuje bez teorie	62
Použitá literatura:	63
5 Projekt: Empatické město	64

5.1 O projektu Empatické město	65
5.2 Mapování: Odkrývání empatického města	65
5.3 Visioning a backcasting: Mezi současností a budoucností	69
5.4 Design tranzice: Co znamená Empatické město	70
Literatura	72
6 Transition Design as a Strategy to Address Mental Health Stigma	74
6.1 The wicked problem of mental health	74
6.2 When Transition Design Comes In	76
6.3 Mapping Wicked Problem & Stakeholders	77
6.4 Mapping the Evolution of a Problem	78
6.5 Visioning the Future	79
6.6 Backcasting	79
6.7 Afterword	80
References	80
7 Směrem k Design Justice: Za hranice diverzity v designových oborech vstříc rozmanitější představě o uživateli	82
Literatura	84

Tranzitivní design a nové perspektivy ve vzdělávání

Publikace, která se vám dostala do rukou, je jedním z výstupů projektu *Transition Design: A New Challenge for Service and Interaction Design Education*, který společně realizovaly Katedra informačních studií a knihovnictví FF MU a Ústav informatiky Univerzity v Oslu. Nebylo to poprvé, kdy došlo k průniku vzdělávacích a výzkumných aktivit těchto dvou institucí. Už dříve spolu týmy českých a norských pedagogů/pedagožek a designérů/designérek uskutečnily projekty zaměřené na vzdělávání v oblasti designu služeb a sociálních inovací. Zacílení na tzv. Transition Design neboli tranzitivní design je pak logickým pokračováním dosavadní činnosti, protože právě tento přístup jeho zakladatelé/ky Terry Irwin, Gideon Kossoff a Cameron Tonkinwise považují za další krok ve vývoji designu jako disciplíny, která by se měla podílet na „tranzici“ směrem k trvale udržitelným formám společenského uspořádání.

Obě pracoviště se v průběhu projektu pokusila metodologický rámec tranzitivního designu aplikovat ve vzdělávání budoucích designérů i designérek. Kurikula nově navržených kurzů na univerzitách v Brně i v Oslu vykouzila z tradičního rámce designu jako **řešení problémů** směrem k designu jako **navrhování vizí budoucnosti a intervencí**, které nám mohou pomoci tyto vize naplnit. Tato publikace pak shrnuje jak teoretická či metodologická východiska tranzitivního designu, tak zkušenosti s jeho implementací ve vzdělávání a konkrétní výstupy studentských projektů. Na dalších stránkách tak najdete esej Kláry Pelouškové, která tranzitivní design uvádí do souvislosti obecnějšího myšlení o udržitelnosti či společensko-ekologické tranzici, či příspěvek Romana Novotného, který tento přístup definuje na základě jeho průniků či naopak rozdílů oproti ustáleným – a vnitřně normativním – metodologiím designu služeb či sociálních inovací. Se zkušenostmi ze vzdělávacího procesu nás pak seznamuje text Almy Leory Culén, Nicholase Stevense a Amely Karahasanović, který poukazuje na nedostatky tradičních forem vzdělávání v (interakčním) designu a ukazuje, jaký příslib, ale i komplikace s sebou v tomto ohledu přináší perspektiva tranzitivního designu. Publikaci pak doplňují eseje studentek KISK FF MU, které se k tranzitivnímu designu vztahují z několika různých úhlů. Natálie Káčová, Gabriela Lichá, Hana Plichta Malinová, Petra Zbranková a Adéla Zrníková ve své esejí popisují koncept tzv. empatického města (tuto kapitolu lze zároveň číst jako případovou studii aplikace tranzitivního designu ve vzdělávání designérů a designérek). Markéta Kučerová se zamýšlí nad tím, jak by mohl být tranzitivní design užitečný v rámci péče o duševní zdraví. Alexandra Jakabová rozkrývá pojem „designové spravedlnosti“, která s problematikou tranzice rovněž úzce souvisí. Jednotlivé kapitoly, ačkoli tvoří jeden celek, jsme se rozhodli ponechat v jejich původní jazykové podobě – chceme tak co nejvěrněji zachovat ducha mezinárodního projektu, díky kterému tato kniha vznikla.

Tranzitivní design byl prostřednictvím tohoto projektu v českém akademickém kontextu reflektován a aplikován vůbec poprvé. Zkušenosti, které se v rámci vysokoškolských kurzů, odborné konference i neformálních diskusí podařilo nasbírat a kriticky uchopit, mohou – jak doufáme – inspirovat další designové i vzdělávací iniciativy, které svými cíli i metodologickým vymezením přispějí k postupnému přesměrování designu od služebné

disciplíny poplatné ekonomickému či politickému statu quo k reflexivní praxi umožňující postupnou realizaci žádoucích scénářů budoucnosti. Úkoly, které tranzitivní design sám sobě vymezuje, jsou bezesporu krajně nesnadné. Platí-li však, že žijeme v „časech tranzice“, nezbývá než je přijmout za své.

1 Tranzitivní design v kontextu myšlení o udržitelnosti a společensko-ekologické tranzici

Klára Peloušková

1.1 Úvod

V posledních několika desetiletích se design jako profesionální disciplína čím dál zřetelněji dematerializuje: už v 90. letech upozornil designér a teoretik Richard Buchanan na skutečnost, že součástí designu jsou stejně tak fyzické předměty jako logistika, management, komplexní systémy a hmotná prostředí (Buchanan, 1992). Od té doby se digitální produkty, sociální inovace nebo systémy, které spojují fyzické objekty a služby, staly v rámci soukromých agentur i státních inovačních laboratoří hegemonní kategorií „progresivního“ designu a často také výrazem antropocenního technooptimismu. Ačkoli je odklon od klasického tvarování výrobků v rámci designu jedním z měřítek přechodu k postindustriální společnosti, české akademické prostředí těmito tendencím, zdá se, i nadále veskrze odolává: obory zaměřené na design služeb, systémů, uživatelských rozhraní či digitálních aplikací jsou na českých vysokých školách oproti tradičním disciplínám typu produktového nebo grafického designu stále výrazně v menšině.

Intenzivní rozvoj informačních technologií, který charakter dominantní designové praxe silně ovlivnil, provázel v poslední čtvrtině minulého století proces neoliberalizace západní ekonomiky. Součástí civilizačních procesů v tehdejší takzvané „rozvinutém“ světě byla nicméně i určitá „politizace vedlejších účinků“ industriální modernity (Grin et al., 2011), mezi něž patřily environmentální dopady průmyslových procesů a nadměrné spotřeby.¹ Zdůrazňování potenciálu (nehmotných) inovací šlo tedy od 80. let ruku v ruce s výzvami k „udržitelnosti“, a byť je dnes apelování na environmentální šetrnost běžnou součástí české odborné i populární debaty o designu, chápání udržitelnosti je v místním kontextu stále spíše nediferencované a z hlediska významu poměrně mlhavé.

Tranzitivní design (v angličtině transition design; dále jen TD), který bychom tímto sborníkem rádi uvedli do českého prostředí, bývá zhruba od roku 2015 v mezinárodní literatuře označován za nejpokročilejší iteraci systemického designu zaměřeného na problematiku ekologické udržitelnosti (Boehnert, 2018; Gaziulusoy, 2019). Pojmem „transition“ autoři konceptu TD Terry Irwin, Gideon Kossoff a Cameron Tonkinwise odkazují k hnutím či diskurzům tranzice (neboli přechodu), které obecně požadují nebo popisují proces dalekosáhlé strukturální změny v socio-technických systémech (Irwin et al., 2018). Volba tohoto termínu tedy dává tušit rozsah a závažnost ambice, kterou si předkladatelé tohoto programu vytyčili: TD reaguje na urgenci a hloubku environmentální a sociální krize, v níž se globální společnost nachází, a chce být katalyzátorem přechodu k udržitelnějšímu civilizačnímu uspořádání (ibid). Záměry a cíle TD jsou tedy hodnotově normativní, i když cesty, jak jich dosáhnout, mohou být velmi různé a jejich volba závisí primárně na členech společenství, ze kterého vyvěrá designová agentura. Bytostně a nevyhnutelně se tedy transdisciplinární praxe TD orientuje na vzdálenou budoucnost a poskytuje nástroje či

¹ Geografka Sara Nelson ukazuje, že energetická krize a environmentální hrozby vedly ke krizi industriální společnosti v 70. letech stejnou měrou jako stagflace a propad ekonomiky. Nástup neoliberalismu pak podle ní umožnily mimo jiné i poznatky o nerovnovážené ekologii a adaptivního managementu komplexních systémů, z nichž byla flexibilita neoliberálního kapitalismu odvozena (Nelson, 2015).

realizuje dílčí kroky k naplnění idealistických vizí rozpínajících se od lokální každodennosti ke globální všeobecnosti, jež v sobě zahrnuje biosférické i technosférické systémy (ibid).

TD je přitom zároveň výzvou dovnitř designu jako profesionální disciplíny. Jak píše Cameron Tonkinwise, když už se designérská profese tak dramaticky vyvíjí, měli bychom využít situace a napřít úsilí odborné komunity smysluplným směrem: obnovit vizionářství v designu a převzít zodpovědnost za to, jakou budoucnost materializujeme (Tonkinwise, 2015). Tento apel, který z hlediska institucionálního zakotvení zaznívá především z Carnegie Mellon University v Pittsburghu², uchopila jako hosenou rukavici další akademická pracoviště po celém světě, a TD se tak v současnosti rozvíjí nejen v USA a v Austrálii, ale i v Evropě.

Abychom nicméně vysvětlili, z jakého důvodu je TD v současnosti považován za jeden z nejprogresivnějších proudů designérské praxe, je třeba rozplést jeho kontext, východiska a kořeny. Na následujících stranách tedy TD zasadíme do kontextu diskurzů udržitelnosti a s nimi provázané designové praxe. Ve druhé části textu se pak budeme věnovat různorodým podobám myšlení o tranzicích, o politických implikacích projektů přechodu či rozvoje, o změnách v komplexních adaptivních systémech nebo o konceptualizaci vztahů mezi lokálním a globálním či přírodou a společností. Závěrečná část otevře kritickou diskuzi týkající se schopnosti TD vypořádat se s politickou komplexitou antropocénu a reagovat na planetární výzvy v měřítku automatizovaných technologických infrastruktur.

1.2 Koncepce udržitelnosti a jejich inkarnace v designu

Když Irwin, Kossoff a Tonkinwise objasňují pojmenování svého designového programu, uvádějí, že se zkrátka nacházíme v časech tranzice: globální krize na mnoha úrovních se dál komplikuje a nezbývá nic jiného než hledat příležitosti pro taktické (když ne přímo strategické) tvůrčí intervence (Tonkinwise, 2015). Tranzici takovou lze charakterizovat jako „radikální, strukturální změnu společenského (sub)systému, která je výsledkem koevoluce ekonomických, kulturních, technologických, ekologických a institucionálních pohybů v různých měřítcích a na různých úrovních“ (Grin et al., 2011, s. 108)³. „Přechodové“ diskurzy, ačkoli obecně sdílejí ideu nutnosti zabránit environmentálnímu kolapsu a rozkladu lidské společnosti, jsou nicméně vnitřně nejednotné a v některých otázkách nabízejí odlišné perspektivy. Některé odlišnosti v rámci myšlení tranzice v humanitních vědách i v designu přitom navazují na rozdíly v historických i současných konceptualizacích „udržitelnosti“, respektive také udržitelného rozvoje. Než svoji pozornost obrátíme k pojmu tranzice, bude užitečné diferenciaci udržitelnosti podrobněji charakterizovat a okomentovat.

Pro přehlednost můžeme využít obecné rozlišení dvou základních pojetí udržitelnosti, jaké používá mimo jiné i teoretička designu Ídil Gaziulusoy: Podle takzvaně „slabého“ pojetí udržitelnosti lze přírodní bohatství, kulturní hodnoty i sociální vztahy vyčíslit v ekonomických jednotkách finančního kapitálu, zatímco „silná“ koncepce udržitelnosti tuto vzájemnou nahraditelnost jednotlivých hodnot odmítá a trvá na jejich principiální odlišnosti a neredukovatelnosti (Gaziulusoy, 2015). Zatímco v obou těchto environmentálních programech jde pochopitelně o mitigaci klimatických změn a ekologické degradace, slabá

² Tranzitivní design byl ve formě doktorského studijního programu zaveden na School of Design Carnegie Mellon University v roce 2015.

³ Autoři zde odkazují k první publikaci věnované managementu socio-technologických tranzic v kontextu veřejné správy (Rotmans et al., 2001).

koncepte udržitelnosti předpokládá zachování politického statu quo, respektive pokračování ekonomického růstu a jeho postupné oddělení od energetické a materiálové spotřeby. Naproti tomu silná udržitelnost je založena na myšlence hierarchie mezi jednotlivými systémy: ekonomický systém je vtělen do systému sociálního a ten do systému biosférického. Ekonomické operace přesahující hranice planetárního ekosystému podle tohoto modelu nejsou možné, chceme-li zachovat lidskou společnost a civilizaci zhruba tak, jak ji známe (Rockström et al., 2009; Steffen et al., 2015).

Tato dvě pojetí udržitelnosti lze popsat i jako úsilí o dílčí reformu na straně jedné a o hlubokou transformaci na straně druhé: jestliže reforma (spočívající v regulacích a incentivních akcích) počítá s pokračováním konvenčního pojetí rozvoje a dalším růstem spotřeby, transformace předpokládá více než jen léčbu symptomů – vyžaduje radikální přestavbu politického i ekonomického systému (Raskin, 2002). Jinými slovy, udržitelnost v nejrozšířenějším, tedy slabém slova smyslu, předpokládá, že problémy spojené s klimatem či životním prostředím jsou *řešitelné* v rámci stávajícího paradigmatu, a to především prostřednictvím inovativních technologií. Radikálnější pojetí, které hlubokou krizi považuje za takřka neodvratnou, naopak odhaduje, že naše „zapeklité problémy“ (*wicked problems*) nelze řešit, ale jen *zvládat* (Barry, 2012).

Tyto koncepte lze dobře ilustrovat prostřednictvím přístupů k udržitelnosti, tak jak se v uplynulých zhruba šedesáti, ale především v posledních čtyřiceti letech odrážely v environmentálně reflexivních proudech designu a architektury. Průkopníky uvažování o udržitelnosti a ekologických či sociálních dopadech průmyslové výroby i výstavby byli například Victor Papanek nebo Richard Buckminster Fuller. Jejich myšlení mělo charakter radikálních průkopnických vizí, které se zřetelně otiskly do kánonu dějin a teorie designu v 60. a 70. letech. Jen málo však jejich přístup koreloval s dobově etablovanými – politickými či ekonomickými – strategiemi environmentální ochrany, a stál tak spíše v opozici k mainstreamovému provozu výroby a výstavby.

Větší pozornosti ve veřejné debatě se otázkám životního prostředí začalo dostávat teprve v 80. letech, kdy byly v průmyslu poprvé výrazněji reflektovány požadavky udržitelnosti (v jejím slabém pojetí), především v podobě tzv. zeleného produktového designu založeného zejména na principech snižování energetické spotřeby nebo redukce a opětovného používání materiálů. O něco později se pak ve výrobě začal prosazovat tzv. ekodesign, který na rozdíl od zeleného designu bere v potaz celý životní cyklus produktů, od těžby přírodních surovin až po likvidaci, případně recyklaci výrobku. Pro ekodesign je charakteristická snaha vyčíslit environmentální zátěž jednotlivých částí procesu výroby i spotřeby věcí a škodlivé prvky či fáze zefektivnit nebo nahradit (Ceschin & Gaziulusoy, 2016). Pokročilejší variantou ekodesignu se na přelomu tisíciletí stala metodologie *Cradle-to-Cradle* architekta Williama McDonougha a chemika Michaela Braungarta, kteří dříve lineární cestu produktu „od kolébky do hrobu“ stočili do kruhového schématu, v němž výrobek směřuje „od kolébky do kolébky“. Tento princip, který je dnes základem tzv. cirkulární ekonomiky, napodobuje regenerativní přírodní cykly, v nichž neexistuje kategorie odpadu – jen živiny a suroviny, které se buď rozloží, nebo jsou opětovně využity. McDonough a Braungart vybízeli také k intenzivnějšímu využívání ekologických inovací, jako jsou zelené materiály, zelené střechy, hydroponické systémy, permakulturní design či obnovitelné zdroje energie, které by rovněž napomohly environmentálně šetrnějším způsobům výroby, spotřeby a likvidace věcí (McDonough & Braungart, 2002; White et al., 2016).

Vztah těchto koncepcí „udržitelného designu“ k politickému a ekonomickému statu quo dobře vystihuje publikace *Natural Capitalism* Paula Hawkeny, Amoryho Lovinse a

Huntera Lovinse, která za hlavní – nicméně jednoznačně řešitelnou – slabinu kapitalismu považuje plýtvání energií a přírodními zdroji. Nový ekologicko-technologický systém, který autoři navrhli, měl využívání surovin maximálně zefektivnit, přičemž kromě již zmíněných výrobních principů se měl „přírodní kapitalismus“ zaměřit místo materiální produkce především na poskytování služeb (Hawken et al., 2000). Název publikace i podtitul *The Next Industrial Revolution* dávají tušit, že je tato koncepce prodloužením západního moderního projektu a kapitalistické logiky pokroku a růstu, tedy že jde-li zde o „udržitelnost“, pak bezpochyby právě v jejím slabém pojetí. Zmíněné principy designu a průmyslové výroby jsou přitom v mnoha ohledech problematické samy o sobě. Ani přírodní suroviny, respektive „obnovitelné“ zdroje jako dřevo, bavlnu nebo konopí nelze pěstovat a sklízet zcela neomezeně a opětovné zpracování umělých materiálů může být energeticky velmi náročné (Ceschin & Gaziulusoy, 2016). Koncepce přírodního kapitalismu rovněž přehlíží důsledky tzv. Jevonsova paradoxu, podle kterého může navzdory efektivnímu využití zdroje jeho absolutní spotřeba stoupat, a to kvůli růstu poptávky po daném produktu, potažmo kvůli ekonomickému růstu jako takovému.⁴ Z počátku nebyla v rámci udržitelného designu akcentována ani otázka odpovědné spotřeby – ta se sice dostala do popředí v nultých letech tohoto století, „zelený konzumerismus“ však zůstal konzumerismem (Tonkinwise, 2015), přičemž otázka spravedlivé sociální distribuce zdrojů zůstala nereflekтовána (Ceschin & Gaziulusoy, 2016).⁵

Nová kapitola „udržitelného designu“ se pak začala psát s nástupem systémových inovačních strategií a podnikatelských modelů založených na propojování hmotných produktů s digitálními aplikacemi a službami, respektive na poskytování přístupu k funkcím spíše než na prodeji výrobků jako takových. Konkrétně si lze pod touto definicí představit dnes již zcela konvenční schémata sdílení, mezi něž patří například carsharing, ale i koncepty veřejných služeb, které v sobě zahrnují také sociální aspekt všeobecné dostupnosti (Ceschin & Gaziulusoy, 2016).⁶ Ačkoli jde tento trend ruku v ruce s postindustriálním přechodem k ekonomice služeb a většinou nenabourává existující tržní paradigmaty, představuje určité vykročení k vícerozměrné, kontextuální reflexi ekologické neudržitelnosti stávajících forem výroby a spotřeby. Může přitom podpořit jak omezování individuální spotřeby či proměnu chování a životního stylu ve smyslu slabé koncepce udržitelnosti, tak rozvoj komplexního, systémového myšlení o inovacích, které je jedním z klíčových principů udržitelnosti v jejím silném pojetí.

Silná udržitelnost předpokládá strukturální změny v sociální organizaci a ekonomickém systému, kterých bez důkladné analýzy rozvětvené sítě vztahů a souvislostí

⁴ Ekonom William Stanley Jevons popsal tento paradox už v roce 1865 v souvislosti s těžbou uhlí (Jevons, 1865). Viz William Stanley Jevons, *The Coal Question. An Inquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of Our Coal Mines*, London 1865.

⁵ V současnosti dochází v tomto ohledu k určitému posunu i v rámci korporátního sektoru – nábytkářská firma IKEA například vedle principů zodpovědné spotřeby a oběhového hospodářství zmiňuje jako důležitý úběžník své strategie udržitelnosti také spravedlnost a sociální rovnost (konkrétně IKEA zmiňuje pomoc uprchlíkům, spolupráci se sociálními podnikateli nebo genderovou vyváženost v rámci podniku). Viz Strategii udržitelnosti IKEA (IKEA, 2020).

⁶ Konkrétním příkladem může být například model veřejné minibusové dopravy, „která úspěšně fungovala v Helsinkách mezi lety 2012 a 2016, než byl její další rozvoj místní politickou reprezentací zastaven z důvodu striktních úsporných opatření. Kutsuplus byl založen na algoritmu umožňujícím flexibilní výpočet tras, které bylo na základě poptávky konkrétních uživatelů v danou chvíli třeba obsloužit. Sdílená autobusová doprava zajišťovaná veřejným dopravcem byla navržena za účelem redukovat individuální automobilovou dopravu a poskytnout solidní pracovní příležitosti finským řidičům.“ (Peloušková, 2020).

dosáhnout nelze. Progresivní proudy v (teorii) designu usilující o dosažení dlouhodobé životaschopnosti lidské civilizace přitom k „neudržitelnosti“ stávajícího uspořádání přistupují jako k „zapeklitému problému“ svého druhu, přičemž místo „řešení“ navrhují strategické či taktické „intervence“, jež postupně – a kumulativně – směřují k uskutečnění žádoucí transformace.⁷ Teoretici Fabrizio Ceschin a İdil Gaziulusoy charakterizují tyto přístupy následovně: „Aktuálně je udržitelnost pojmána jako vlastnost systému a nikoli jako vlastnost jednotlivých prvků systému. Proto dosažení udržitelnosti vyžaduje procesuální, mnohoúrovňový a systemický přístup k plánování pro udržitelnost vedený vizemi, spíše než tradiční optimalizační přístup zaměřený na konkrétní cíle“ (Ceschin & Gaziulusoy, 2016: s. 119).

Podle těchto „radikálních“ koncepcí designu (White, 2019) je přitom předpokladem schopnosti materializovat udržitelnou budoucnost proměn či „přesměrování“ designu jako disciplíny. Jestliže jsme slabé pojetí udržitelnosti ilustrovali příkladem knihy *Natural Capitalism*, v kontextu designu směřujícího k silné udržitelnosti lze za exemplární považovat knihu *Design Futuring* teoretika a designéra Tonyho Frye (2009). Podle Frye je dominantní – afirmativní a vůči statu quo instrumentální – praxe profesionálního designu veskrze destruktivní a znemožňující budoucnost. Všímá si mimo jiné kontraproduktivní specializace jednotlivých designérských oborů, která v důsledku zneviditelňuje provázanost hmotných prostředí, kognitivních zkušeností a životních stylů a vede k redukci designování na formální tvarování a funkční optimalizaci.⁸ Fry pak hovoří o nutnosti přesměrování designu, které musí vyjít ze sebereflexivního uvědomění, že schopnost designovat je společná všem lidem a že touto praxí, tedy navrhováním nástrojů, produktů a prostředí, zároveň určujeme, kým jsme a kam se ubíráme.⁹ Design jako součást vnitřně kritické „přesměřující praxe“ (*redirective practice*) pak může udávat směr budoucímu rozvoji společnosti a přetvářet individuální chování i sociální struktury, ovšem jedině tehdy, přijme-li za svůj hlavní operační program udržitelnosti v jeho silném pojetí, který Fry označuje jako *Sustainment*. Tento projekt pak podle autora stojí na třech hlavních pilířích: na přechodu k novému ekonomickému paradigmatu, dovybavení či přizpůsobení hmotného světa, který jsme už vytvořili (tzv. *retrofitting*), a na uvědomění, že neudržitelnost je základním principem existujícího a neustále expandujícího moderního lidství.¹⁰

⁷ Neudržitelnost jako svého druhu zapeklitý problém, který nelze „vyřešit“ dílčími lineárními a vzájemně oddělenými řešeními, popisuje např. John R. Ehrenfeld (Ehrenfeld, 2013).

⁸ O designu jako nástroji zneviditelňování komplexních souvislostí viz také Peloušková (2020a).

⁹ Jako prostředek uskutečňování sociální transformace chápe design také teoretička designu Joanna Boehnert: “Neither system structures nor behaviours change by simply critiquing a situation and announcing new values. Theory itself can be transformative on a personal level but awareness alone will not solve our problems. Designers and design theorists are responding to the socio-ecological problems [...] with socially responsive design strategies.” (Boehnert, 2018: s. 21).

¹⁰ Termín *sustainability* spojuje Fry s konvenčním pojetím udržitelnosti definovaným v tzv. Brundtlandské zprávě, o níž bude řeč dále. Pracuje tedy s variantním pojmem *sustain-ability*, aby podtrhl podstatu udržitelnosti ve smyslu schopnosti něco „udržet“. *Sustainment* je pak název politického programu, v jehož rámci má být dlouhodobé civilizační udržitelnosti dosaženo. “[Becoming sustain-able] implies nothing less than fundamental directional change in what we do and what we are. Becoming sustain-able is certainly a lot more than just technologically fixing-up the planetary damage we have done and continue to do. It is not a project of a few years or decades. Rather, it is a project that has to exist as long as we exist – the degree to which we embrace it will actually determine how long we survive as species. For this reason, we need a way of naming this project, as it rejects and transcends the exhausted, and in many quarters, discredited rhetoric of Brundtland-style 'sustainability'. We mark this difference with the name of 'the Sustainment'” (Fry, 2009: s. 45).

Fryova koncepce udržitelnosti tedy počítá s obnovením vazeb mezi sférami vědění a praxe, které se v uplynulých staletích v rámci západního systému poznání roztříštily do nekonečného množství dílčích kategorií – právě tato rekonstrukce vztahů pod hlavičkou přeměrující praxe musí podle něj předcházet novému projektu udržitelné civilizace (Fry, 2009). Autor vnímá sféru designu jako bytostně politickou a jeho přístup je poměrně specifický svou polemikou s modelem zastupitelské demokracie, která dnes v jeho pohledu slouží zejména zájmům moci: „vláda lidu“ musí být podle Frye podřízena nárokům udržitelné budoucnosti. Jakkoli tedy Fry vyzdvihuje princip vztahovosti a situovanosti, design je pro něj nástrojem direktivním, stejně jako je lidská agence nevyhnutelně antropocentrická (ibid). Politika designu je pak v jeho pojetí participativní, ale nikoli konsenzuální: musíme být schopni reflektovat rozpory a designovat uvážlivě, naše záměry však musí vždy následovat „nadideologické“ politické cíle „diktatury udržitelnosti“.¹¹

Mnohem méně politicky vyhraněná, ale z hlediska přístupu k udržitelnosti bezpochyby „silná“ je také koncepce designu sociálních inovací formulovaná italským designérem a teoretikem Eziem Manziniem. Právě v sociálních, tedy nikoli primárně materiálních inovacích vidí Manzini příslib společenské transformace vsříc trvalé udržitelnosti. V knize *Design, When Everybody Designs* autor za hlavní úběžník své teorie a metodologie designu označuje „velkou tranzici“, tedy proces hluboké civilizační proměny, která se vzhledem k nutnosti respektovat planetární limity zdá být nevyhnutelná (Manzini, 2015). Předpokladem tohoto přechodu je pak podle Manziniho emancipace lokálních komunit, vytvoření odolných distribuovaných systémů s místními uzly výroby a spotřeby a replikace či škálování úspěšných projektů a idejí v jiných kontextech díky napojení na globální síť (ibid). Podobně jako Fry trvá Manzini na přehodnocení profesních specializací a na reflexi komplexity poznání. Oproti Fryovi však silněji akcentuje roli „difuzního“ (v protikladu k „expertnímu“) designu jako činnosti, jejímž prostřednictvím každý člověk utváří svůj vlastní životní projekt. Komplexní realita a z ní vyplývající problémy vyžadují pozornost vůči perspektivám těch, kteří jsou odborníky především na své vlastní životy a kulturu. V Manziniho radikálně participativní koncepci designu tak rezonuje poučení dekoloniální či feministickou kritikou vyzdvihující anti-hierarchické principy poznávání, vzdělávání a tvorby.¹²

Z antropologické perspektivy pak k podobným závěrům stran udržitelnosti dochází i Arturo Escobar, jehož důraz na autonomii, vzájemnost a vztahovost má kořeny v mimoevropském myšlení, které na rozdíl od západní filozofické tradice nepracuje s dichotomií mezi přírodou a kulturou (Escobar, 2018). Pro oba tyto autory pak základem skutečně udržitelného designu musí být revize hierarchií či hranic a decentralizace moci v rámci horizontálních společenských struktur.

Tranzitivní design na dřívější pojetí udržitelnosti v designu explicitně navazuje a v posledních letech se stává referenčním rámcem, v němž se propojují radikální koncepce

¹¹ “[Dictatorship of Sustainment] proclaims that it is not a matter of the imperative of sustain-ability being balanced with other political demands but rather that it rules them as sovereign” (Fry, 2009: s. 47). *Sustainment* však podle Frye nemá být nastolen okamžitě nebo násilně a nepředpokládá absolutní odmítnutí tržních principů: “As indicated, redirection is not instant economic dislocation. It does not mean, or aim to create, a total rupture from the status quo. Rather, it means identifying what needs to be redirected, commencing redirective activity and working to establish the rise and dominance of agents of futuring. So understood, it is more radical than reform but less disruptive than revolution” (ibid). Damian White na tento Fryův podvatrný přístup k demokracii upozorňuje a vybízí naopak k posílení a kultivaci demokratických procesů (White, 2019).

¹² Viz např. klasické koncepty *unlearning* feministické literární teoretičky Gayatri Spivak (Morris & Spivak, 2010) nebo *deschooling* kněze a filozofa Ivana Illiche (Illich, 1970).

designu s přístupy a metodami odvozenými z jiných disciplín. Hlásí se jak k myšlence „přesměřující praxe“, tak k programu společenské transformace, jehož předpokladem je přehodnocení dominance „prvního světa“ a samotných základů v mnoha ohledech neudržitelné západní civilizace. Ezio Manzini či Arturo Escobar se programu TD stali intelektuální i metodologickou oporou, a především v případě Manziniho také jeho kritiky: „Ne, nepotřebujeme další zvláštní druh designu (tranzitivní design) [...]. Dlouhé časové horizonty a vize udržitelné budoucnosti by se měly stát ‚normálním‘ kulturním pozadím budoucího mainstreamového designu, tedy celé komunity designových expertů, kteří budou ochotni dělat to, co by design z definice dělat měl. To znamená pracovat pro lepší, životaschopnější svět.“ (Manzini, 2018: s. 59). Manzini tak vznik TD jako svébytného designového směru či přístupu odmítá jako rezignaci na kultivaci oboru designu jako takového a místo pojmu tranzitivní design navrhuje spojení *design in the transition times* (ibid).

S poukazem k diskurzům tranzice lze ale ustanovení programu TD chápat jako strategický krok v institucionalizaci veskrze normativního uvažování o designu a v posilování povědomí o nutnosti transformace designu jako celku v dlouhodobé perspektivě. TD si zároveň nenárokují „novost“ ve smyslu modernistického překonávání něčeho zastaralého – je spíše koláží idejí a praxí, které by mohly přispět k uskutečnění přechodu k udržitelnému civilizačnímu uspořádání. Ve svém *Transition Design Framework* shromažďuje Terry Irwin množství teoretických a metodologických koncepcí, které je možné využít v jednotlivých oblastech TD, ať už jde o praxi vytváření scénářů a vizí budoucnosti, porozumění procesům změny, kritickou reflexi vlastních postojů a hodnot či designování dílčích intervencí (Irwin, 2018).

Ambicí TD je reagovat na zapeklité či přetrvávající společenské a environmentální problémy, jež vyžadují nejen transdisciplinární přístup a systémové mapování existujících výzev a jejich souvislostí, ale také zapojení co největšího množství stakeholderů. Jedině tak mohou být podle Irwina koncipovány koherentní vize a identifikovány příležitosti pro designové zásahy. Důležitou součástí TD je nicméně také element vyčkávání a pozorování zamýšlených i nezamýšlených důsledků předešlých intervencí. Praxí se tak stává i nečinnost a opatrné zvažování dalších kroků či přizpůsobování dříve formulovaných scénářů (ibid). TD si tedy neklade jednoznačné cíle a spoléhá se spíše na emergenci situací, které umožňují nebo přímo vybízejí k akci. Soustředí se na možnosti designové agence „tady a teď“, přičemž počítá s tím, že některé inovace postupně zaniknou nebo doslouží. Podstatou TD je úsilí o systémovou, strukturální změnu ve smyslu silného pojetí udržitelnosti – cestu k ní ale podle autorů této koncepce vzhledem ke komplexitě reality nelze naplánovat (Tonkinwise, 2015).

1.3 Institucionalizace udržitelnosti a management tranzice

Slabé pojetí udržitelnosti, které jsme v předchozí kapitole spojovali s koncepcí ekodesignu či „přírodního kapitalismu“ lze považovat za stále dominantní a politicky etablované.¹³ Na úrovni mezinárodních institucí toto chápání udržitelnosti splývá s koncepcí tzv. udržitelného rozvoje, jež v mainstreamovém diskurzu environmentální politiky stále převládá. Pojem udržitelného rozvoje byl poprvé kodifikován v tzv. Brundtlandské zprávě,

¹³ Toto tvrzení lze považovat za globálně platné, pro stručnost se však v následující pasáži zaměříme na evropský politický kontext.

respektive v textu s názvem *Our Common Future*, který v roce 1987 vydala Brundtlandská komise pracující při OSN. Tato zpráva označuje za „udržitelný [...] takový rozvoj, který uspokojuje potřeby současné společnosti, aniž by ohrozil schopnost budoucích generací naplňovat potřeby své“ (OSN, 1987). Na jiném místě pak komise volá po nové éře ekonomického růstu – „růstu, který je silný, ale zároveň sociálně a environmentálně udržitelný“ (ibid). Tyto myšlenky se v rámci trhu i evropské legislativy v uplynulých desetiletích konsolidovaly a staly se standardní součástí étosu ortodoxní ekonomie.

Evropská unie ustanovila udržitelný rozvoj principiálním úběžníkem všech unijních politik v *Amsterdamské dohodě* z roku 1997 (Gaziulusoy, 2015) a nejnověji se k těmto cílům přihlásila v *Zelené dohodě pro Evropu* z roku 2019 (Evropská komise, 2019). Dohoda předpokládá dosažení „klimatické neutrality“ EU do roku 2050, oddělení ekonomického růstu od spotřeby energie a přírodních surovin či zmírnění znečištění a obnovení biodiverzity (ibid).¹⁴ Jako určitý – byť především rétorický – posun oproti více než třicet let staré koncepci udržitelného rozvoje lze vnímat explicitní důraz na společenské aspekty a na „spravedlivou tranzici“ (*just transition*), tedy zohlednění sociální inkluze a podpory komunit a regionů, které budou v rámci ekonomické a energetické transformace vystaveny ohrožením spojeným s nezaměstnaností či nucenou rekvalifikací a rekultivací prostředí (Evropská komise, 2020). Spravedlivá tranzice je ostatně jednou z významných rovin přechodových diskurzů, a to ve spojení s odborovým hnutím za práva pracujících, které od 90. let prosazuje zájmy zaměstnanců v kontextu zavádění environmentálních politik (Rosenberg, 2010).

Do vysokých pater politiky evropských zemí pak téma tranzice prosakuje také na úrovni managementu. Už v roce 2001 publikovali nizozemští výzkumníci a výzkumnice Jan Rotmans, René Kemp a Marjolein van Asselt koncepci tzv. managementu tranzice (*transition management*, dále jen TM), která byla určena pro veřejné instituce jako nástroj k postupné realizaci reformních programů (Rotmans et al., 2001). Obecně sice tato teorie vyzdvihuje jako svůj klíčový směr udržitelný rozvoj a uznává tak vlastní rámcovou normativitu, konkrétní podoba či „síla“ udržitelnosti však zůstávají spíše nespécifikovány. V perspektivě TM nicméně zřetelně převládá optimismus: nutnost směřovat k udržitelnému rozvoji vnímají proponenti této koncepce jako příležitost, či dokonce výhodu, která s sebou nese mimořádný příslib společenského rozvoje (Grin et al., 2011). Teorie TM se tedy váže primárně k analýze či řízení tohoto procesu a „prevenci vedlejších účinků“. Ve své metodologii pak TM čerpá především z evoluční ekonomie, studií věd a technologie, sociologie nebo teorie komplexních systémů (ibid).

Původ pojmu tranzice jako takového nachází autoři koncepce TM ve studiu demografických či jiných sociálních procesů nebo v socio-technických proměnách „technologických režimů“ (*technological regime*).¹⁵ Tranzice podle nich probíhá nelineárně,

¹⁴ V současnosti však pochybnosti o možnosti udržet stálý ekonomický růst zaznívají i na úrovni agentur zřizovaných Evropskou unií (European Environmental Agency, 2021), dosud však tato prohlášení nelze považovat za stanoviska EU jako takové. Lze také připomenout publikaci *Prosperity Without Growth* ekonoma Tima Jacksona, která byla původně vydána jako zpráva britské vládní organizace Sustainable Development Commission v roce 2008. Jackson v ní odmítá představu trvalého ekonomického růstu jako nekompatibilní s růstem globální životní úrovně a světové populace (Jackson, 2011).

¹⁵ Pojem „technologického režimu“ umožňuje reflexi obecnějších socio-technických trajektorií v delších časových horizontech a adekvátní rozvrstvení pozornosti mezi agencí konkrétních aktérů na jedné straně a predefinující socio-technické struktury na straně druhé. Strukturujícími faktory vývoje technologií jsou pak podle TM například tržní úspěch, institucionální regulace, vědecká paradigma, mocenské vztahy, kognitivní standardy, sociální zvyklosti či kulturní významy. Studium těchto faktorů

po dobu jedné nebo i více generací, a to na mnoha úrovních, přičemž podobu společenského uspořádání, k němuž spěje, nelze zcela předvídat ani jednoznačně určit. Vlády (nebo jiné orgány) však z hlediska TM mohou podnikat dílčí kroky k naplnění dlouhodobé vize, kterou je možné na základě vyhodnocení těchto krátkodobých intervencí i vnějších či vnitřních impulzů postupně upravovat (Rotmans et al., 2001).

Ve vztahu k TD je podstatná právě teorie těchto experimentálních zásahů, způsob jejich navrhování, testování a evaluace. TM vychází z myšlení o komplexních adaptivních systémech (viz níže) a takzvané „mnohórovňové perspektivy“: podle ní sestávají komplexní systémy z úrovně technologických nik, socio-technických režimů a socio-technických krajín, přičemž platí, že niky vznikají pod nebo uvnitř režimů, které jsou zapuštěny do krajín (Grin et al., 2011). Režimem je myšlen kognitivní, regulativní a normativní řád daného systému (např. průmyslové odvětví, politické uspořádání, vědecký obor, umělecká scéna nebo trh), který udává, co je v rámci daného systému vůbec možné, mimo jiné, jaké mohou vznikat inovace. Tyto struktury jsou sice z perspektivy člověka poměrně stabilní, může v nich však docházet k napětí a rozporům, které představují příležitost pro akceleraci změn. Experimentální projekty rodící se v rámci chráněné atmosféry technologických nik mohou díky této destabilizaci získávat na relevanci a postupně režimu začít konkurovat. Záleží pak na tom, zda se stávající režim adaptuje nebo nikoli – což vede k jeho zániku (ibid). Na osud nových technologií či praxí má podstatný vliv úroveň krajiny, která vytváří externí kontext pro agenci na úrovni režimů i nik a nelze do ní v krátkodobém horizontu přímo zasáhnout – jde o procesy, které probíhají buď velmi dlouho (industrializace či změna klimatu), nebo události, které mají charakter komplexních, nepředvídatelných agregátů okolností (výkyvy v cenách ropy) (ibid).

Jestli se novinkám podaří prosadit, záleží na mnoha faktorech na všech úrovních (konkurence v rámci nik, rezistence ze strany režimu nebo naopak soulad s vývojem v rámci krajiny). Jde tedy o nelineární, těžko předvídatelný proces koevoluce, v němž ovšem bezesporu existuje prostor pro agenci: TM se odvolává k teorii inkrementálního plánování (Lindblom, 1990)¹⁶, pokud jde o opatrné dílčí úpravy strukturálních podmínek pro experimentální intervence, a k „reflexivnímu designu“ (Schön, 2017), tedy ke kritické, inovativní praxi, která vybočuje ze stávajícího „režimního“ paradigmatu. V tomto ohledu je pro TM důležitá mimo jiné teorie lokálního „kolaborativního plánování“ britské urbanistky Patsey Healey (González & Healey, 2005)¹⁷ nebo poněkud technokratický a spíše tržně orientovaný Strategic Niche Management (SNM), tedy vytváření chráněných prostředí pro podporu inovací, participativní tvůrčí procesy a získávání poznatků a zkušeností

má přitom z hlediska TM přispět ke komplexní analýze, která umožní efektivní management jednotlivých intervencí či tranzice jako celku (Grin et al., 2011).

¹⁶ Lindblom (1990) prosazoval politickou praxi evolučního, spíše než revolučního, charakteru. Oproti inkrementalismu se nicméně TM odhodlává k mnohem odvážnějším a dalekosáhlejším socio-technickým vizím.

¹⁷ „Kolaborativní plánování“ je reflexivní alternativou standardního všeobjímajícího plánování, které je vlastní institucím státní správy. Healey volá po vytváření experimentálních politik, které budou šité na míru danému problému, budou překračovat hranice mezi dílčími agendami jednotlivých sektorů veřejné správy a budou vznikat ve spolupráci s občanskou společností. „Central is the idea that planning should be a collaborative, multi-actor enterprise, in which existing modes of thinking and acting, as well as social structure, are critically scrutinized, and policy proposals and novel institutional settings co-evolve, gradually leading to institutional transformation. ‘Crucial is the emphasis on the complexity of the interaction between structuring dynamics and the role of human agency in shaping perceptions, discourses and frames within which new ideas and practices arise.’“ (González & Healey, 2005: s. 2055–2069).

prostřednictvím sociální experimentální praxe.¹⁸ Z pohledu TM se strukturální plánování a inovativní praxe vzájemně ovlivňují: „Strukturální adaptace mohou být rozpoznány a také posíleny či legitimizovány prostřednictvím (experimentální) praxe zaměřené na řešení problémů, kterou právě tyto adaptace umožňují; a stejně tak tyto praxe mohou překonat odpor nebo netečnost systému tím, že se připojí k probíhajícím strukturálním pohybům“ (Grin et al., 2011: s. 274).

Jak již bylo řečeno, teorie TM sama o sobě nevymezuje míru či sílu tranzice, která by umožnila udržitelný rozvoj společnosti. Jinými slovy neříká, co přesně by tento přechod měl obnášet. Jako takový pak TM může (nechtěně) přispět k upevnění politického a ekonomického statu quo, jakkoli zároveň pomůže realizovat tranzici ve smyslu slabé udržitelnosti. Důležitou zkušenost v tomto smyslu získali první „manažeři tranzice“ v průběhu první aplikace této metodologie v rámci nizozemského energetického přechodu směrem k obnovitelným zdrojům. Ve zpětném pohledu identifikovali nejruznější rizika vlastní manažerské koncepce, přičemž zdůraznili například nutnost důsledného výběru účastníků pracovních skupin (tzv. *transition arenas*), který by do budoucna neměl podléhat tlakům aktuálních politických struktur a upřednostňovat mocensky zvýhodněné zástupce stávajícího (v tomto případě energetického) režimu oproti zástupcům občanské společnosti či experimentujícím outsiderům z akademického nebo neziskového sektoru (Grin et al., 2011).

Autoři tak reagovali na kritické hlasy, které koncepci TM vyčítaly, že svoji vnitřní politiku spíše podceňuje a reálnou agonistickou konfrontaci odsouvá do prostoru standardní politické arény (Scrase & Smith, 2009). Výzkumníci spojení s TM tak později zdůraznili politickou (sebe)reflexivitu této metodologie, bránili se však také s poukazem na charakter dlouhodobých vizí, které podle jejich slov stojí nad momentálními tržními či mocenskými zájmy. Dá se však namítnout, že podstatnou fází TM je také konkrétní výběr i reálné prosazování jednotlivých inovací vznikajících v chráněných nikách a že i zde hrají politické zájmy mimořádně významnou roli (Grin et al., 2011). Z hlediska demokratické legitimacy je tedy TM křehkou koncepcí, která může snadno splynout s jinými manažerskými nástroji technokratického plánování nebo ustrnout v podobě idealistické laboratoře bez reálných příležitostí ovlivnit stávající stav věcí. Lze si však představit její uplatnění jako ryze pragmatické intra-institucionální metodologie, která sice nepřinese zásadní změnu, ale přispěje k vytvoření vhodných podmínek pro radikálnější intervence v dalších kolech dlouhodobé tranzice.

1.4 Hnutí radikální tranzice

Institucionalizovaná podoba diskurzů a mechanismů tranzice je tedy ve vztahu k ekonomickému či politickému statu quo spíše afirmativní a odpovídá požadavkům etablované koncepce udržitelného rozvoje. Technokratická dekarbonizace iniciovaná shora je nicméně myslitelná spíše jako „interní“ projekt bohatých postindustriálních ekonomik než jako univerzální plán globální tranzice, který by bylo možné realizovat v jakýchkoli podmínkách. Pojem „tranzice“ sám o sobě sice implikuje evoluční, tedy inkrementální postup vypořádávání se s komplexními problémy, nemusí však vyústit pouze v adaptaci a stabilizaci existujícího systému, ale v transformaci, která dá vzniknout kvalitativně zcela novému

¹⁸ SNM se oproti kolaborativnímu plánování méně zabývá mocenskou dynamikou, může být nicméně v rámci TM užitečný, pokud jde o jeho vnímavost vůči provázanosti jednotlivých úrovní, tedy mikro („niky“), meso („režimy“) a makro („krajiny“), a také z hlediska strategického vizionářství a tvorby scénářů překračujících aktuální podobou institucionálních struktur (Grin et al., 2011).

uspořádání. Takto uvažuje například spisovatel Kim Stanley Robinson, když mluví o postupném přechodu ke zcela nové, post-kapitalistické politické ekonomii, jejíž implementace je však představitelná pouze jako vrcholný moment evolučního procesu, v němž se nutně uplatní i režimně zcela konformní technologické – např. geoinženýrské – inovace (O’Keefe, 2020). Diskurzy tranzice (stejně jako Robinsonovy romány) pak mohou být užitečné právě v tom, že vykreslují možné vývojové linie, nikoli jen podobu vzdálené, radikálně odlišné a cizí budoucnosti.

Hnutí, která usilují o hlubokou tranzici ve smyslu kompletní transformace systému, odmítají „slabou“ koncepci udržitelného rozvoje, a to jednak z hlediska její nedostatečnosti, pokud jde o odvrácení klimatické a environmentální krize, jednak z hlediska její přezíravosti vůči principiální (sociální) nespravedlnosti stávajícího globálního řádu. Po novém paradigmatu udržitelnosti (Raskin et al., 2002) volají například zástupci Great Transition Initiative (GTI), mezinárodní sítě vědců, vědkyň, aktivistů a aktivistek, kteří/které za podpory americké neziskové organizace Tellus Institute rozvíjí scénáře radikální tranzice k novému geopolitickému uspořádání.¹⁹ Podle „programového“ eseje GTI z roku 2003 se lidská společnost nachází v dynamickém přechodovém procesu směrem k dosud nejkompexnější „planetární fázi civilizace“, přičemž čelí bezprecedentním environmentálním a sociálním hrozbám (ibid).

Scénář Velké tranzice, který členové iniciativy v eseji popisují, počítá s účastí reformovaných mezivládních organizací, uvědomělých nadnárodních korporací a vzájemně propojených neziskových organizací. Mimořádný důraz přitom klade na občanská hnutí mladých. Fundamentálním prvkem této tranzice má však být kromě synergické agence těchto aktérů také všeobecná ochota zavrhnout konzumerismus a individualismus ve prospěch nemateriálních hodnot, které vyplývají z prožívání pospolitosti, kreativity, vztahu k přírodě či spirituality (ibid). GTI v zásadě počítá s uplatněním reformních, regulativních a podpůrných nástrojů typických pro mainstreamovou koncepci udržitelného rozvoje a silné sociální státy, neboť právě ty mohou spolu s dostupnými komunikačními technologiemi podpořit občanské vření napříč společnostmi.

Nedostatky konvenčního pojetí udržitelnosti však GTI vidí v chybějící politické vůli pro uskutečňování potřebných reforem, v přílišném lpění na globálním ekonomickém růstu a konzervativismu, pokud jde o sdílené hodnoty a životní styl bohatých společností. Akumulace kapitálu a z ní vyplývající společenské nerovnosti silně omezují vůli lidí usilovat o změnu stávajících pořádků a koncepce udržitelného rozvoje se tak podle autorů podobá snaze vystoupat po eskalátoru, který jede dolů (ibid). GTI naproti tomu doufá v masivní mobilizaci lokálních iniciativ, v maximální diverzitu kultur i politik a v rovnovážnou decentralizaci moci, jejíž politické i ekonomické prostředky budou limitovány možnostmi globálního ekosystému i principy celospolečenské solidarity. Vize GTI zachovává národní státy, jejich roli ale oslabuje ve prospěch autonomních regionálních celků, přičemž OSN má být nahrazena organizací World Union, která bude směřování těchto regionálních samospráv propojovat a koordinovat. Technologický rozvoj hraje v rámci Velké tranzice významnou roli, autoři scénáře však upozorňují na nutnost podřídit jej potřebám a zájmům lidí i životního prostředí (ibid). Obecně je vize GTI velmi optimistická, pokud jde o víru v akceschopnost existujících státních a mezinárodních institucí v dobách krize, které jsou z hlediska tranzice vnímány jako příležitosti k prosazení změn. Ve smyslu reformní inovační

¹⁹ Great Transition Initiative vznikla v roce 2003 z původní Global Scenario Group založené Gillbertem Gallopínem a Paulem Raskinem při Tellus Institute a Stockholm Environmental Institute v roce 1995 (Great Transition Initiative, n.d.).

praxe na úrovni *režimu* pak může být pro Velkou tranzici užitečná také metodologie managementu využívaná v rámci prosazování udržitelného rozvoje.

Víru v silný (sociální) stát a v existující institucionální infrastrukturu neztrácí ani občanská, aktivistická a politická hnutí, která prosazují komplexní programy restrukturalizace ekonomického uspořádání ve prospěch mitigace klimatické krize – v Severní Americe je takovým programem *Green New Deal* (GND) a v Evropě *Blueprint for Europe's Just Transition* (neboli *Green New Deal for Europe*, GNDE).²⁰ Oba tyto návrhy prosazují environmentální a ekonomickou politiku, která svým záběrem i ambicí výrazně přesahuje cíle a prostředky výše zmiňovaného *European New Deal* (END). Ostrá kritika programu prosazeného předsedkyní Evropské komise Ursulou von der Leyen přitom zaznívá přímo v textu GNDE: „[...] obsah této ‚zelené dohody‘ je žalostně neadekvátní výzvě, které čelíme. Svou velikostí ani rychlostí, měřítkem ani záběrem neodpovídá tento plán vědeckému konsenzu o nárocích spravedlivé tranzice. A nedotčenou nechává ekonomickou architekturu EU, která dala vzniknout sociální a ekologické krizi, s níž se dnes potýkáme – ekonomiku založenou na růstu a zisku spíše než na lidech a planetě“ (Adler et al., 2019).²¹ Zatímco END je založen na posílení existujících nástrojů „zelené“ politiky a staví na podpoře soukromých investic, GND či GNDE předpokládají masivní mobilizaci veřejného sektoru a veřejných investic, z nichž by časem měli profitovat občané, nikoli privátní korporace. K měření růstu a životní úrovně zároveň podle těchto radikálních zelených dohod nelze používat jednorozměrnou metriku HDP, která v sobě navíc zahrnuje environmentálně destruktivní praktiky. Předkladatelé GNDE proto upřednostňují komplexnější *Genuine Progress Indicator* (GPI, Talberth et al., 2007) a ve svém programu uvádějí: „Politiky [GNDE] jsou založeny na oddělení lidské prosperity od ekonomického růstu, přičemž zajišťují přechod ke společnosti, v níž blahobyt nebude podmíněn vzrůstající měrou výroby a spotřeby. To by měl být sám o sobě významný faktor ve snižování tlaku na přírodní systémy“ (Adler et al., 2019). Namísto technocentrické dekarbonizace poplatné stávajícímu režimu tak tyto koncepce navrhují dalekosáhlé ekonomické a politické reformy pojímající klimatickou a sociální krizi jako spojené nádoby, a to nejen v kontextu transformace energetiky a na ni navázaných pracovních míst. GND i GNDE usilují o osvobození od diktatury trhu a zároveň o nápravu historické sociální nespravedlnosti.

Socialisticky orientované zelené dohody jinými slovy odmítají kapitalistický ekonomismus neboli „kolonizaci hodnot hodnotou“ ve smyslu hodnoty finanční. V tomto duchu přistupuje k tranzici také teoretička designu Joanna Boehnert, která se ve svých pracích zabývá mimo jiné i vztahem mezi designem a heterodoxní ekonomikou, jež reviduje ustálená paradigmatu podmiňující konvenční pojetí udržitelnosti (Boehnert, 2020). Boehnert odmítá politickou ekonomii, která přírodní ekosystémy vyjadřuje v počítatelných jednotkách

²⁰ Na formulaci těchto programů se podílely občanské a aktivistické iniciativy, vědecké komunity i politická hnutí. V roce 2019 představila GND jako návrh rezoluce členka Kongresu Alexandria Ocasio-Cortez (Ocasio-Cortez, 2019). K americkému GND viz také Prakash & Girgenti, 2020; Aronoff et al., 2019. Evropská obdoba radikální zelené dohody pak vzešla z iniciativy celoevropského politického hnutí DiEM25 (Adler et al., 2021). Těmto programům pak předcházeli i obsahově příbuzný Manifest skoku (*The Leap Manifesto*), který v roce 2015 v průběhu federální volební kampaně vydala skupina kanadských aktivistů, akademiků, odborářů či členů domorodých komunit. Mnozí z autorů a podporovatelů manifestu se následně podíleli na organizaci hnutí za GND (*The Leap Manifesto*, 2021).

²¹ Za nedostatečný a nerovnoměrný považují zástupci iniciativy GNDE i tzv. *Just Transition Mechanism*, s nímž – jak bylo řečeno výše – počítá *European New Deal*. Podle Yanise Varoufakise a Davida Adlera jde pouze o politickou úlitbu východoevropským uhelným regionům (Varoufakis & Adler, 2020).

„zdrojů“ a „externalit“ a trvá na uspořádání, jež bude respektovat hierarchickou provázanost mezi jednotlivými systémy: „Ačkoli sociální i ekologický systém podléhají vlivu ekonomického systému, sociální řád bude (v nějaké formě) existovat, dokud lidstvo nevyhyne, a životní prostředí bude dále existovat i bez sociálního nebo ekonomického řádu. Všechny ostatní systémy tedy zcela jasně fungují v kontextu životního prostředí, navzdory tomu, že v teorii i praxi mainstreamové ekonomie je jako zdroj hodnoty běžně opomíjeno“ (ibid). Tranzice k „ekocénu“ tedy podle autorky vyžaduje ekonomický řád, v němž budou trhy reagovat na zpětnou vazbu z ekologické úrovně systému, která pak umožní regenerativní rozvoj civilizace jako celku (ibid). Boehnert zmiňuje různá pojetí heterodoxní ekonomie: ekologickou ekonomii rovnovážného stavu (jejíž radikální verzí je koncepce nerůstu), feministickou ekonomii zdůrazňující netržní aktivity a nehonoranou práci nebo eko-sociální „ekonomii koblíhy“ britské autorky Kate Raworth, pro kterou je hlavním funkčním principem respekt vůči limitům planetárního ekosystému (ibid).

Dogmata ortodoxní ekonomie odmítá také antropolog Arturo Escobar, podle kterého idea udržitelného rozvoje slouží spíše než životnímu prostředí v první řadě kapitalismu a zároveň konsoliduje dualistickou racionalitu Západu (Escobar, 2018). Silně kriticky se ostatně staví i k myšlence „rozvoje“ (*development*) jako takové – ta se podle něj stala především nástrojem vytvoření „třetího světa“ západními mocnostmi, přičemž ontologie kolonizovaných zemí byla redukována na pouhou reprezentaci rozdílů oproti „rozvinutému“ světu. Právě ekonomizace hodnot je pak podle Escobara vedle ideologie pokroku a růstu jedním z nejtěživějších důsledků západního filozofického systému (ibid).

Ačkoli i severoamerické nebo kanadské programy celospolečenské tranzice kladou důraz na smíření s domorodými společenstvími a na jejich práva, Escobar čerpá ze svých zkušeností s občanským aktivismem v regionech globálního Jihu a ve svých úvahách jde ještě o krok dál: Tranzici chápe především jako výzvu k vykročení z existujících institucionálních a epistemických hranic nastavených antropocentrickou tradicí moderní civilizace (ibid). Vybízí tak k tomu, aby byly v rámci hnutí přechodu reflektovány a zohledňovány způsoby myšlení a života rozvíjené v oblastech po staletí utlačovaných patriarchální a kapitalistickou koloniální mocí. Na místo autoritativního řízení a byrokratické či expertní kontroly pak staví nehierarchickou vztahovost²² a radikální pluralitu ontologicky svébytných a autonomně spravovaných, ale vzájemně propojených komunit. Porozumění provázanosti přírody a kultury, lidského a ne-lidského či důvěrný vztah ke konkrétnímu místu je podle Escobara charakteristický pro jihoamerická domorodá společenství žijící podle post-rozvojových a post-extraktivistických principů *buen vivir*, nebo pro západní, „nedominantně moderní“ post-kapitalistické koncepce obecně sdílených statků (*commons*), ekonomického nerůstu (*degrowth*) nebo bioregionálního lokalismu iniciativ typu Transition Towns (ibid).

Pokud je řeč o silném pojetí udržitelnosti, respektive o radikální tranzici, je třeba zmínit také koncept „odolnosti“ (*resilience*), který v jazyce přechodového hnutí i některých institucionálních politik termín „udržitelnost“ nahrazuje nebo je používán jako jeho synonymum. Je-li pojem udržitelnost nahrazován, pak právě z důvodu jeho souvztažnosti s konvencí udržitelného rozvoje – v takovém případě je odolnost chápána jako udržitelnost vyššího řádu, která jednoznačně odmítá růst a vyžaduje nikoli šetrnost, ale zásadní omezení výroby a spotřeby energie (Barry, 2012). Obecně však tento pojem vyjadřuje schopnost systému odolávat vnějším otlasům, ozdravit se a adaptovat, tedy dosáhnout vyššího stupně komplexity a organizace. „Být odolný znamená [...] přežít i navzdory nepříznivým změnám okolností a nevyhnutelným a často nepředvídatelným výzvám, kterým všechny lidské bytosti

²² Ve smyslu “nothing preexists the relations that constitute us”. (Escobar, 2018: s. 101).

a všechny lidské společnosti musí čelit“ (Barry, 2012: s. 78). Odolný systém je charakteristický nadbytkem (*redundancy*) kapacity či potenciálu, čímž se liší od systémů založených na striktní efektivitě (jako je např. kapitalismus). V tomto smyslu pak může být odolnost považována za součást, respektive za „designový princip“ udržitelnosti jako obecné vlastnosti systému. Takto chápe odolnost ekonomka Molly Scott Cato, přičemž triádu pojmů v jejím slovníku doplňuje „permakultura“ jako „designový manuál“ (Barry, 2018: s. 80)²³: Permakultura není soubor pravidel; je to designový proces založený na principech odvozených z přírody, proces spolupráce, vzájemně prospěšných vztahů a proměny těchto principů v činy (Cato, 2021).

Zatímco konvenční, tedy slabé pojetí udržitelnosti se soustředí především na dekarbonizaci, koncept odolnosti vrací podle environmentálního politologa Johna Barryho do centra zájmu otázku spotřeby energie a zdrojů ve smyslu analýzy energetických systémů Nicholase Georgescu-Roegeny nebo myšlení o socio-ekologických systémech ztělesněného kanonickou publikací *Limits to Growth* (Barry, 2012). Zároveň, jak již bylo uvedeno výše, slabá koncepce udržitelnosti v zásadě počítá s tím, že problémy jsou řešitelné: „Problémy mohou být (potenciálně) vyřešeny (odtud dominantní techno-centrický přístup k řešení problémů, který najdeme v mainstreamovém diskurzu udržitelného rozvoje), zatímco nevyhnutelnou krizi můžeme pouze ‚zvládat‘ (za předpokladu, že jsme připraveni), ale ne ‚řešit‘ (ibid).“²⁴ Myšlenka odolnosti tak kromě určité pevnosti zahrnuje i prvky adaptability a flexibility – a to jak ve smyslu změny přístupu nebo způsobu, jak na danou situaci reagujeme, tak ve smyslu ochoty změnit své postoje či hodnoty.

Ruku v ruce se schopností přizpůsobit se, která vyžaduje volnou kapacitu, čas a prostor, pak jde odhodlání vytvářet imaginativní – byť vědomě provizorní – scénáře budoucnosti a navrhovat interakce mezi lidskými a ne-lidskými systémy (ibid). Koncept odolnosti jinými slovy nabízí možnost vnímat krizi jako příležitost. Například sociální geograf Mike Hulme chápe klimatickou změnu jako „imaginativní výzvu pro kulturní kreativitu“, tedy pro vytváření sociálních a kulturních inovací, které mohou mít charakter „nemotorných řešení“ (*clumsy solutions*) (Hulme, 2013). Barry pak permakulturu i hnutí tranzice interpretuje jako konkrétní pojetí „kolektivního ekologického managementu“, který je bytostně normativní i neuzavřený. Tranzice podle autora znamená „odklon od maximalizace produktivity skrze efektivitu a příklon k maximalizaci schopnosti přizpůsobit se“ (Barry, 2012: s. 108), přičemž za mimořádně inspirativní považuje zhmotnění těchto principů v iniciativě Transition Towns (TTI).

1.5 Transition Towns Initiative jako příklad hnutí radikální tranzice

Radikální vize tranzice, které odmítají hierarchickou binaritu dualismů i konvenční koncepci udržitelného rozvoje a požadují fundamentální přestavbu ekonomického systému, se zhmotňují především v občanských iniciativách, designově-výzkumných či uměleckých projektech nebo sociálních inovacích. Barrym vyzdvihovaná Transition Towns Initiative (TTI),

²³ Z osobní korespondence mezi Johnem Barrym a Molly Scott Cato.

²⁴ Představa „řešení“ podle Barryho vyžaduje existenci trvalého equilibria. Dosáhnout lze nicméně pouze equilibria dynamického, a proto každé řešení musí být nutně provizorní a nestálé. (s. 10). Záleží však na tom, v jakém smyslu pojem „odolnost“ užíváme – odolnost jako vlastnost systému může hrát podstatnou roli i ve slabém pojetí udržitelnosti, a to jako součást „řešení neudržitelnosti“, díky kterému budeme schopni pokračovat v pozitivním „rozvoji“. V tomto smyslu je tedy tento koncept v současné teorii podrobován poměrně ostré kritice (Halpern, 2017).

kteřou v roce 2008 ve městech Kinsale (Irsko) a Totnes (Velká Británie) založil britský aktivista Rob Hopkins, představuje dosud nejrozsáhlejší hnutí tranzice v oblastech bohatého globálního Severu (Barry & Quilley, 2009). Vznik TTI byl motivován vidinou dvojí krize: rizikem tzv. ropného zlomu (*peak oil*) a hrozbou klimatické změny. Program hnutí vybědl v odpovědi na tato nebezpečí k budování nezávislých a odolných komunit, které budou schopny zajistit si vše nezbytné k přežití. Jakkoli v této strategii zřetelně zaznívá dystopická malthusiánská představa civilizačního kolapsu, Hopkins se proti apokalyptické vizi spíše vymezuje a místo ní vykresluje optimistický obraz budoucnosti, v níž uspokojení pramenící ze spotřeby nahradí radost ze společně tráveného času, z kreativní činnosti, svobodné práce a duchovního rozvoje. Kromě budování autonomní energetické infrastruktury využívající obnovitelné zdroje, systému lokální produkce potravin nebo vývoje místních měn se TTI soustředí na „rekvalifikaci“ ve smyslu oživení tradičních řemesel a dovedností, které bude soběstačná, udržitelná komunita potřebovat, přičemž do velké míry čerpá právě z výše zmíněných permakulturních principů (Hopkins, 2014).

Zcela zásadní je přitom pro TTI myšlenka lokalismu: těžištěm zájmu hnutí jsou rodiny a drobná společenství spravující svůj bioregion – ke změně životního stylu přitom nemá dojít na bázi dobrovolnosti typické pro liberální „zelené“ iniciativy, ale v důsledku nutnosti budovat životaschopná útočiště. Strategie TTI může být interpretována jako konzervativní, romantická nebo protekcionistická a jak ukazují politolog John Barry a sociolog Stephen Quilley, tento typ deklinismu (Martinova et al., 2020) s sebou nese riziko oslabení liberalismu nejen v ekonomickém kontextu, ale také v kontextu hodnot a práv. Byť TTI nechybí odhodlání budovat síť jednotlivých buněk hnutí rozestých po celém světě, nabízet poradenství či školení a sdílet zkušenosti, jejím těžištěm není *boj proti* globálnímu kapitalismu ani *boj za* globální spravedlnost. Univerzalistická vize budoucího celosvětového uspořádání je TTI vzdálená – hnutí je převážně neformální a vyhýbá se přímé politické konfrontaci i strategickému vyjednávání na úrovni veřejné správy, vyjma navazování pragmatických spojení. Typická je tak pro TTI jistá podoba svépomocné politiky, která se odmítá spoléhat na druhé, ale i definovat podobu změny v širším měřítku. Svým odmítavým vztahem k ekonomickému růstu a příklonem k permakultuře pak program TTI naznačuje, že etablovaná politika udržitelnosti je z hlediska jeho záměrů příliš slabá.²⁵

Antiglobalismus TTI se nicméně nemusí nutně rovnat odmítajícímu izolacionismu: teoreticky ekonomie a urbanismu Molly Scott Cato a Jean Hillier vidí například v lokalismu TTI příslib mikropolitiky, která umožní rhizomatickou diferenciaci a emergenci neortodoxních životních stylů a modelů samoorganizace.²⁶ Z pohledu práva na sebeurčení či svobodnou volbu způsobu života pak autorky předpokládají, že model TTI povede k inkluzi myšlenek, které byly z kapitalistického sociálního řádu vyloučeny, spíš než aby společenské uspořádání z hlediska vnitřní plurality postupně degradovalo. TTI podle nich umožňuje vytváření a prožívání nových realit, přičemž tuto taktiku považují za stejně legitimní jako úsilí o transformaci stávajících makropolitických podmínek. Otázku, zdali drobné experimenty a tvůrčí intervence mohou vést k systémové transformaci, nicméně podle autorek jednoznačně zodpovědět nelze: ke změně v komplexních systémech dochází za podmínky příznivého rozložení sil mezi faktory, které změnu umožňují, a těmi, které jí brání. V tomto duchu hovoří Cato a Hillier i o tranzici jako takové: „Tranzice naznačuje možnost změny – či dokonce

²⁵ Viz Barry – Quilley (pozn. 97).

²⁶ Tyto principy odvozují autorky z poststrukturalistické teorie Gillesa Deleuze a Felixe Guattariho (Scott-Cato & Hillier, 2010).

transformace – , ale bez jasné představy o konečném cíli. Právě proto jde o osvobozující koncept, který možnosti spíše otevírá, než aby je zavíral“ (Scott-Cato & Hillier, 2010).²⁷

Pokud jde o vztah TTI k radikálním pojetím tranzice, pak program hnutí nejlépe vystihují zásady odolnosti jako „vyššího řádu“ udržitelnosti a principy opatrného, pomalého a pokorného permakulturního designu (ibid). Proklamovaná nutnost relokace pak rezonuje v Escobarově podpoře ontologické plurality a tvůrčí seberealizace v rámci kultury daného společenství. Escobar se nicméně obrací k myšlence „kosmopolitního lokalismu“, s níž ve své koncepci designu sociálních inovací pracuje designér a teoretik Ezio Manzini. Kosmopolitní lokalismus předpokládá škálovatelnost a propojování přístupů i provizorních řešení v rámci globální sítě, která je vnímána jako primární prostorový i konceptuální rámec designérské či sociálně-inovační agence. Jednotlivé intervence jsou sice lokálně specifické, zároveň však vždy radikálně otevřené (Escobar, 2018).²⁸ TTI pracuje s globální perspektivou okrajově a vůči kosmopolitismu je zdrženlivá: těžištěm jsou v tomto kontextu jednotlivé komunity, jež jsou představou nevyhnutelného zhroucení stávajícího uspořádání vedeny k defenzivě a izolaci. V tomto ohledu se TTI odlišuje také od hnutí Velké tranzice: ačkoli obě iniciativy spatřují jádro společenské tranzice v proměně hodnot a životních stylů na úrovni jednotlivců a komunit, GTI usiluje o transformaci v globálním měřítku, přičemž hnutí typu TTI založená na myšlence bioregionalismu a lokalismu označuje jako „eko-komunalistická“ (Raskin & Global Scenario Group, 2002). S otázkou měřítka či konceptuálního a prostorového těžiště souvisí i reflexe technologií. Zatímco kosmopolitně či globalisticky orientovaná hnutí tranzice vnímají technologickou infrastrukturu jako neoddělitelnou součást lidské civilizace, z hlediska TTI je výpočetní nasycenost společnosti přechodným a prakticky neudržitelným stavem.

1.6 Tranzitivní design a dynamika komplexních systémů

TD jako oborový rámec profesionální praxe orientované na materializaci dlouhodobě udržitelného společenského uspořádání je z hlediska pojetí tranzice, jež byla představena v předchozích odstavcích, poměrně eklektický a nevyhraněný. Když Irwin, Kossoff a Tonkinwise vyjmenovávají své inspirační zdroje, dotknou se zběžně takřka všech témat, kterým zde byl dosud věnován prostor (Irwin et al., 2015). Pokud jde o pojem udržitelnosti, hovoří se v kontextu TD často o „udržitelnějších budoucnostech“ či „udržitelnějších ekonomických“ (Tonkinwise, 2015). Gideon Kossoff pak v této souvislosti píše: „(TD) musí zahrnovat kvalitativnější a lidštější pojetí udržitelnosti, než je to, které reprezentují technokratické a ekonomistické apropriace tohoto konceptu“ (Kossoff, 2015: s. 27). Hlavní proponenti TD tedy odmítají destruktivní praktiky neoliberálního kapitalismu a jak bylo

²⁷ „Transition suggests the possibility of change – and even of transformation – but without a definite end-point in mind. It is thus an empowering concept that opens up more possibilities rather than closing them down.“ Ibidem, s. 877.

²⁸ Přímou Manzini pak o kosmopolitním lokalismu píše v souvislosti s designem sociálních inovací: „The small scale and interconnectedness of social organizations allow them to be deeply rooted in a place. Simultaneously, by being highly interconnected they can also be very open – to global flows of ideas, information, people, goods, and money. Promoters and participants tend to search for this balance between the local and the open: for a *cosmopolitan localism* capable of generating a new sense of place. As such, places are no longer isolated entities, but rather nodes in both short- and long-distance networks, where the short networks generate and regenerate the local socioeconomic fabric and the long ones connect a particular community to the rest of the world.“ (Manzini, 2015: s. 25).

řečeno výše, jejich přístup odpovídá radikálnějším pojetím udržitelnosti. Neznamená to však, že by TD veškeré myšlenky, postupy či nástroje související s etablovanou koncepcí udržitelného rozvoje přímo odmítal – spíše si vybírá aspekty tohoto programu, které jsou pro něj užitečné, a překračuje nebo reviduje ty, které jsou z jeho hlediska nedostatečné či konfliktní.

Podstatnou referencí tak pro TD může být jak státem vedená energetická tranzice v Nizozemsku, tak lokálně komunitní hnutí TTI či globálně vizionářská GTI, které se v hloubce i směru zamýšlené změny či transformace poměrně výrazně liší. Stejně tak autoři spjatí s původní koncepcí TD důkladněji nerozebírají dialektické vztahy a mocenská pnutí mezi přírodou a technologiemi, „rozvinutým“ Severem a „rozvojovým“ Jihem nebo mezi trhem, mezinárodními a státními institucemi, nestátními organizacemi a občanskou společností. TD je tak leporelem podnětů z vrstevnatých diskurzů tranzice, přičemž klíčové dynamiky nechává volně plynout, snad aby iniciátor designového procesu tranzice mohl jednotlivé proměnné pojmenovat s ohledem na konkrétní situaci. Dalo by se rovněž říct, že je TD z hlediska charakteru tranzice agnostický, případně že se vyhýbá kategoriím, které by program TD příliš ostře definovaly.²⁹

Nicméně se zdá, že se diskurzy tranzice téměř vždy explicitně odkazují k teorii komplexních adaptivních systémů a odvozují z nich své přístupy či metody: tranzice je obecně považována za emergentní, nikoli předem plánovaný proces. „Komplexní adaptivní systémy jsou schopny organizovat se tak, aby se dokázaly vypořádat s novými informacemi a reagovat na zpětnou vazbu. Zdravý živý systém je zpětné vazbě otevřen a je schopen se proměnit, aby sám sebe zachoval. Dysfunkční systémy se na zpětnou vazbu adaptovat nedokážou, ztrácejí svou odolnost a schopnost udržet své základní funkce“ (Boehnert, 2018: s. 84). Chování systému ovlivňuje svou agencí velké množství aktérů, mezi nimiž dochází k neustálým interakcím. Z hlediska vnitřní organizace se komplexní adaptivní systémy nacházejí většinou mimo stav ekvilibria, tedy někde na škále mezi řádem a chaosem: na základě emergence, samoorganizace a koevoluce dochází v systémech k růstu komplexity a k přechodným i zcela zlomovým krizím, které vznikají v důsledku interních střetů i vnějších tlaků (Grin et al., 2011).

Arturo Escobar pak ve své koncepci autonomního designu pracuje s termínem *autopoiesis*, který vedle schopnosti samoorganizace akcentuje právě provázanost systémů s jejich okolím neboli skutečnost, že míra komplexity systému odpovídá míře jeho otevřenosti vůči okolnímu prostředí (Escobar, 2018). Představa dlouhotrvající stability či rovnovážného stavu je tedy z pohledu komplexních systémů spíše iluzí: „Na mikroskopické, subatomární úrovni probíhají v hmotě diskontinuitní kvantové skoky. Na makroskopické úrovni se pak mohou zdánlivě identické komplexní systémy na klíčových křižovatkách vydat cestou zcela odlišných budoucností“ (Raskin & Global Scenario Group, 2002: s. 10). Z toho vyplývá, že vývoj systémů je neurčitý a nepředvídatelný – kromě nevypočitatelnosti vnitřních procesů také z důvodu nepostižitelnosti celého komplexu vztahů z perspektivy individuálního pozorovatele. Program TD nicméně vybízí k tomu, abychom se i přesto o porozumění a vstupy do komplexních systémů pokoušeli, a přizpůsobuje tuto teorii svému metodologickému rámci pro designovou praxi.

²⁹ Agnosticismus jako legitimní přístup navrhuje například i ekonomka Kate Raworth, když hovoří o ekonomickém růstu (Raworth, 2017). Binární dualismus, mimo jiné i v otázce růstu (resp. nerůstu) odmítá také sociolog Damian White a vyzývá k vrstevnatější a pluralitnější interpretaci skutečnosti (White, 2019).

Gideon Kossoff připomíná v této souvislosti teorii radikálního holismu a v souladu s ní klade i agence TD těžiště zájmu na úroveň samoorganizace dílčích jednotek systému, tedy na úroveň každodenního života lokálních komunit. Podle Kossoffa jsou jednotlivé subsystémy zapuštěny jeden do druhého, přičemž potřeby každého z nich by měly být uspokojovány v co největší míře endogenně, svépomocí, decentralizovaně a na základě autonomních rozhodovacích procesů. Upozorňuje přitom na skutečnost, že v rámci stávajícího uspořádání si kontrolu nad takzvanými „doménami každodennosti“ uzurpují systémy trhu či národního státu, což vede k nesvobodě a otupení přináležitosti k prostředí i k ostatním členům komunity (Kossoff, 2015). S vnějším přispěním by měly být podle Kossoffa naplňovány jen ty potřeby, které na lokální úrovni uspokojit nelze. Dílčí domácnosti jsou tak v jeho koncepci „zahnžděny“ v systému vesnic či čtvrtí, skrze které jsou propojeny s městy, regiony a nakonec i s planetou jako takovou. Vzájemné vztahy mezi jednotlivými úrovněmi by přitom měly být emergentní a symbiotické, tedy nikoli uměle konstruované.

Makroskopické měřítko a globální propojení prostřednictvím technologických infrastruktur je pro TD podstatné, žádoucí směr designové agence však vede zevnitř ven a perspektiva jednotlivce, komunity či konkrétní lokality je zřetelně upřednostňována (ibid). To dokládají i sympatie, které teoretici a designéři tranzice chovají vůči TTI. TD se hlásí k Hopkinsově optimistickému náhledu na relokizaci jako na příslib udržitelnější budoucnosti a zároveň se inspiruje v úsilí TTI přijímat „předběžná opatření“ dříve, než si nevyhnutelná krize hlubokou změnu sama vynutí (Tonkinwise, 2015). Kossoff nicméně připouští, že TTI postrádá rozměr globální iniciativy či planetární vize – nereflektuje například situaci regionů globálního Jihu, které nutně potřebují odlišné strategie tranzice než evropské či severoamerické komunity (Kossoff, 2015).

Kossoffovu opatrnou kritiku TTI ve své reflexi TD důkladněji rozebírá a akcentuje sociolog Damian White. V obecné rovině White záměry TD vítá a podporuje, programový příklon k lokalismu či radikálnímu holismu však považuje za silně problematický. Radikální holismus je podle autora velmi romantickou teorií, která až příliš vyzdvihuje „autenticitu“ komunit jako něco harmonického či přirozeně dobrého, přičemž ve skutečnosti vedou některé komunitární směry myšlení spíše k zapouzdření nejrůznějších rasistických, patriarchálních nebo heteronormativních předpokladů a zároveň k přezíravosti vůči faktu, že „autenticita“ je vždy v první řadě (sociálně a historicky) konstruovaná (White, 2015; White, 2019). White tak upozorňuje na riziko idealizace či „naturalizace“ fungování komplexních systémů, které nejsou vystaveny pouze vnějšímu, ale i vnitřnímu ohrožení plynoucímu mimo jiné z politických antagonismů mezi jednotlivými aktéry.

Podle Whitea by měl TD přesunout svou pozornost od přírodních mechanismů k těm politickým a zároveň přijmout posthumanistickou hybriditu socio-technických systémů, jejichž fungování a směřování je vždy otevřeno vyjednávání. Měli bychom se proto vrátit například ke kritické teorii managementu či k diskuzím o tom, jak vést demokratickou veřejnou debatu o inovacích. Praxe TD by měla být podle Whitea propojena s reflexí mocenských vztahů a politických procesů na úrovni státních a mezinárodních institucí, aby nebyly experimentální intervence samovolně marginalizovány nebo pohlceny existující tržní logikou, jako k tomu došlo v případě mnoha „zelených“ produktů a procesů včetně permakultury.³⁰ Navrhuje také,

³⁰ V prosinci 2019 zorganizoval Damian White na domovské Rhode Island School of Design symposium *Climate Futures II: Design Politics, Design Natures, Aesthetics and the Green New Deal*, které vyzývalo k propojení designu a občanských či aktivistických iniciativ s již politicky etablovaným programem amerického *Green New Deal*. Právě tato organizovaná a reflexivní synergie na mnoha úrovních může podle Whitea vést k reálnému uskutečňování socio-technické a politické tranzice (Peloušková, 2020). Pobídka k důslednější „politizaci“ TD zazněla také na konferenci Design

aby TD rozšířil svůj záběr o témata práce, vlastnictví či dohledu, které se na utváření každodennosti podílejí přinejmenším stejnou měrou jako kulturní identita či specifická lokální komunita.³¹

1.7 Od taktiky ke strategii: interpretace komplexity a management tranzice podruhé

Damian White ve svých úvahách naráží na klíčové otázky či rozpory, které s sebou koncepce TD nese a které do velké míry souvisí s přístupem k managementu komplexních adaptivních systémů. White ukazuje, že se nemůžeme spoléhat pouze na nahodilou emergenci nového, ale že je třeba přistupovat k prosazování změny strategicky a pragmaticky. Stejně tak není možné soustředit se čistě na proveditelnost drobných intervencí v konkrétních lokalitách či komunitách a je třeba přijmout také abstrakci a ambivalenci systémů, které leží mimo naši kontrolu. Dotýká se zde nedostatečnosti či neadekvátnosti reflexivní mikropolitiky akcentované v rámci TTI nebo permakulturního hnutí. Ačkoli oba tyto programy v principu reagují na výzvy dané nepředvídatelností vývoje v rámci systémů, pokouší se komplexitu v zásadě „zkrotit“ a dosáhnout prostřednictvím imitace přírodních mechanismů a nerůstových ekonomických modelů obnovení rovnovážného stavu. Z hlediska napojení lokálních sub-systémů na systém globální se takové úsilí jeví jako iluzorní – i kdyby bylo možné na základě pečlivé autonomní správy fungování životně důležitých systémů kontrolovat, mitigace klimatické krize není představitelná bez makropolitické, strategické koordinace v měřítku globálních infrastruktur.

Jak už však bylo řečeno, iluzorní je podle teorie komplexních adaptivních systémů především představa dlouhodobé stability jako taková. Zřejmě právě z důvodu principiální nepředvídatelnosti a neurčitosti chování systémů se TD vymezuje vůči koncepci strategického plánování – byť je veden perspektivou dlouhodobých horizontů – a soustředí se na emergentní příležitosti.³² Pomyslnou zlatou střední cestou mezi radikálním lokalismem a globálním kosmopolitismem, či dokonce univerzalismem může být pro TD koncepce TM, která trvá na pečlivém, participativním designování a vyhodnocování dílčích kroků vedených pouze vágně formulovanou vizí, přičemž své těžiště nachází v návaznosti na mnohoúrovňovou perspektivu na hraně mezi nikami experimentálních inovací a střední úrovní socio-technického režimu. TD i TM přitom kromě jednotlivých intervencí pracují také s představami trajektorií budoucího vývoje, které jednotlivé kroky spojují do dlouhodobého procesu, jakkoli jeho cíl zůstává nedefinován.

Z pohledu komplexity systémů se tento normativní inkrementalismus může jevit jako jediný možný přístup k tranzici. Lze však namítnout, že automatizované výpočetní procesy, které interakce mezi lidskými i ne-lidskými aktéry do velké míry určují, jsou natolik robustní a natolik spjaté s fyzikálními a chemickými procesy v zemském ekosystému, že budoucnost lidské civilizace je v nich již dnes přítomna. Aby pak mělo antropogenní designování tvář v tvář této automatizaci potřebnou relevanci, museli bychom být naopak schopni představovat

Research Society v roce 2018 (Boehnert et al., 2018). Dílčí odpovědí na tuto výzvu pak byla jedna ze sekcí konference Research Perspectives in the Era of Transformations (Boehnert et al., 2019).

³¹ Tato debata byla podle Whitea živá a intenzivní především v souvislosti s přechodem k postindustriální společnosti v 80. a 90. letech 20. století (White, 2015).

³² Cameron Tonkinwise píše: “Although longer-term thinking is inherent to Transition Designing, this practice is not like strategic planning” (Tonkinwise, 2015: s. 90). Na jiném místě pak nacházíme tuto formulaci: “Transition Designers look for ‘emergent possibilities’ within problem contexts, as opposed to imposing pre-planned and fully resolved solutions upon a situation” (Irwin et al., 2015: s. 10).

si vzdálenou budoucnost mnohem konkrétněji a podnikat různé kroky, a to i za cenu jejich rozporuplnosti či potenciálního selhání. Strategické plánování ostatně dnes již neznamená totéž, co v kontextu centralizovaného státního hospodářství socialistických zemí.

Algoritmické procesy určitý plán přímo ztělesňují a umožňují (či vyžadují) koordinaci i intervence mnohem pokročilejšího řádu (Bratton, 2019).³³ Podle Tonkinwise má TD přistupovat k materializaci tranzice s maximální odpovědností. Aniž bychom tento nárok jakkoli rozporovali, je nezbytné ptát se, zda právě soustředění na úroveň každodenní praxe, experimentálních inovací či případně režimní adaptace/transformace interakce může přinést klíčové odpovědi a indície, které naznačí podobu skutečně udržitelné budoucnosti a směr, kudy se k ní vydat. Co když zkrátka nezbyvá než se obracet k úrovni krajiny a k procesům či událostem, které TM považuje za nedotknutelné, vnější či příliš vzdálené?

S problémem měřítka a úrovně, na kterou směřujeme designovou agenci, souvisí i již naznačená otázka nedělitelnosti komplexu vztahů mezi lidským a ne-lidským nebo přírodou a kulturou, k níž se Damian White s odkazem k Donně Haraway či Brunu Latourovi rovněž letmo vyjadřuje: „Jak můžeme přemýšlet o ‚člověku‘ jako politickém aktérovi, je-li zároveň utvářen rozličnými socio-ekologickými systémy, v koevoluční interakci s různorodými ne-lidskými a socio-technologickými silami a agencemi?“ (White, 2015: s. 43). TD bere komplexitu socio-technických systémů a spoluúčast technologických infrastruktur na ustanovení i reprodukci existujících režimů v potaz, těžiště zájmu i agence však jednoznačně spojuje s člověkem, který jako by měl možnost držet si od technologií a dalších ne-lidských aktérů odstup. Mírný implicitní příklon k sociálnímu konstruktivismu přitom může být dán právě důrazem na lokální měřítko každodenní praxe.³⁴ V diskurzu TD je podstatné především epistemologické zkoumání technologií či rozplétání vláken v socio-technických sítích za účelem přesnějšího zacílení designových intervencí. Z materialistického pohledu však mají hybridní techno- a zároveň biosférické assembláže svébytnou, celistvou a cizí ontologii, kterou rozplést jednoduše nelze. Jestliže se TD připojuje k Arturu Escobarovi a jeho volání po politickém respektu vůči *ontologické pluralitě* (tedy vůči rozdílům *mezi světy*), stojí pak zároveň před výzvou, jak naložit s *ontologickou hybriditou* (tedy nedělitelné mnohosti *uvnitř* lidských i ne-lidských aktérů či systémů).³⁵

Tato hybridita je ve skutečnosti jádrem vrstevnatých diskurzů rozvíjejících se kolem pojmu antropocén. Jeho ustanovení podpořilo již probíhající ontologický obrat ve filozofii, sociologii nebo politologii, který s sebou přinesl odmítnutí dualismů a nutnost pojímat fenomény jako nedělitelné a zároveň vnitřně nestálé shluky vzájemně interagujících komponentů (Pellizzoni, 2019). Pojem antropocénu implikuje skutečnost, že zasahuje-li

³³ Bratton zastává pragmaticky spekulativní přístup k projektu udržitelnosti, který se má odvíjet od jasně formulovaného strategického plánu.

³⁴ Cameron Tonkinwise zdůrazňuje například sociální historii technologií a svébytnost designérské agence (Tonkinwise, 2015). Pro TD však může být v tomto směru užitečná teoreticky propracovaná metodologie TM, který se soustředěním na úroveň technologických režimů pokouší dichotomii sociálního konstruktivismu a technologického determinismu překlenout.

³⁵ V knize *Designs for the Pluriverse* Arturo Escobar zmiňuje všeprostopupující agenci výpočetní megastruktury, kterou filozof a teoretik designu Benjamin Bratton nazývá *The Stack* a která spoluvytváří geopolitické a ekonomické struktury stejně jako lidskou subjektivitu. Ontologickou působnost technologickým i praxi designování dále přiznává také s odkazem k teoretikům designu Tonymu Fryovi nebo Anne-Marii Willis. Skutečnost, že designované artefakty či struktury následně designují způsoby života a sociální organizace, je nicméně pro Escobara především argumentem na podporu práva komunity určovat si prostřednictvím designu svůj vlastní životní a společenský řád, který v sobě na rozdíl od dominantního světového uspořádání může nést potenciál dlouhodobé udržitelnosti (Escobar, 2018; Escobar, 2015). Po hlubší a důkladnější reflexi technologií v rámci TD volá také teoretička Anne-Marie Willis (Willis, 2015).

lidská agence do fungování ne-lidských, zemských systémů, je třeba v rámci designování sociálního a politického uspořádání naší civilizace reflektovat i geofyzikální aktéry. Jestliže však koncepce antropocénu přiznává člověku natolik mimořádnou (destruktivní) moc, pak obrácenou stranou téže mince musí být důrazné a zanícené vyjednávání o směřování lidské agence v rámci politického managementu vztahů mezi technosférou a biosférou (Arias-Maldonado & Trachtenberg, 2019; Bratton, 2019). Antikapitalistická pojetí politiky – a potažmo i designu –, reprezentovaná v tomto textu Escobarovou představou pluriversa světů, permakulturním hnutím nebo programem TTI, jsou jednou z možných odpovědí na tuto proměnlivou realitu antropocénu, a to zejména ve smyslu jejich vnímavosti a respektu vůči vztahovosti (Pellizzoni, 2019). Antropocénní situace je nicméně všeobecně, globálně sdílená (byť ne rovnoměrně zapříčiněná) a je možné tvrdit, že defenzivní lokalismy a na ně navázané designové iniciativy reagují na očekávanou krizi disproporčně a že jejich politika vyvěrá z nedostatečné reflexe hloubky a míry, v jaké jsou globální technologické infrastruktury, lidská civilizace a zemská materie vzájemně provázány (Parrika, 2020). Dovedeme-li tuto úvahu do extrému, lze projekty relokace vnímat jako pokračování antropocentrismu v tom smyslu, že odmítají překračovat horizont vnímání lidských subjektů.

Všeprostopující technologická nasycenost světa vzešlá z moderního vědecko-technického projektu někdejšího Západu si nicméně žádá ještě důkladnější revizi konceptualizace měřítek, podle nichž rozlišujeme společenské sub-systémy a zónujeme území. Dichotomie mezi lokálním a globálním, která provázela argumentaci tohoto textu, se zdá být archaickou podobně jako jiné dualismy, které se mimo jiné i diskurzy tranzice snaží rozbít. Zatímco pojem „globální“ implikuje multikulturní univerzalizmus, koncept „lokálního“ v sobě nese představu návratu k tradici, konzervativismus, případně nacionalismus, nebo dokonce fašizující tendenci. Jestliže globalizace znamená tržní kolonizaci světa a zároveň totální mobilizaci materiálu, energie a informací, antiglobalizace (či relokace) je výzvou k dekolonizaci a k demobilizaci. Nicméně, jak píše filozof Yuk Hui: „V 21. století leží moc nikoli v parlamentu, ale v infrastruktuře“ (Hui, 2020). Technologická a materiální (chemická a geofyzikální) mobilizace zkrátka v důsledku globalizace dosáhla *planetárního* měřítka a jako taková dalece přesáhla politický či ekonomický projekt západních kolonizátorů. Globalizace se rozvinula v planetarizaci, kterou není možné plně kontrolovat ani vrátit zpět. Uvědomění si planetární situace přitom podle Yuka Huie neznamená démonizaci nebo naopak oslavu všemocnosti technologií, ale „přání radikálně otevřít možnosti technologie“ (ibid).

Diskurzy tranzice s konceptem „planetarity“ pracují dosud spíše okrajově a nedůsledně. O „planetary domain“ jako zastřešujícím makroskopickém kontextu lokálních sub-systémů mluví v souvislosti s radikálním holismem Gideon Kossoff, a jako „planetární fázi civilizace“ pojmenovávají vývojovou etapu, v níž se nyní lidská společnost nachází, autoři spjatí s GTI. V těchto případech pojem „planetární“ vyjadřuje především uznání moci a schopnosti člověka zasahovat do fungování zemského ekosystému, ve svých reakcích však Kossoff i GTI nijak nepřekračují manévrovací prostor vytyčený dualismem lokálního a globálního. Předpokladem planetárního myšlení je totiž přijetí ontologické hybridity přírody i technologií, s níž pojem globálního nepočítá (Hui, 2020; Likavčan, 2019). Myšlenku lokálního pak v koncepci planetarity Yuka Huie nahrazuje představa radikální diverzifikace: zatímco biodiverzita a „noodiverzita“, tedy mnohost epistemologických a ontologických pojetí světa, mají obdobu v „pluriversu“ životních způsobů u Artura Escobara, Hui považuje za stejně tak významnou technodiverzitu ve smyslu různosti politických konfigurací technologických nástrojů a infrastruktur (Hui, 2020). Z hlediska této argumentace má pak v procesu přesměrování planetarizace větší potenciál kreativní tvarování technologií než ohýbání životních stylů a odhmotněných kultur.

1.8 Tranzitivní design jako výzva

Záměrem tohoto úvodu do problematiky tranzitivního designu bylo zasadit tuto progresivní koncepci či program „přesměrující“ designové praxe do kontextu vrstevnatého myšlení o ekologické a sociální udržitelnosti a do souvislosti s různorodými pojetími tranzice, tak jak se vynořují v kontextu politické a sociální teorie i praxe, ať už na úrovni státních a mezinárodních institucí, či občanských hnutí a aktivistických iniciativ. Závěrečná kapitola měla pak otevřít horizonty dalších úvah a možností kritické revize stávajícího diskurzu TD, pokud jde o dynamiku mezi inkrementalismem a strategickým plánováním, biosférou a technosférou či lidskou a ne-lidskou agencí nebo dualistickou „lokálně-globální“ ideou světa a materialistickou myšlenkou planetarity.

Ve světle toho, co v dílčích kapitolách tohoto textu zaznělo, lze konstatovat, že TD je především výzvou: výzvou pro implementaci, pro interpretaci i pro revizi. Cameron Tonkinwise, Terry Irwin a Gideon Kossoff koncipovali TD jako vnitřně nevyhraněný, a tedy částečně rozporuplný program, který rezignuje na úplnost, a tak umožňuje další rozvoj – jako takový byl tedy formulován jako ideální, ale neuzavřená a flexibilní vize, tedy v témže duchu, jako jsou vykreslovány vize jednotlivých designových projektů v rámci TD. Tuto koncepci designu jako nástroje materializace či akcelerace budoucnosti tak lze chápat jako dynamický meta-program, který usiluje především o to, aby instrumentalita designu neznamenal pouze instrumentalitu ve vztahu ke statu quo, ale službu vizi, která jej překračuje a která si je vědoma vlastní hodnotové normativity.

Neznamená to však, že by otevřenost TD neposkytovala prostor pro principiální nesouhlas či programovou opozici – odlišné teoretické a metodologické rámce designového výzkumu, strategického či spekulativního designu mohou přístupu TD odporovat nebo se s ním rozcházet, přičemž tato pluralita odpovídá mnohosti filozofických a politických uchopení nejednoznačné současnosti a budoucnosti. Vnitřní i vnější hranice jsou tak – jako všechny komplexní systémy – otevřeny politickému vyjednávání.

Literatura

- Adler, D., Wargan, P., & Prakash, S. (2019). *Blueprint for Europe's Just Transition*. GND for Europe. <https://report.gndforeurope.com>
- Arias-Maldonado, M., & Trachtenberg, Z. M. (Eds.). (2019). *Rethinking the environment for the anthropocene: political theory and socionatural relations in the new geological epoch*. Routledge.
- Aronoff, K., Battistoni, A., Cohen, D. A., Riofrancos, T. N., & Klein, N. (2019). *A planet to win: why we need a green new deal*. Verso.
- Barry, J. (2012). *The politics of actually existing unsustainability: human flourishing in a climate-changed, carbon constrained world*. Oxford University Press, USA.
- Barry, J., & Quilley, S. (2009). Chapter 1 The transition to sustainability: Transition towns and sustainable communities. In L. Leonard & J. Barry (Eds.), *Advances in Ecopolitics* (pp. 1–28). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1108/S2041-806X\(2009\)0000004004](https://doi.org/10.1108/S2041-806X(2009)0000004004)
- Boehnert, J. (2018). *Design, ecology, politics: towards the ecocene*. Bloomsbury Academic, An imprint of Bloomsbury Publishing Plc.

Boehnert, J., Gaziulusoy, I., Lockton, D., Pettersen, I. N., & Sinclair, M. (2019). Track 2.d Introduction: Power and Politics in Design for Transition. *Conference Proceedings of the Academy for Design Innovation Management*, 2(1). <https://doi.org/10.33114/adim.2019.2d>

Boehnert, J., Lockton, D., & Mulder, I. (2018, June 28). *Editorial: Designing for Transitions*. Design Research Society Conference 2018. <https://doi.org/10.21606/drs.2018.008>

Boehnert, Joanna. (2020). *Ekonomie a design antropocénu: Heterodoxní ekonomie jako nástroj proměny designu*. *Artalk*, 5.

Bratton, B. (2019). *The Terraforming*. Strelka.

Buchanan, R. (1992). Wicked Problems in Design Thinking. *Design Issues*, 8(2), 5. <https://doi.org/10.2307/1511637>

Cato, M. S. (2021). *Environment and economy* (Second edition). Routledge, Taylor & Francis Group.

Ceschin, F., & Gaziulusoy, I. (2016). Evolution of design for sustainability: From product design to design for system innovations and transitions. *Design Studies*, 47, 118–163. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2016.09.002>

Ehrenfeld, J. R. (2013). The Roots of Unsustainability. In *The Handbook of Design for Sustainability*.

Escobar, A. (2015). Transiciones: a space for research and design for transitions to the pluriverse. *Design Philosophy Papers*, 13(1), 13–23. <https://doi.org/10.1080/14487136.2015.1085690>

Escobar, A. (2018). *Designs for the pluriverse: radical interdependence, autonomy, and the making of worlds*. Duke University Press.

European Environmental Agency. (2021). *Growth Without Economic Growth*. European Environmental Agency. <https://www.eea.europa.eu/themes/sustainability-transitions/drivers-of-change/growth-without-economic-growth/#footnotes>

Evropská komise. (2019). *A European Green Deal*. Evropská komise.

Evropská komise. (2020). *The Just Transition Mechanism. Making Sure No One Is Left Behind*. Evropská komise. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/just-transition-mechanism_en

Fry, T. (2009). *Design futuring: sustainability, ethics, and new practice* (English ed). Berg.

Gaziulusoy, A. I. (2015). A critical review of approaches available for design and innovation teams through the perspective of sustainability science and system innovation theories. *Journal of Cleaner Production*, 107, 366–377. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.01.012>

Gaziulusoy, A. İ. (2019). Postcards From “the Edge”: Toward Futures of Design for Sustainability Transitions. *Cuadernos Del Centro de Estudios de Diseño y Comunicación*, 73. <https://doi.org/10.18682/cdc.vi73.1038>

González, S., & Healey, P. (2005). A Sociological Institutional Approach to the Study of Innovation in Governance Capacity. *Urban Studies*, 42(11), 2055–2069. <https://doi.org/10.1080/00420980500279778>

Great Transition Initiative. (n.d.). *Aims and Background*. Great Transition Initiative. <https://greattransition.org/about/aims-and-background>

Grin, J., Rotmans, J., Schot, J., Geels, F. W., & Loorbach, D. (2011). *Transitions to sustainable development: new directions in the study of long term transformative change* (First issued in paperback). Routledge.

Halpern, O. (2017). Hopeful Resilience. *E-Flux*. <https://www.e-flux.com/architecture/accumulation/96421/hopeful-resilience/>

Hawken, P., Lovins, A., & Lovins, L. H. (2000). *Natural capitalism: the next industrial revolution* (Repr). Earthscan Publ.

Hopkins, R. (2014). *The transition handbook: from oil dependency to local resilience*. Chelsea Green Publishing.

Hui, Y. (2020). For a Planetary Thinking. *E-Flux*, 114. <https://www.e-flux.com/journal/114/366703/for-a-planetary-thinking/>

Hulme, M. (2013). *Why we disagree about Climate Change understanding controversy, inaction and opportunity*.

- IKEA. (2020). *People & Planet Positive*. IKEA.
- Illich. (1970). *Deschooling Society*.
- Irwin, T. (2018, June 28). *The Emerging Transition Design Approach*. Design Research Society Conference 2018. <https://doi.org/10.21606/drs.2018.210>
- Irwin, T., Kossoff, G., & Tonkinwise, C. (2015). Transition Design Provocation. *Design Philosophy Papers*, 13(1), 3–11. <https://doi.org/10.1080/14487136.2015.1085688>
- Jackson, T. (2011). *Prosperity without growth: economics for a finite planet* (Pbk. ed). Earthscan.
- Jevons, W. S. (1865). *The Coal Question. An Inquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of Our Coal Mines*. London.
- Kossoff, G. (2015). Holism and the reconstitution of everyday life: a framework for transition to a sustainable society. *Design Philosophy Papers*, 13(1), 25–38. <https://doi.org/10.1080/14487136.2015.1085698>
- Likavčan, L. (2019). *Introduction to Comparative Planetology*. Strelka.
- Lindblom, C. E. (1990). *Inquiry and change: the troubled attempt to understand and shape society*. Yale Univ. Pr. [u.a.].
- Manzini, E. (2015). *Design, when everybody designs: an introduction to design for social innovation*. The MIT Press.
- Martinova, M., Metelec, M., & Rychetsky, L. (2020). *Post...*
- McDonough, W., & Braungart, M. (2002). *Cradle to cradle: remaking the way we make things* (1st ed). North Point Press.
- Morris, R. C., & Spivak, G. C. (Eds.). (2010). *Can the subaltern speak? reflections on the history of an idea*. Columbia University Press.
- Nelson, S. H. (2015). Beyond *The Limits to Growth*: Ecology and the Neoliberal Counterrevolution: Beyond *The Limits to Growth*. *Antipode*, 47(2), 461–480. <https://doi.org/10.1111/anti.12125>
- Ocasio-Cortez, A. (2019). *H. Res. 109 – Recognizing the duty of the Federal Government to create a Green New Deal*. <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/109/text>
- O’Keefe, D. (2020). Imagining the End of Capitalism With Kim Stanley Robinson. *Jacobin*. <https://jacobin.com/2020/10/kim-stanley-robinson-ministry-future-science-fiction>
- OSN. (1987). *Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development*. OSN.
- Parikka, J. (2020). *Geologie médií*. Karolinum Press. <http://public.eblib.com/choice/PublicFullRecord.aspx?p=6162817>
- Pellizzoni, L. (2019). Emancipation, Capture, and Rescue? On the Ontological Turn and Its Critique. In *Rethinking the Environment for the Anthropocene. Political Theory and Socio-Natural Relations in the New Geological Epoch*. Oxon.
- Peloušková, klára. (2020). Ve službách klimatické politiky. Sympozium o Green New Deal a designu pro budoucnost. *A2*, 7.
- Peloušková, K. (2020). Sejde z očí, sejde z mysli. Design mezi služebností a udržitelností. *Sešit pro Umění, Teorii a Příbuzné Zóny*, 28, 79–99.
- Prakash, V., & Girgenti, G. (Eds.). (2020). *Winning the green new deal: why we must, how we can* (First Simon&Schuster trade paperback edition). Simon & Schuster.
- Raskin, P., & Global Scenario Group. (2002). *Great transition: the promise and lure of the times ahead*. Stockholm Environment Institute.
- Raworth, K. (2017). *Doughnut economics: seven ways to think like a 21st century economist*. Chelsea Green Publishing.
- Rockström, J., Steffen, W., & Noone, K. (2009). Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology and Society*, 14(2). <https://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>
- Rosenberg, A. (n.d.). Building a Just Transition. The Linkages between Climate Change and Employment. *International Journal of Labour Research*, 2(10), 125–161.

Rotmans, J., Kemp, R., & van Asselt, M. (2001). More evolution than revolution: transition management in public policy. *Foresight*, 3(1), 15–31.
<https://doi.org/10.1108/14636680110803003>

Schön, D. A. (2017). *The Reflective Practitioner* (0 ed.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315237473>

Scott-Cato, M., & Hillier, J. (2010). How could we study climate-related social innovation? Applying Deleuzian philosophy to Transition Towns. *Environmental Politics*, 19(6), 869–887. <https://doi.org/10.1080/09644016.2010.518677>

Scrase, I., & Smith, A. (2009). The (non-)politics of managing low carbon socio-technical transitions. *Environmental Politics*, 18(5), 707–726.
<https://doi.org/10.1080/09644010903157008>

Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M., Biggs, R., Carpenter, S. R., de Vries, W., de Wit, C. A., Folke, C., Gerten, D., Heinke, J., Mace, G. M., Persson, L. M., Ramanathan, V., Reyers, B., & Sörlin, S. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223), 1259855. <https://doi.org/10.1126/science.1259855>

Talberth, J., Cobb, C., & Slattery, N. (2007). *The Genuine Progress Indicator 2006. A Tool for Sustainable Development*.
The Leap Manifesto. (2021). <https://leapmanifesto.org/en/the-leap-manifesto/>

Tonkinwise, C. (2015). Design for Transitions – from and to what? *Design Philosophy Papers*, 13(1), 85–92. <https://doi.org/10.1080/14487136.2015.1085686>

Varoufakis, Y., & Adler, D. (2020). The EU's Green Deal Is a Colossal Exercise in Greenwashing. *Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/feb/07/eu-green-deal-greenwash-ursula-von-der-leyen-climate>

Walker, S., Giard, J., & Ehrenfeld, J. (Eds.). (2013). *The handbook of design for sustainability*. Bloomsbury Academic.

White, D. (2015). Metaphors, hybridity, failure and work: a sympathetic appraisal of Transitional Design. *Design Philosophy Papers*, 13(1), 39–50.
<https://doi.org/10.1080/14487136.2015.1085694>

White, D. (2019). Critical design, hybrid labor, just transitions. In *Rethinking the Environment for the Anthropocene*. Routledge.

White, D. F. (2019). Ecological Democracy, Just Transitions and a Political Ecology of Design. *Environmental Values*, 28(1), 31–53.
<https://doi.org/10.3197/096327119X15445433913569>

White, D. F., Rudy, A. P., & Gareau, B. J. (2016). *Environments, natures and social theory: towards a critical hybridity*. Palgrave Macmillan.

Willis, A.-M. (2015). Transition Design: the need to refuse discipline and transcend instrumentalism. *Design Philosophy Papers*, 13(1), 69–74.
<https://doi.org/10.1080/14487136.2015.1085687>

2 A Paradigm Change: Introducing Transition Design to Interaction Design Students

Alma Leora Culén¹, Nicholas Sebastian Stevens¹, and Amela Karahasanović^{2,1}

¹*Department of Informatics, University of Oslo, Oslo, Norway*, ²*SINTEF Digital, Oslo, Norway*
Corresponding author: *almira@uio.no*

2.1 Introduction

In January 2022, the three authors of this chapter huddled together to discuss the upcoming run of the transition design course (translated as *transformativt design* to Norwegian) at the University of Oslo, taken in the spring semester of the last year of the bachelor's program in Design, Use, and Interaction. The course started running in 2020, shaken by the breakout of the COVID-19 pandemics. In 2021, the course was offered entirely online, and now – in 2022, face-to-face teaching was possible again. Despite hurdles concerning such a rocky start, we were excited about the course and what it has to offer. The focus was no longer only on learning outcomes but also on teaching students to think differently about the role of design and designers and their power to mitigate growing challenges of the 21st century (health, environmental and biodiversity derision, climate change, sustainability, and more). Opening for alternate philosophical perspectives, theories from multiple fields of research, or envisioning desirable futures with more socially just and environmentally friendly worlds to live in, there was always a plethora of topics to deliberate on and consider including in the course.

We first became aware of transition design after reading the manifesto by Irwin et al. (2015). The manifesto presented a transition design framework, a broad range of related topics and ways of thinking, and inspiring literature to broaden the perspective on any topic that the manifesto discussed. It did not take long before we started using the framework in research and teaching (Culén & Stevens, 2022; Karahasanović et al., 2020; Srivastava & Culén, 2018, 2019).

Transition design is described and positioned in the introduction to this book as the advanced form of holistic thinking and systemic design, focusing on ecological sustainability and the conscious and timely design of futures desirable for humanity and the planet. In this chapter, we argue – similar to Meyer & Norman (2020) – that the role of design and designers has changed significantly during the past few years. Design is increasingly recognizing its contribution to creating the challenges of our time, such as overconsumption and its implications on the environment, but also its potential to be a powerful force in mitigating such challenges. Rittel and Weber (1973) characterized complex problems such as the 21st century challenges concerning social justice, climate change, poverty, or peace as 'wicked', implying that they represent systemic, intertwined problems contextualized within broad societal frames and tightly related to current socio-technical-ecological systems. Aiming to define spaces within which we might want to seek solutions, Raworth (2017) suggested doughnut economies, and Steffen et al. (2015) planetary boundaries as places where the economy is taking into consideration both social and planetary issues and, thus, represent safe and just spaces for the design of possible futures.

However, design education is still rather traditional, and, in the words of Meyer and Norman, “Many design programs still maintain an insular perspective and an inefficient mechanism of tacit knowledge transfer” (2020, p.1). Such education might be a factor in perpetuating problems, for example, consumerism. After all, our field of research and design practice, interaction design, is about the design of new digital artefacts and ways of interacting with them. Until relatively recently, for example, the scarcity of materials used to manufacture digital products was not a major concern; rather, the interaction design community focused on users’ satisfaction and experiences with new products. That is, fortunately, changing. It is worth mentioning Tony Fry’s words, “We are finite beings living on a finite planet with finite resources that we squander at the speed of light, in geological terms” (2011), which hopefully instantly bring about the realization that continuing on such a ‘squandering’ trajectory makes no sense. Thus, the question that arises naturally is: how to educate new generations of designers, including those working with digital materials like interaction designers, who would be able to move away from being part of the problem to being part of the solution? In this chapter, we provide the answer that we came up with – one of many possibilities for engaging with design education transitions, but the one that might provide a voice in the upcoming debate on the topic.

The chapter is structured as follows: in the next section, we provide background on significant movements that are currently changing education in general and design education in particular, including interaction and transition design. In Section 3, we describe how we started working with the transition design course and how we conceptualized it, including choices such as using real-life projects, teamwork, constructivist and experiential learning, and balancing critical thinking and reflection with concrete activities that comprise a design practice. Section 4 provides examples of student projects over the last three years. In section 5, we describe our teaching practice and elements that constitute it. Section 6 discusses the opportunity for transition design to change the interaction design education and describes challenges met by students, and our reflection on those challenges and ways of mitigating them. Finally, we conclude the chapter with a summary of the most important points concerning our experiences with teaching transition design courses.

2.2 Background

With the recognition that modern challenges are growing in numbers and complexity, there came a recognition that general education and, especially, design education require re-thinking. What knowledge and skills are needed to meet these growing challenges? Several initiatives have acknowledged the importance of education to empower change in the future. In this section, we consider 1) some conceptualizations of alternatives to traditional education that emerged before transition design but shared some common concerns – engaged scholarship, responsible education, and transdisciplinarity; 2) interaction design education and its more recent concerns, and 3) the efforts to change design education through transition design.

2.2.1 Conceptualizing new ways of educating students

The **engaged scholarship** movement was conceptualized a bit over a quarter of a century ago and rested on the idea that educational institutions need to develop solutions that match current and pressing civic, social, economic, or ethical problems, rather than being places “*where students get credentialed and faculty get tenured*” (Boyer, 1996, p. 14). With

growing challenges, higher education institutions stand in front of even more formidable tasks of reconciling teaching, research, and societal commitments than when engaged scholarship first emerged. Although discussed mainly in terms of research, the engaged scholarship also includes engaged teaching and service, representing, still today, an alternative to traditional academic practices. Boyer expressed it as follows: *“I have this growing conviction that what’s also needed is not just more programs, but a larger purpose, a larger sense of mission, a larger clarity of direction in the nation’s life as we move toward century twenty-one. Increasingly, I’m convinced that ultimately, the scholarship of engagement also means creating a special climate in which the academic and civic cultures communicate more continuously and more creatively with each other”* (1996, p. 20).

Beaulieu et al. (2018) conducted a scoping review of engaged scholarship publications, ultimately selecting 48 articles to summarize and conceptualize the engaged scholarship. Their findings reveal the principles on which the engaged scholarship works, consisting of: values (focused on social justice and citizenship, the recognition by researchers that they carry social accountability and civic responsibility to engage with the wider society), high quality scholarship, reciprocity (where the faculty needs to adopt reflective and iterative methods to maximize their impact – achieved through partnerships and collaboration), identification of community needs (finding and solving real societal problems), boundary crossing (involving a multi-inter-transdisciplinary approaches (Finkelstein, 2001)), and democratization of knowledge. The representation of findings is shown in Figure 1.

Recognizing that it is increasingly difficult for traditional education to equip students with 21st century skills, some scholars attempted to define closer the dimensions of engaged teaching. For example, Peterson (2009) has, similar to how we approached responsible education in (Culén & Karahasanović, 2022), considered how engaged scholarship applies to teaching and brings forward that there is a need to make a shift in pedagogy, values, methodology, community partnerships, and civic engagement.

The concept of **responsible education** is more recent and was first defined in 2007 in the context of the United Nations’ initiative PRME³⁶ (Principles for Responsible Management Education). PRME was established to raise awareness around sustainability through alignment with business management education. It aimed to provide students with the knowledge and skills that would enable them to deliver change in the future. The six principles upon which responsible education rest are: the purpose, values, methods, research, partnership, and dialogue. Unpacking these principles shows similar ideas to those of engaged scholarship and can be seen in Boyer’s vision seeking purpose and a larger mission, values, partnership, and collaboration between academic and civic cultures.

³⁶ PRME <https://www.unprme.org/>

Figure 1: Engaged scholarship promotes values related to social justice and citizenship, engaging universities in finding solutions to social issues using quality, transdisciplinary scholarship. Adapted from (Beaulieu et al., 2018).

The term **transdisciplinarity** started gaining traction around the turn of the century and referred to managing complexity at the intersection of science, technology, and society where knowledge from a single discipline could not suffice to solve problems at hand and where the research work involved non-scientific, complex problems, such as poverty, health care, or access to education, sustainability. In this context, transdisciplinarity was understood as a form of learning and problem-solving through collaboration between society and academia to meet complex societal challenges (Klein et al., 2000). Scholz (2020) takes on to describe developments of transdisciplinarity and positions it as the critical element of the academic research mission. Furthermore, it explicitly connects practitioners' work and expertise with research rigor and sustainable development as a matter of real-world system transitions based on knowledge and social values (Scholz, 2020). There have also been suggestions offering teaching complexity as transdisciplinarity (Demerath & Suarez, 2019), describing how complexity studies can teach the benefits of transdisciplinarity and synthesize knowledge otherwise acquired through disciplinary actions studies. Again, there are similarities with the previous two movements (engaged and responsible education), such as the purpose (sustainable development and complex problem solving), values, partnerships, collaboration, and dialogue.

2.2.2 Interaction design and directions inspiring change in education

Technological opportunities have long been the driving force of innovation (Lindtner et al., 2014) in interaction design. Fascination with newer and better devices, but also how could new technologies be used to create more powerful experiences, modes of interacting, better interfaces, new platforms, and more has been persistent. At the same time, relatively little attention has been paid to when not to design something new, or how to design and innovate with focus on impact assessments on society, culture, and nature. Only lately, interaction design is evolving in the direction of responsible innovation. For example, Bates et al. argue that "RI [responsible innovation] may benefit all innovators; it is an alternative lens that can be used to increase the positive impact of technological solutions and reduce

the risk of unintended consequences challenging the success of the innovation in the future” (2019, p. 3).

Although responsible research, innovation, and responsible education (Culén & Karahasanović, 2022) are still not widely discussed in interaction design, related directions are. For example, transdisciplinarity has been suggested as the foundation of the fourth paradigm of Human-Computer Interaction (HCI), where usability, cognitive modeling, and experiences represented dominant paradigms at different points in the history of the HCI evolution. Currently, design-led approaches play a central role in HCI. Thus, Blevis et al. (2015) suggest transdisciplinary design as the next design paradigm of interaction design education, scholarship, and practice. The transdisciplinary design education, it is suggested, needs to teach future interaction designers to bring a value orientation when designing digital artefacts, integrating it with design frameworks and focus on current challenges such as sustainability (Blevis, 2007; Blevis & Stolterman, 2009; DiSalvo et al., 2010), equity (Bardzell, 2010), values (Barreto et al., 2013; Iversen et al., 2010; Koepfler et al., 2014), justice and social responsibility (Bates et al., 2018), to provide just a few examples. Another approach that aims to disrupt traditional education and its disciplinary divisions is STEAM (Yakman & Lee, 2012), a successor model of STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) education. The A in STEAM indicates the inclusion of arts and design in conjunction with STEM subjects and focuses on working with real-life problems through creativity and synthetic way of thinking as a transformative power needed to address complex socio-cultural problems for which science alone is not enough. So far, STEAM has been applied mostly in earlier education, but there have been efforts to include it at the university level, also in interaction design education (Babaci-Wilhite, 2019; Culén & Gasparini, 2019).

2.2.3 Transition design and design education

One of the essential development areas of transition design is education. From the School of Design at Carnegie Mellon where TD³⁷ was conceived and where the first educational program in Transition Design (TD), a Ph.D. program, was implemented and is currently running, the approach has spread across the globe. Many universities and schools of design offer courses or programs in transition design.

There is a clear overlap between TD and responsible research and innovation, sustainable design, responsible HCI, and other directions that advocate a holistic look at the present challenges and advocate more radical changes in education. Many educators see the need to provide education that is better suited to meet the challenges and prepare students to create and implement more desirable futures than the ones that we might have should we continue along the trajectory that we currently follow.

Transition design is perhaps the newest and perhaps the most encompassing approach that embraces a radically different way of thinking. Having a philosophical grounding in ontological design, orientation towards the future and how this future can be socially embedded, the explicit inclusion of values, ecological thinking, systemic thinking, and transdisciplinarity, it offers exciting educational opportunities. The four-component transition design framework proposed by Irwin et al. (2015), see Figure 2, is also an excellent tool to help transition design education work with complexity. The first component of the framework

³⁷ <https://design.cmu.edu/content/phd>

invites designers to examine their posture and mindset concerning the situated work context. The second component, the theories of change, suggests considering diverse (primarily social but also economic and other theories such as social practice theory, nudging, or pressure points) theories that might be utilized to initiate the change at scale. The third component reflects the need for finding desirable visions for transition, where the design team uses various means to generate alternative visions of the future and use them to discuss challenges, opportunities, and possible consequences. Lockton and Candy (2018) describe the initial vocabulary and methods to do so, such as futuring, backcasting, imaginaries, and foresight practices that might be used to create visions. Finally, new ways of designing address the changes in design practice that required to tackle the complexity of problems. They imply seeking entirely new approaches to design or integration of existing ways of designing, making them into more powerful tools.

Since the educational program was established at Carnegie Mellon, the school has also contributed with some publications concerning how to apply the framework to design education (Irwin et al., 2020; Rohrbach & Steenson, 2019). The international network of universities and programs featuring transition design courses is growing. Researchers describe TD's implementation at the Politecnico di Milano (Bisson et al., 2022), University of Oslo (Culén & Karahasanović, 2022), Delft University of Technology, among others. Thus, the experiences from teaching, pedagogies, and other lessons from implementing transition design courses are being developed and provide a high level of activity toward creating more appropriate education capable of tackling wicked problems better.

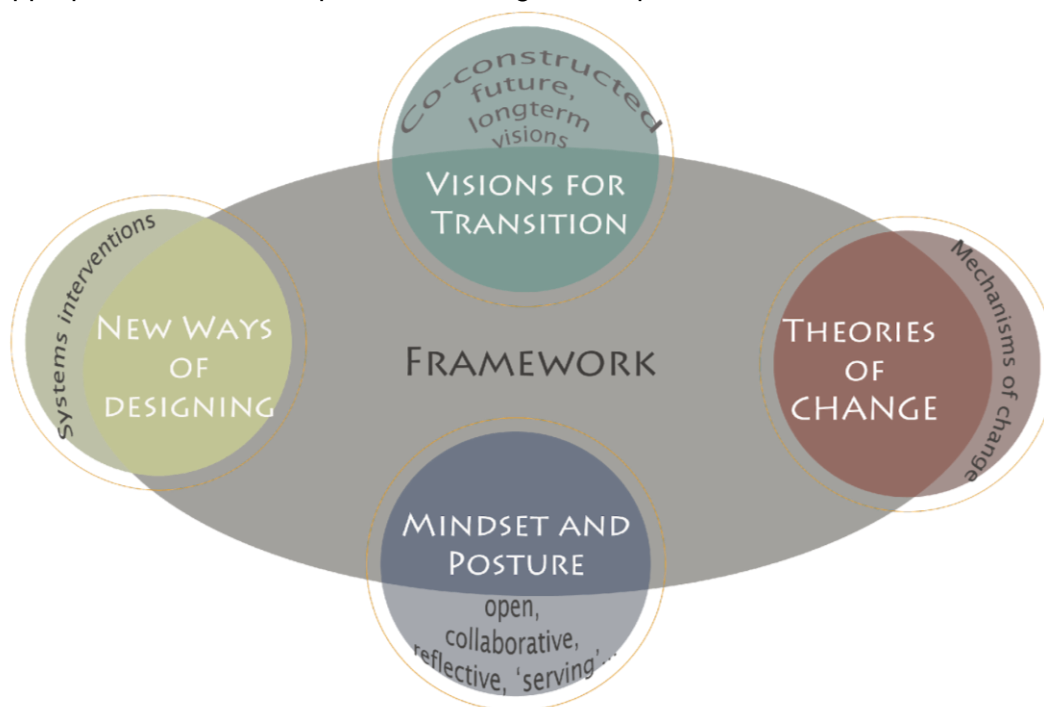

Figure 2: The four-component transition design framework, adopted from (Irwin et al., 2015), is used as a teaching tool and as a design tool. Reflecting on its components in relation to each project helps better understand its use.

2.3 Context and methods for working with the course

This section first describes the course in transition design that we teach, followed by the teaching strategies that we aim to implement.

2.3.1 The course in Transition Design at the University of Oslo

The course that we teach was conceptualized in 2018 and started running in 2020. Prior to 2018, two of the authors taught a project-based course in interaction design, in collaboration and partnership with organizations from the private and public sectors or large research projects. While teaching, we also explored how to incorporate a value orientation into interaction design education. The inquiry approach was research through design, where we sought to design our teaching practice. We worked with systematic, iterative improvements based on our reflections and data collected from students, partners and other stakeholders aiming to integrate the principles of responsible education and move the course toward responsible interaction design. For a detailed description of our approach, see (Culén & Karahasanović, 2022). After several iterations and many changes in how and what we taught, we felt the need to create a new course, an elective, which became the transition design course that is currently in its third run – and iteration concerning our teaching practices and conceptualization of what we teach and why.

The TD course is offered in the last semester of bachelor's studies in the study program Design, Use, and Interaction at the Department of Computer Science at the University of Oslo. It is a lot smaller than the interaction design course, which was an obligatory one. Since the students are not obliged to take the TD course, but chose to do so, they are often better motivated from the start to engage with the subject. The transition design course has had, on average, 17 students, implying 4-6 projects per year, which continue to be run in partnership with external collaborators and focus on current, real-life problems.

2.3.2 Teaching strategies

Since TD is novel for our students, they need an initial understanding of what the approach entails and how it differs from what they already know. Our basic teaching strategies rest on a combination of:

1. a **'spiral' model** for communicating state of the art on **knowledge about transition design**, based on previous research and published work,
2. design practice that requires **teamwork** – preferably **across disciplinary boundaries**,
3. facilitating knowledge construction through the entanglement of concrete **design experiences based on real-life projects with external partnerships** and abstract thinking related to transition design and ideas and theories it stands on, and
4. **complexity – shifting perspectives and scales**, using ambiguity and uncertainty, scrutiny through discussions and debates.

We expand a bit on each one of these.

1. Concerning the knowledge about transition design, we have been following the foundational ideas TD stands for and considering how to make students understand them most efficiently. Before taking the course, the students did not have many opportunities to contemplate relations between economic systems, politics, social structures and what this might have to do with technology design. In other words, the perspective is a lot larger than is common for the courses they had. On the other hand, the students have gained a solid background in interaction design, use of interactive artefacts, and participatory design. To make the new approaches accessible fast, we use the lecture format in combination with design reflections (crits). Over the past three years, we used a somewhat different set of publications

as a course curriculum, with variation in both selection of articles and the number of them. The following articles, though, have represented the core of the curriculum (Gaziulusoy & Oztekin, 2018; Irwin, 2018; Kossoff, 2015; Lockton & Candy, 2018; Tonkinwise, 2015). The books (Capra & Luisi, 2014; Escobar, 2018) are not obligatory readings but are used to explain transition design's philosophical and ontological positioning. However, the lectures are not delivered entirely traditionally – we follow a 'spiral' model that we arrived at by experimentation on how to impart this new knowledge effectively. The model suggests visiting the same core material several times. Typically, the first time communicating just the core notions at high speed, we offer a more solid presentation later. Finally, after gaining practical experience through multiple design projects, a plenary discussion on articles takes place. The students are expected to reflect on the curriculum and embody the new knowledge in the artefacts they make. We follow this process through design crits, where all teams present their progress and thoughts on what they are working with and relate it to the curriculum.

2. We focused on teamwork as a collaborative effort to effectively and efficiently reach the desired project goals. While the students constitute the core design team, for the learning in this course, anyone who could help move the project forward is welcomed to join the team and share their knowledge or skills, helping the students see how to break disciplinary boundaries. Each student team was expected to approach their design context in collaboration with a partnering organization but could look beyond for additional stakeholders that their project involves.
3. The learning model that we implemented is based on the constructivist and experiential learning models such as (Beckman & Barry, 2007; Kolb, 1983), where that the learning unfolds through reflection and knowledge construction building on past experiences and constructivism. For example, Kolb's model describes that learning happens when knowledge is created through the transformation of experience. This transformation happens by combining concrete experiences (action, doing) with abstract conceptualizations (thinking) by reflective observations and active experimentation. This learning model fits well with the design research processes, where the design researcher moves on a trajectory between three main activity areas: design studies, design experimentation, and design practice (Fallman, 2008). Students create and follow their own trajectories through those activity areas and articulate their process during design reflections. We offer help when it is needed, but students make decisions concerning the collaborative design with partner organizations.
4. Teaching design that involves complexity and systemic perspective provides a unique opportunity for showing students the value of broad problem framing and the ability to discover the right approach towards finding a solution that makes improvements within the framed context. At the same time, the large scales at which solutions are offered are sometimes so large that they feel uncomfortable, impossible, or confusing. Therefore, we believe it is OK to work at different scales and with shifting perspectives, following Irwin et al. (2020) and Cody's (2017) depiction across dimensions of expertise and the scale of engagement as shown in Figure 3.

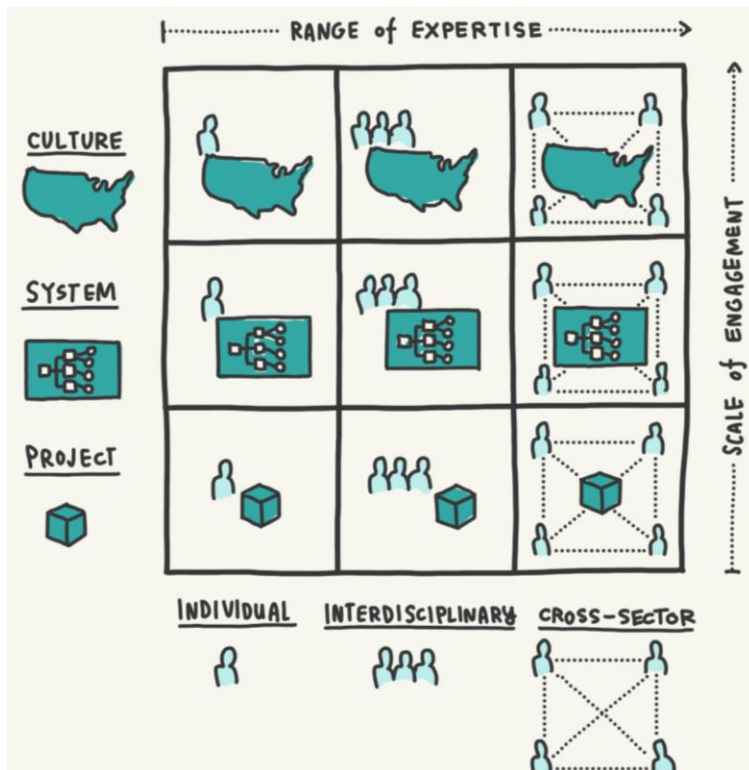

Figure 3: Social design pathways across scales of engagement and range of expertise from (Cody, 2017).

2.4 Projects and partnerships

Given the novelty of transition design, we aimed to impart particular aspects of transition design that we thought differed from what students were familiar with. First, time and temporal aspects of design were more important and especially being able to grasp the impact of designs within a particular situated design context. Next, we wanted students to learn how to consider their design contexts from multiple perspectives as the bases for their teamwork and contemplate the purpose of their project – which is known to be a critical factor that influences teamwork (Whelton, 2004). Engagement – included interactions with other actors related to the project, focusing on communication, deliberations, and dialogue (Krippendorff, 2005; True et al., 2013). We aimed to explain ontological design’s challenge to grasp that all designed objects, tools, or services bring about particular ways of being, knowing, and doing, i.e., we design artefacts and they ‘design’ us in return – there is a mutual shaping between designs and humans using them. Ecological thinking – a recognition that humans are not separate from nature, is also important in the context of transitions, as is systems thinking – integrating a more holistic perspective on the design of new technologies. Future-orientation of transition design – taking a look at what is desirable in a long term, is also novel and, as discussed later, often challenging to grasp for the students.

To set in practice these new ways of thinking, the students need to master research approaches and methods. As for the research approach, we introduce the TD framework, not as a prescriptive way forward, but as areas to focus on and consider when trying to make sense of the design contexts. Another chapter of the book is dedicated to research methods – these are carefully introduced through multiple workshops with students. So, they

learn many ways of doing, and through reflection on their own project, they need to select the most appropriate methods to work with visions, values and impacts.

Besides offering explanations and reflections on transition design and how to go about implementing it, from our side, one of the most important tasks is the selection of partnerships and projects that are diverse and can be implemented at different scales of engagement and expertise, Figure 3. The diversity of projects supports learning across different teams, by discussing how each team tackles various aspects of transition design. Each year the course was offered, we have selected a theme that the projects addressed. The first year, the topic for projects was machine learning and sustainability, the second year the theme was grassroots design and the power of small, local communities to affect larger scale transitions toward sustainable futures. This year, the third run of the course explores the role of culture and cultural institutions in transitions toward more desirable futures. To explain the process of selecting partnerships and projects, and offer concrete examples of how we think about possible design contexts, we briefly discuss the areas of collaboration chosen for this year's course.

1) The RELINK project was offered to the students in collaboration with Oslo Metropolitan University as part of a larger research project looking at how personal behaviors and infrastructures combine to influence personal data security in smart home ecosystems and how they might be reconfigured to create more digitally literate and resilient households. This project provided an opportunity to look at the balance between technology solutions and their positive and negative societal impact. In order for students to work in this area they would need to investigate the wide and ever-increasing range of technologies that might be included in the project while also trying to uncover the effects of these technologies. This was seen as a suitable project for a number of reasons. The existing critical framing of technology within the project allowed the students to also then present proposals which might critique current infrastructures much more freely than they otherwise might in a typical commercial design brief. This critical framing might also encourage the students to observe the ever present, detrimental aspects of technology implementations which are typically overlooked or minimized. But conversely the project also explicitly dealt with leading edge technologies which are obviously highly relevant to interaction design students, society, and transitions.

2) Nordic International Support (NIS) Foundation, which usually provides support internationally, collaborates with students on two projects. The aim with this collaboration with our course was to explore how Norwegian youth relates to issues of sustainability, and how can one increase their knowledge and interest around the topic. This learning and information sharing is to happen through cultural institutions like libraries and museums, and in a social context. The projects seek to engage the youth in critical thinking through interactive installations designed for use in cultural institutions.

The projects were seen as quite suitable for the students, as they allowed students to build on their previously acquired interaction design skills. However, in this course, they gained the opportunity to think in terms of scaling of their design and how it might help achieve longer and broader engagement with youth. Thus, the design teams need to think in terms of after-design, and how to make their installations tailorable to multiple uses, perhaps with repeated visitors. Thus, it might be desirable to work to progressively strengthen the information and awareness of unsustainable behaviors among youth and allow them to imagine alternative, more sustainable future(s).

3) Oslo Barnemuseum (Oslo Children's Museum) also collaborates with two student teams. Over the last decade, an increasing number of student teams in interaction design course,

and now transition design, has engaged in working with the children's museum on more serious topics that aim to include also children in understanding and dealing with more complex topics, like climate change, loss of biodiversity, civic engagement, see (Culén & Katie Coughlin, 2022). The design is situated in the context of family-oriented events that the museum organizes called CityKids.

These projects, similar to the NIS ones, offer students an opportunity to build new skills and understandings of transition design by expanding their knowledge of interaction design and integrating reflections on their vision for the future and how their projects fit into that vision, how the events like CityKids might come to transform cultural norms on how children should be protected completely (overprotected) towards including children in more serious dialogues on current challenges, from planetary to social, and help them build as early as possible pre-cursors for critical thinking by, for example, recognizing good options among several alternatives.

4) The accessible tourism for inclusion and value creation in rural areas, ACCESSTOUR project, was offered to students in collaboration with SINTEF. It is a part of a larger, three-years research project aiming to develop knowledge on building sustainable and accessible rural local communities and nature-based tourism destinations, through stakeholder collaboration in a regional multi-stakeholder network³⁸. The project recognises the potential for value creation in accessible tourism (AT) in Norway. AT may give access to new markets and new customer groups including elderly retired people and local citizens. AT can also support the operationalisation of UN sustainable development goals. The student project contributes to the overall goal by designing solutions of the future that make tourist attractions accessible to the elderly through information and experience sharing.

The project has been suitable for this course due to several reasons. A multi-stakeholder network including both businesses and interest organisations within tourism, interest groups and research institutes was already in place giving students easy access needed resources. Further, the project has clear 'think globally – act locally' strategy aiming to answer global challenges in the context of rural Norway. The potential impact of the students' work on the local community practices will be visible within the timeframe of the student project. While exploring the space of possible novel design solutions the students will apply and further extend their knowledge on interaction design and universal design. At the same time, they will learn to think in the categories of social, economic and environmental sustainability and how to deal with wicked problems within the limitations of a one-semester long project.

2.5 Teaching/learning practices

How to deliver on our teaching strategies and the knowledge that we wish to communicate is a matter of adjustments as a consequence of being reflexive practitioners in design of our teaching practice, ongoing as we teach (reflection in action) and adjustments after each semester of teaching ends and before the new one starts (reflections on action) (Schön, 1983). Based on these reflections, we extracted the list of elements that we can use to support emerging teaching protopractices until we find the ways of teaching that gives desired learning outcomes. These elements include: time and temporality – where multiple dimensions were considered, from tuning the timing of lectures with design practices to future-oriented aspects of transition design; teamwork – focusing on efficient and effective

³⁸ <https://www.nordlandsforskning.no/nb/accesstour>

collaboration and partnership; purpose – having a purpose is known to be a critical factor that influences teamwork (Whelton, 2004); engagement – included interactions with instructional team and other actors, engagement with the project and its purpose, deliberations and dialogue (Krippendorff, 2005; True et al., 2013); partner and project selection – this was described in the Section 4 for the current run of the course, similar considerations are taken every year, in conjunction with the selection of the new theme for the course and design; mastery of research approaches and methods – supporting the use of methods and methodologies that the students are familiar with in combination with learning new methods and understanding the framework (Figure 2) better, which are described closer below; ontological design – a challenge to think of design as being ontological in the sense of understanding that the designing our environment and objects that we use also shapes us, that is, all designed artefacts bring about particular ways of being, knowing, and doing; ecological thinking – a recognition that humans are not separate from nature; systems thinking – integrating a more holistic perspective on the design of new technologies, and future-oriented design (visioning) – taking a look at what is desirable in a long term when considering the design of new technologies; values – both values on which design rests, but also the personal values and those of the team.

Working with these elements co-constructs our pedagogical approaches. For example, this year, upon reflecting on the outcomes from the previous year, we decided to introduce changes in the way we deliver the teaching. The challenge that we have identified was that if methods and methodologies for transition design come later in the semester, students already start thinking and designing based on what they knew from before. Thus, instead, this year we started with a brief introduction to transition design, followed by two sessions of workshops that presented new, transition design methods that are better suited for imagining the desirable future and allow for more systemic thinking. Each student team had to organize a short workshop (up to 30 minutes long, using one of the methods for futuring such as the three horizons, future wheels, things from the future and others). This activity implied that they had to learn about the method (flipped classroom approach), pilot the workshop, figure out materials that they needed to engage other students with the chosen method (things to think with, canvases, cards, and more). The other teams then had to apply the method to their own projects, which helped orient their work towards visioning and thinking about desirable futures from the very start of the course.

Subsequently, we presented how we see the context for the project work and ways in which projects are suitable for transition design approach, followed by four 2-hour lectures aimed to better clarify each component of the transition design framework. Only then we focused on more theoretical and philosophical aspects of the course such as discussing the ontological approach (Capra & Luisi, 2014; Escobar, 2018; Irwin, 2018), holism and everyday life as a design context (Kossoff, 2015).

Notably, we implemented design crits as the method to run on a weekly basis, where each team presents the progress from the last week and everyone in the course can make comments or suggestions, intended to help the work move forward appropriately. Further, the intent with this is to have the opportunity to closely follow each project and its development, learning not only from own project, but from all of them. As the projects are intentionally chosen to be quite diverse, there are many learning opportunities that present themselves, perhaps first and foremost considering the engagement and scaling, as described in Figure 3.

Also, on a weekly basis, each student team had the opportunity to meet with one faculty member who is assigned to the specific project based on the faculty's knowledge and

interest, to discuss the project. The teams are also encouraged to discuss their projects with partners, but there were no specific requirements given in terms of how often or how much they should engage the partners. Thus, while all teams did involve partners, the level and kind of involvement differed from team to team.

2.6 Discussion

In the next section, we first discuss the positioning of transition design as part of interaction design education, and then some more concrete challenges and opportunities with teaching transition design, based on our experiences with selecting the projects and teaching the course over the last three years.

2.6.1 Transitioning to a new educational paradigm?

As discussed in the first two sections of this chapter, to make transition to sustainable lifestyles, we need to make a paradigm shift in design education. From the description of important elements that we want to convey through the course and the way we select partnerships, it should be easy to see that values and social benefits are central, and that engaged scholarship is a part of what we aim to do through the course. Furthermore, the focus on the six principles of responsible education should also be easy to recognize: the projects have a purpose, build on values, include partnership, research methods and methodologies, and dialogues shape both thinking and making. Thus, transition design subsumes both engaged scholarship and responsible education. While it is difficult in the classroom setting to work in a truly transdisciplinary setting, the partnerships provide alternative perspectives, often from other disciplines.

The power of transition design, we believe, is in its focus on desirable futures, on the power of design and designers to change their focus and work towards better, more desirable futures for humanity and for our planet – currently the only one we have and share. Although in next subsections we describe some possible and even likely pitfalls with shifting the paradigm of design education to ontological, holistic one, we believe that such a shift is necessary. While we might not yet be best equipped for this challenge, it seems to be a very strong option at this time. Thus, we cautiously move forward, while trying to mitigate challenges.

2.6.2 Recognizing important aspects of transition design projects

Addressing challenges, we first reflect on how supplying students with ‘real’ projects and stakeholders allows students to learn and practice a number of the design aspects typically introduced in the context of a transition design course. We note that if the projects themselves are not appropriate or the method of approach is not followed up suitably then it can be very easy for students can fall back on previously learnt methodologies and approaches. This can mean that the differences in approach between transition design and other approaches such as user centered design might not be clearly outlined. This confusion can be detrimental, as not only has the transition design approach not been learnt but it is now possibly confused with these other approaches.

For these reasons, the criteria of the projects on offer needs to be carefully considered. In addition, the stakeholders, collaborators, and their aims also need to be considered as they

perform an integral and vital role in the learning process. The following are characteristics we have found that need to be considered when selecting suitable projects.

- 1) Open project areas. The projects should be open in nature and not have a very specifically detailed outline of what is required. This allows the students to explore and map the area and to develop their own directions for the project in collaboration with other stakeholders in the project.
- 2) Open and available collaborators. Secondly, the collaborators initiating the project need to be open to this more explorative and collaborative way of working, rather than expecting to be able to supply students with a strict set of design criteria for a predefined and expected output. Ideally these collaborators and other stakeholders are available, and open to participate in mapping and workshop sessions which give the students valuable experience running these workshop scenarios but also obviously provide the students valuable input to the actual project.
- 3) Sufficient size and scope of projects. Projects need to be of suitable size and scope so the small groups can make some head way in the time period but need to put in sufficient work to do so. Conversely, not too large that they cannot complete it or believe that they cannot complete it.
- 4) Contain a practical element. Although this is not a necessary criterion, it is beneficial for interaction design students as it allows them to utilize a number of their existing skills on the project and therefore feel some form of contribution rather than simply detailing a largely conceptual project in which it can be difficult to feel and ascertain their involvement.

2.6.3 Experiences with teaching the transition design course

Over the three years of teaching this course, it has become apparent, that there are certain recurring difficulties that many students face when learning transition design and then trying to implement that learning for the first time. Many of these difficulties stem from the larger scales of complexity, time and considerations involved in these projects than in other typical projects they have faced during their studies. Others arise from the fact that they cannot use their traditional skillsets to tackle these issues at the very time in which things become more complex. These issues can make it difficult for students to see the relevance of the framework which can result in a lack of motivation, participation, and learning.

One technique that we have found successful at relieving some of these difficulties is the use of smaller, more familiar concrete design projects, as outlined earlier, that the students tackle as part of their learning and in which they can enact their newfound skill and techniques.

The following sub-sections outline some of these common or recurring tendencies or difficulties that students face in the transition design course. The focus on specific teaching elements as outlined in section 5 partly stems from these observations and is noted alongside the observation.

Seeing no direct connection (systems thinking)

The adoption of a more holistic, systemic approach to the project area is often a significant departure from their typical approach to a design task. Often, they understand the need for transition design, they may even understand the framework itself but struggle to see how it might work with their preconceived ideas of their future careers and the projects they might

work on. Several of the prominent case studies such as, the Ojai water project (Irwin, 2017) which seek to illustrate the workings of the framework can make the relevance of the framework even more unclear as they bear little relation to the aspects these students are familiar with. The type of project (with no commercial actors, instead a collection of stakeholders), the resources (multiday offsite workshops) and issues involved are far removed from their likely future jobs in design and tech consultancies in Europe. Additionally, there is a common misconception among the students studying interaction design, that as this does not directly deal with the design and manufacture of plastic goods, or the exploitative conditions in a garment factory, they are not part of the problem and therefore do not need to concern themselves. Taken further, there is often an argument put forward that as they are dealing with technologies that they are in fact automatically part of the solution rather than the problem.

The inclusion of systems-oriented design content, giga-mapping (Sevaldson, 2011) and leverage points (Meadows, 1999) within the course has been an attempt to address this perceived lack of connection between the large societal problems the students own work or influence. Furthermore, working on projects that are representative of the sort they could conceive working on in their future career brings the connections much closer. It allows them to understand how their design choices and implementations can in fact have great significance and far-reaching consequences. Further, all their learnings are much more relevant, on a location basis, on a sectoral basis and on a skills basis. They also gain an understanding of the difficulties and possible benefits of these relevant sorts of projects. In addition, it also helps build networks of likeminded practitioners and enablers which can be of subsequent use in their careers.

Feeling overwhelmed (ontological approach)

Subsequently, pointing out the very professions they are about to enter, can and do have extremely detrimental outcomes often results in some student feeling slightly despairing or overwhelmed, thinking they must now resolve all these issues. Others seem to withdraw in the belief that NOT contributing is the least bad option. Others take a more defiant tone and point out that lots of other projects, startups and technologies do it in this way and have always done so. None of these emotional states are ones in which the student is empowered and can eagerly explore the area, making positive changes and connections.

Rather than countering the feeling of being overwhelmed by removing themselves, having them work on a real, project in their field and see ways in which it can then instigate, implement or ferment change and further amplify this change by linking to other existing but like-minded projects can be quite empowering. Rather than see themselves going into a profession of problems and concerns, they are more open to seeing a field of possibilities and potential. This comprehension of the sometimes subtle but powerful ways in which design can and does affect people helps to illustrate the ontological effects of technology implementations. Along with the systemic approach, the students might be better placed to consider some of the second or subsequent order effects of their designs.

Unease when working without a clear direction (purpose/value)

The direction in which a design project proceeds can be provided by a number of inputs. Clients, user research, new technology platforms and competitors can all provide this directional input. In larger, more systemic issues or project areas none of these are much use in suggesting a way to navigate. However, having a defined sense of purpose and an outlined value can also provide a method of navigating through a project. An example of this

can be seen in Dune and Raby's A/B manifesto (Dunne & Raby, 2013). But this is not generally exercised in a 'typical' design approach. In fact, designers are often expected to emotionally remove themselves from the design process as it should be 'user' focused. Subsequently, often it becomes apparent that the skills they have previously utilized in order to develop and iterate concepts, might not be suitable or capable of dealing with the scale or complexity of the issues involved in their projects. It no longer makes sense to iterate or do user testing on which button combination works better when the actual issues are how to make users aware of the privacy issues involved in their smart home devices. With this realization, students often, understandably, are very cautious of proceeding without a clear method for identifying a direction forward. Additionally, they often feel very anxious as they don't have familiar reference points to help identify their progress. In order to have some 'knowns' in their project students often try applying previously used but inappropriate methods. This tendency is covered in the subsequent paragraphs. As mentioned, having a very clear and defined sense of purpose (beyond grades) and an understanding of what the group wishes to achieve with the project (but not necessarily how to best achieve it) can be useful here. This purpose can help navigate through this uncertain period. For those groups lacking a clear sense of purpose, this is often the period in which this starts to come into focus.

Resorting to known methods (mastery of research approaches and methods)

With so many new aspects to absorb and a much greater range of considerations than in 'typical' projects, students tend to refer to known techniques or methods. This is completely understandable and provides them an opportunity to illustrate some form of mastery of methods. It also allows for the retention of some 'knowns' while many other aspects are either new, unknown or uncovered. Many skills for idea generations, group facilitation, workshop organization are very suitable. However, many methods and techniques are not as useful as they might be in small more defined projects. Generally included in the student's repertoire of skill is some form of user centered design method. The method is well known and extremely attractive as it provides clear, articulated steps. But much of this clarity stems from the fact that it fails to account for large sections of the issues hand. Lack of consideration of materials, environment, society, etc. Applying this methodology early in the process extremely restricts the focus and considerations of the students. Once students have started applying this methodology and made some process it becomes difficult to get them 'to un-think' their concepts in order to broaden their realm of considerations. For similar reasons, it can be difficult to introduce a number of concepts/frameworks/ methods at one time in order for students to implement them into their projects. The methods will naturally demonstrate a range of difficulties, in their conceptual nature and in their difficulty to implement into a project. If this range of difficulty is significant then it is likely that students tend to select those easiest to conceptualize or implement. To counteract this tendency, as mentioned in a previous section we have attempted to give students the opportunity to learn and quickly familiarize themselves with a number of new skills and techniques through a workshop session in which they teach each other various new techniques. Each of the groups 'learning' the technique uses their own project as the subject material. They then gain a rapid introduction to multiple new techniques, some firsthand experience in implementing them and an understanding of their utility. In addition, they hopefully have multiple new directions or ideas to explore in relation to their own projects.

Desire to rapidly develop a concept (value)

Another common tendency utilized in order to establish some known references points is for students to try and select a concept very early in the process. This tendency is increased when there are other groups on different projects who seem to have 'advanced' further. This results in similar outcomes to the previous tendency. This premature selection of a concept often means that the direction chosen is very simplistic and tends to follow predictable directions that lack acknowledgment of a large number of aspects that pertain to the project area. Groups with strong values seem to be less susceptible to this pitfall.

Insufficiently able to develop realistic, but broad reaching visions (future oriented visions)

An alternate and contrasting method to deal with the complexity of projects is that students then devise a simplistic, but high level, abstract, future oriented concept that often relies on contestable assumptions and claims to resolve multiple deep seated societal issues. This illustrates the lack of experience in developing future oriented concepts that are sufficiently 'grounded' so that they might be adopted into everyday lives. Discussion about speculative design work, methods of visioning (Lockton & Candy, 2018) combined with discussions about Kosseff's view of 'everyday life' (2015) and Max-Neef et al.'s theory of needs (1992) aims to provide students ways and means to anchor these concepts to relatable and accessible entry points. Having students working on very concrete projects immediately brings them back to realistic concept's and they can then face their assumptions more directly in order to be more frank about the impact their project might have.

Difficulties working with long timeframes (time and temporality)

The aspect of time, temporality and long timeframes in particular is tackled in a more graduated approach. Because the students' projects are concrete and real, they have an identifiable timeframe to which some sort of project plan can be scheduled. However, in addition, the students can consider how this project might continue, develop or evolve or become redundant over a longer period of time.

Lack of experience in considering concepts as part of an ecosystem (shifting scales, levels of engagement)

A notable difference in transition design projects from typical commercial design briefs is that of scale and complexity. Because the issues that transition projects aim to tackle are complex and multifaceted, the project outcomes are also often similarly complex and multifaceted, involving multiple scales, partners, timeframes, locations, infrastructures etc. This is understandably overwhelming for students especially if considered from a typical design point of view in which the outcome should be seamless, unified and consistent across all these scales, timeframes and infrastructures. The more involved and organic development of transition projects means the designers role is more strategic and conceptual rather than being intricately involved in the details of each and every interaction. This first requires students to recognize this difference in approach. Secondly, they need to develop new skills in understanding how they might shape this organic, iterative growth. Thirdly, rather than detailing each aspect or interaction they might utilize existing, aligned initiatives and through working together achieve mutually beneficial outcomes that amplify and strengthen all the initiatives involved.

While definitely not easy, this skill of linking projects and initiatives in order to 'scale across' can be seen as ways of moving both across and toward the upper right quadrant of the Winterhouse social pathways matrix, Figure 3.

Tendency to value novelty or ‘innovation’ over appropriateness (systems thinking)

With the technical nature of interaction design curriculums and common inclinations of the interaction design students, most projects during their education tend to focus on the implementation, use and adoption of new digital technologies.

In addition, when design in general is discussed, publicized or promoted in the media there is nearly universal description of it as being ‘innovative’ and cutting edge. These two intertwined aspects mean that students initial directions also involve the heavy use of technology in an attempt to resolve issues. Conversely there is little attention paid to interesting, grassroots initiatives that show potential as they are not ‘new’ or do not fulfil the classic descriptions of innovation. This is problematic in multiple ways. Firstly, students tend to underestimate the requirements, the costs and the timeframes required to implement their technology heavy concepts. They also tend to heavily overestimate the general appeal and community uptake of their concept students. Conversely, they overlook the passion and resources already involved in existing initiatives. Both these aspects can be mitigated by aligning their concepts with existing initiatives and possibly using technology more incisively to help amplifying these aligned initiatives.

2.7 Summary

Design as a profession and an academic discipline is increasingly recognized as a contributor to grand challenges of our time, for example, overconsumption with its implications on the environment on the one hand, and as a powerful force toward finding solutions to complex problems of today. For design and designers to continue contributing positively, addressing and changing design education is also necessary. Fifteen years ago, United Nations suggested a concept of responsible management education, focusing on six principles entailing partnerships, purpose, research, methods, values, and dialogue. While these principles are recognized in most alternatives to traditional education, in transition design education they are accompanied with theoretical and philosophical foundations that new ways of designing can build upon.

Furthermore, there is a growing recognition that science alone cannot resolve the challenging, complex issues such as poverty or social justice are not scientific in their nature. Thus, more generally, transdisciplinary approaches to solving problems like that have emerged, e.g., engaged scholarship and responsible education. As discussed in this chapter, transdisciplinary design has been proposed as the fourth paradigm of interaction design education, scholarship, and practice – it is increasingly seen as central. The transition design, as the latest transdisciplinary proposal, and likely the most comprehensive one so far, offers an approach to transition interaction design education to a better position to tackle the increasing complexity of problems and help to educate a generation of interaction design students that have the ability to create desirable, sustainable, and equitable futures. While the proposal is promising, it comes with challenges concerning teaching practices and finding novel pedagogical approaches that provide a good learning environment for students. This chapter discussed our approach to teaching a newly established course in Transition Design at the University of Oslo. We pointed to the range of opportunities and challenges that we have experienced, particularly concerning the shift in thinking and accepting a different paradigm and a different point of view on design and designing.

Acknowledgements

We use the opportunity to extend gratitude to all our students who have helped us to reflect on challenges concerning teaching transition design.

References

- Babaci-Wilhite, Z. (Ed.). (2019). *Promoting Language and STEAM as Human Rights in Education: Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics*. Springer Singapore. [//www.springer.com/gp/book/9789811328794](http://www.springer.com/gp/book/9789811328794)
- Bardzell, S. (2010). Feminist HCI: Taking Stock and Outlining an Agenda for Design. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1301–1310. <https://doi.org/10.1145/1753326.1753521>
- Barreto, M., Scott, M., Oakley, I., Karapanos, E., Nunes, N. J., Gomes, S., & Gomes, J. (2013). Playing for the Planet: Designing Toys That Foster Sustainable Values. *Proceedings of the 31st European Conference on Cognitive Ergonomics*, 16:1-16:6. <https://doi.org/10.1145/2501907.2501947>
- Bates, O., New, K., Mitchell-Finnigan, S., Mauriello, M. L., Remy, C., Bendor, R., Mann, S., Chopra, S., Clear, A. K., & Preist, C. (2019). Towards a Responsible Innovation Agenda for HCI. *Extended Abstracts of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–8. <https://doi.org/10.1145/3290607.3299017>
- Bates, O., Thomas, V., Remy, C., Friday, A., Nathan, L., Hazas, M., & Mann, S. (2018). Championing environmental and social justice: Embracing, embedding, and promoting broader notions of sustainability in HCI. *Interactions*, 25(5), 60–67. <https://doi.org/10.1145/3236677>
- Beaulieu, M., Breton, M., & Brousselle, A. (2018). Conceptualizing 20 years of engaged scholarship: A scoping review. *PLOS ONE*, 13(2), e0193201. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193201>
- Beckman, S. L., & Barry, M. (2007). Innovation as a learning process: Embedding design thinking. *California Management Review*, 50(1), 25–56.
- Bisson, M., Palmieri, S., Ianniello, A., Botta, L., & Palomba, R. (2022). Transition design: An Opportunity for Design and Designers. *INTED2022 Proceedings*, 2692–2702.
- Blevins, E. (2007). Sustainable Interaction Design: Invention & Disposal, Renewal & Reuse. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 503–512. <https://doi.org/10.1145/1240624.1240705>
- Blevins, E., Koskinen, I. K., Lee, K.-P., Bødker, S., Chen, L.-L., Lim, Y., Wei, H., & Wakkary, R. (2015). Transdisciplinary Interaction Design in Design Education. *Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems*, 833–838. <https://doi.org/10.1145/2702613.2724726>
- Blevins, E., & Stolterman, E. (2009). FEATURE: Transcending Disciplinary Boundaries in Interaction Design. *Interactions*, 16(5), 48–51. <https://doi.org/10.1145/1572626.1572636>
- Boyer, E. L. (1996). The scholarship of engagement. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 49(7), 18–33.
- Capra, F., & Luisi, P. L. (2014). *The systems view of life: A unifying vision*. Cambridge University Press.
- Cody, L. (2017, March 22). Intro to Design for Social Innovation. *Medium*. <https://medium.com/@leacody/design-for-social-innovation-b2cfd49790de>
- Culén, A. L., & Gasparini, A. A. (2019). STEAM Education: Why Learn Design Thinking? In Z. Babaci-Wilhite (Ed.), *Promoting Language and STEAM as Human Rights in*

- Education: Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics* (pp. 91–108). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-2880-0_6
- Culén, A. L., & Katie Coughlin. (2022). Growing Up in a Complex World: Engaging Children in Socio-Cultural Matters Through Speculative Installations. *Proceedings of the 2022 ACM on Designing Interactive Systems Conference*, 1633–1645. <https://doi.org/10.1145/>
- Culén, A. L. & Karahasanović, A. (2022). Towards Responsible Interaction Design Education. *DRS 2022*. DRS2022, Bilbao, June 2022. <https://doi.org/10.21606/drs.2022.465>
- Culén, A. L. & Stevens, N. S. (2022). Speculative and Critical Approach to Designing Technological Futures through HCI Education. *Interaction Design and Architecture(s) Journal*, 51.
- Demerath, L., & Suarez, E. D. (2019). Teaching Complexity as Transdisciplinarity. In T. Carmichael, A. J. Collins, & M. Hadžikadić (Eds.), *Complex Adaptive Systems: Views from the Physical, Natural, and Social Sciences* (pp. 223–250). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20309-2_11
- DiSalvo, C., Sengers, P., & Brynjarsdóttir, H. (2010). Mapping the Landscape of Sustainable HCI. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1975–1984. <https://doi.org/10.1145/1753326.1753625>
- Dunne, A., & Raby, F. (2013). *Speculative Everything: Design, Fiction, and Social Dreaming* (1st edition). The MIT Press.
- Escobar, A. (2018). *Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds*. Duke University Press Books.
- Fallman, D. (2008). The Interaction Design Research Triangle of Design Practice, Design Studies, and Design Exploration. *Design Issues*, 24(3), 4–18. <https://doi.org/10.1162/desi.2008.24.3.4>
- Finkelstein, M. A. (2001). Toward a unified view of scholarship: Eliminating tensions between traditional and engaged work. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 6(2), 35–44.
- Fry, T. (2011). *Sustainability is meaningless—It's time for a new Enlightenment*. The Conversation. <http://theconversation.com/sustainability-is-meaningless-its-time-for-a-new-enlightenment-683>
- Gaziulusoy, I., & Oztekin, E. (2018). Design as a Catalyst for Sustainability Transitions. *Design Research Society Conference 2018*. DRS 2018. <https://doi.org/10.21606/dma.2017.292>
- Irwin, T. (2018). The Emerging Transition Design Approach. *DRS 2018*, 3, 968–989. <https://doi.org/10.21606/drs.2018.210>
- Irwin, T., Kossoff, G., Tonkinwise, C., & Scupelli, P. (2015). *Transition design 2015*.
- Irwin, T., Tonkinwise, C., & Kossoff, G. (2020). Transition Design: An Educational Framework for Advancing the Study and Design of Sustainable. *Cuadernos Del Centro de Estudios En Diseño y Comunicación. Ensayos*, 105, 31–65.
- Iversen, O. S., Halskov, K., & Leong, T. W. (2010). Rekindling values in participatory design. *Proceedings of the 11th Biennial Participatory Design Conference*, 91–100. <https://doi.org/10.1145/1900441.1900455>
- Karahasanović, A., Culén, A. L., Skjetne, J. H., & Hasle, G. (2020). Key Performance Indicators in Design for Sustainable Rural Transport. *International Journal on Computer Science & Information Systems*, 15(2), 107–122.
- Klein, J. T., Grossenbacher-Mansuy, W., Häberli, R., Bill, A., Scholz, R. W., & Welti, M. (Eds.). (2000). *Transdisciplinarity: Joint Problem Solving among Science, Technology, and Society--An Effective Way for Managing Complexity* (2001st edition). Springer.

- Koepfler, J. A., Stark, L., Dourish, P., Sengers, P., & Shilton, K. (2014). Values & design in HCI education. In *CHI'14 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems* (pp. 127–130).
- Kolb, D. A. (1983). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development* (1 edition). Prentice Hall.
- Kossoff, G. (2015). Holism and the reconstitution of everyday life: A framework for transition to a sustainable society. *Design Philosophy Papers*, 13(1), 25–38.
- Lindtner, S., Hertz, G. D., & Dourish, P. (2014). Emerging Sites of HCI Innovation: Hackerspaces, Hardware Startups & Incubators. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 439–448.
<https://doi.org/10.1145/2556288.2557132>
- Lockton, D., & Candy, S. (2018). Vocabulary for Visions in Designing for Transitions. *Design Research Society Conference 2018*, 908–926.
<https://doi.org/10.21606/dma.2017.558>
- Max-Neef, M., Elizalde, A., & Hopenhayn, M. (1992). Development and human needs. *Real-Life Economics: Understanding Wealth Creation*, 197, 213.
- Meadows, D. H. (1999). *Leverage points: Places to intervene in a system*.
- Meyer, M. W., & Norman, D. (2020). Changing Design Education for the 21st Century. *She Ji: The Journal of Design, Economics, and Innovation*, 6(1), 13–49.
<https://doi.org/10.1016/j.sheji.2019.12.002>
- Peterson, T. H. (2009). Engaged scholarship: Reflections and research on the pedagogy of social change. *Teaching in Higher Education*, 14(5), 541–552.
- Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Chelsea Green Publishing.
- Rittel, H. W. J., & Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences*, 4(2), 155–169. <https://doi.org/10.1007/BF01405730>
- Rohrbach, S., & Steenson, M. (2019). Transition design: Teaching and learning. *Cuadernos Del Centro de Estudios En Diseño y Comunicación. Ensayos*, 73, 232–261.
- Scholz, R. W. (2020). Transdisciplinarity: Science for and with society in light of the university's roles and functions. *Sustainability Science*, 15(4), 1033–1049.
<https://doi.org/10.1007/s11625-020-00794-x>
- Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think In Action* (1 edition). Basic Books.
- Sevaldson, B. (2011). GIGA-Mapping: Visualisation for complexity and systems thinking in design. *Nordes*, 0(4). <http://www.nordes.org/opj/index.php/n13/article/view/104>
- Srivastava, S., & Culén, A. L. (2018). Transition-oriented Futuring: Integrated Design for Decreased Consumption amongst Millennials. *DRS 2018: Catalyst*, 3, 927–940.
<https://doi.org/10.21606/drs.2018.210>
- Srivastava, S., & Culén, A. L. (2019). From Niche to Mainstream Transitions: Digital Second-hand Markets for Millennials. *Proceedings of the International Conference ICT, Society and Human Beings 2019*, 19–27.
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M., Biggs, R., Carpenter, S. R., De Vries, W., & De Wit, C. A. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223), 1259855.
- Tonkinwise, C. (2015). Design for Transitions – from and to what? *Design Philosophy Papers*, 13(1), 85–92. <https://doi.org/10.1080/14487136.2015.1085686>
- Yakman, G., & Lee, H. (2012). Exploring the Exemplary STEAM Education in the U.S. as a Practical Educational Framework for Korea. *Journal of the Korean Association of Science and Technology*, 32(6), 1072–1086.

3 Metodologie a fáze tranzitivního designu: ke službám budoucnosti

3.1 Design na rozhraní efektivity a reflexivity

Jedna ze zakladatelek tranzitivního designu Terry Irwin píše, že „[z]apeklité problémy jsou ‚systémové problémy‘ existující v rámci obrovských socio-technických systémů, a vyžadují tedy nové přístupy k jejich řešení.“ (Irwin, 2018) Zapeklité problémy, o nichž mluví, jsou problémy sociální, environmentální či technologické povahy s tak vysokou mírou komplexity, že často není ani možné je pojmenovat. V designové teorii a praxi jsou dnes nicméně často skloňovaným pojmem, a to v různých perspektivách. Například v souvislosti s designovým myšlením jako adekvátním metodologickým aparátem o nich mluvil už Richard Buchanan (1992) a v současnosti jsou často skloňovány i předními představiteli IDEO, globálně nejvýznamnější společnosti zaměřené na evangelizaci designového myšlení a designu zaměřeného na člověka (Brown, Katz, 2019).

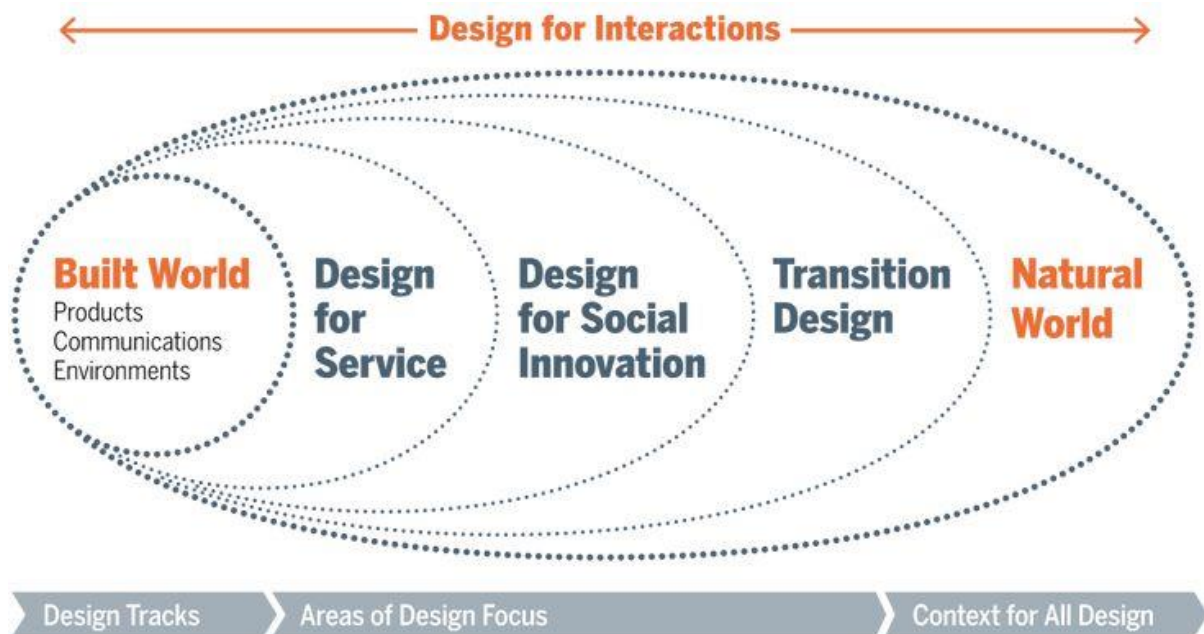
Přestože metodologické rámce designového myšlení a designu zaměřeného na člověka lze považovat za vysoce efektivní nástroj například pro občanskou participaci nebo navrhování uživatelsky přívětivých služeb, můžeme se často setkat i s jejich kritikou plynoucí právě z jejich aplikace na problémy většího měřítka. Například jeden z „otců“ tohoto přístupu, Donald Norman, již v roce 2005 varoval, že design zaměřený na člověka může v samotném procesu designování s konkrétní cílovou skupinou ignorovat nebo i poškodit jiné skupiny, pro něž explicitně nenavrhujeme (Norman, 2005). Jussi Pasanen zase upozorňuje na přílišnou antropocentričnost celého přístupu (Pasanen, 2019). Natasha Iskander pak vyzdvihuje zásadní problém spočívající v limitech uživatelského výzkumu a designéra jako pouhého kurátora metod, neboť takový přístup musí být nutně omezený ideologickými hranicemi představitosti cílových skupin, a výsledná řešení a celý inovativní potenciál designového myšlení jsou tedy pouze zdánlivé (Iskander, 2018). Pokud vezmeme v úvahu všechny tyto výhrady, zjistíme, že metody tradičních designových přístupů nemusí být vůbec odpovědí na zásadní zapeklité problémy současnosti, ať už jsou jimi klimatické změny nebo nerovnoměrná distribuce bohatství. Naopak mohou tyto problémy ještě nevědomky prohlubovat.

Na druhé straně pak existují designové přístupy, které na nedostatečnost tradičních perspektiv reagují a zároveň upozorňují na zdánlivou apolitičnost designového myšlení. Mezi ně můžeme bezpochyby zařadit oblast dnes již běžně označovanou jako spekulativní a

kritický design (dále SCD), kterou pravděpodobně nejvýrazněji zastupuje dvojice průmyslových designérů Anthony Dunne a Fiona Raby. Ve svém díle *Speculative Everything: Design, Fiction and Social Dreaming* se snaží vytvořit koncepci stojící v protipólu k tzv. afirmativnímu designu, který pouze replikuje status quo (Dunne, Raby, 2013), a využít design jako na budoucnost zaměřenou disciplínu podporující imaginaci světů a modelů sahajících za diskurzivní a ideologické limity neoliberálního kapitalismu. Účelem SCD je tak rozkrývání ideologií za produkty, strukturami a službami našeho každodenního života, poukazování na problémy současnosti, otevírání debaty nebo uvažování nad možnými budoucími modely společenského uspořádání.

Na jedné straně tak máme vysoce efektivní designové přístupy s bohatým metodologickým aparátem zaměřené na řešení problémů, které však nejsou příliš reflexivní a do značné míry prohlubují zapeklité problémy dneška. Na druhé straně se pak setkáváme s velmi reflexivním a politicky angažovaným designem, který ale naopak není orientován na řešení problémů, jež svými objekty rozkrývá. Do této debaty pak vstupuje se svým teoreticko-metodologickým rámcem právě tranzitivní design.

Účelem této kapitoly je tak ukázat, jakým způsobem lze k tématu zapeklitých problémů přistupovat z pozic tranzitivního designu (dále TD) a „jeho“ metodologie. Ostatně pokud se ptáme, v čem spočívá určitý přístup k designu, jedna z prvních otázek často směřuje k metodologickému rámci, jímž je tato perspektiva realizována. TD je v tomto ohledu jakýmsi celostním pohledem, který se nesnaží nutně kritizovat například metody designu služeb jako přístupu nejčastěji spojovaného s řešením problémů. TD ve skutečnosti do značné míry využívá metodické rámce jak designu služeb, tak designu pro sociální inovace, a v rovině scénářů budoucnosti či politické reflexivity se inspiruje i metodami SCD. Jakkoli je tato kombinace zdánlivě nesourodá, vytváří kritický a zároveň efektivní a na řešení orientovaný rámec, kdy je jeden metodologický přístup vždy obsahem toho druhého.

Programový rámec od [CMU](#)

Z tohoto diagramu plyne, že pokud přistupujeme k zapeklým problémům z metodologické perspektivy TD, využijeme pravděpodobně za účelem efektivity řešení i metody designu služeb nebo designu pro sociální inovace, ale aplikujeme je způsobem odpovídajícím velmi specifickým a politicky normativním pozicím. Tyto přístupy jsou k TD zkrátka komplementární a mohou ze sebe navzájem čerpat. Podívejme se na ně podrobněji.

Designem služeb k efektivním řešením

Mezi metody nejčastěji aplikované v kontextu designu služeb či designu pro sociální inovace patří metody designového myšlení.³⁹ Jedná se o velmi rozšířenou perspektivu implementovanou jak v komerčním sektoru, tak ve veřejných službách, která se vyznačuje členěním designového procesu do různých fází, přičemž každá z těchto fází je naplněna adekvátními metodami. Konceptualizací těchto designových procesů je bezpočet a mezi nejznámější patří například šestifázový model stanfordské d.school (Balcaitis, 2019), dvojitý diamant britského Design Councilu (Elmansy, 2021) nebo různé diagramy od společnosti IDEO.

³⁹ Designového myšlení chápeme jako „iterativní proces, v němž se snažíme porozumět uživateli, zpochybnit předpoklady porozumění a nově definovat problémy ve snaze identifikovat alternativní strategie a řešení, která by nemusela být okamžitě zřejmá při naší původní úrovni porozumění.“ (Friis Dam, Siang, 2020)

Designový proces podle projektu Libdesign

Obecně můžeme tyto procesy rozdělit do čtyř základních fází (Zbiejczuk Suchá et al., 2015):

1. Definice **problému a výzkum**, jehož prostřednictvím identifikujeme v různé míře obecnosti problematické místo a pro jeho zkoumání využíváme metody ze sociologie, psychologie nebo třeba neurověd. Z velké části se jedná o zjednodušený výzkum prováděný například pomocí *dotazníků*, *rozhovorů*, *pozorováním* nebo *graffiti walls*. Na konci této fáze máme povětšinou velké množství dat o potenciálních uživateliích, jichž se problém týká, jejich přáních nebo individuálních trápeních.
2. S těmito daty přicházíme do fáze **analýzy**, kdy se konkrétním datům snažíme dát smysl a do značné míry je generalizovat. Můžeme například syntetizovat uživatele do podoby *persony*, využít *empatických map* pro zvědomění jejich promluv a přání nebo třeba načrtnout *mapy kontaktních míst*. Na konci bychom měli být schopni položit si otázku, jakým způsobem bychom mohli cílové skupině pomoci.
3. Tato otázka pak stojí na počátku fáze **ideace a prototypování**, kdy se snažíme generovat co největší množství nápadů a odpovědí. K tomu můžeme použít *brainstorming* či *brainwriting*. Pro prioritizaci nápadů zase *dot voting* a při samotném prototypování *3D modely*, *wireframy*, *mock-upy* nebo jiné podobné metody. Jde o to, aby výsledný prototyp splňoval základní funkcionalitu pramenící z předchozích fází...
4. ... a dal se tak **otestovat**. A to s cílovou skupinou. Ve fázi testování se právě ukazuje, z jakého důvodu mají být prototypy co nejjednodušší. Pokud totiž s prototypem strávíme více času (například na jeho grafických detailech nebo obecně na vyšším stupni fidelity), může tento čas přijít vniveč, protože pomocí *uživatelského testování*, *A/B testování* nebo *Net Promoter Score* zjistíme, jestli je k něčemu dobrý ve své základní funkci. Jednoduchost prvotního prototypu nám tak umožňuje jej na základě testování snadno upravit a pak třeba začít pracovat na implementaci řešení.

Design služeb, respektive designové myšlení, pracuje doslova se stovkami metod. Pro inspiraci zde můžeme uvést například portál 100 metod⁴⁰ nebo Libdesign.⁴¹

Jedná se o efektivní, na problém orientovaný přístup, který lze v rámci TD rozhodně využít. Na druhou stranu jde ale také o krátkodobou, na komerční sektor a konzumenta zaměřenou perspektivu, která funguje v současných socio-ekonomických rámcích a do značné míry je replikuje (Irwin, 2015).

Design pro sociální inovace jako dočasná záplata na nefunkčním systému

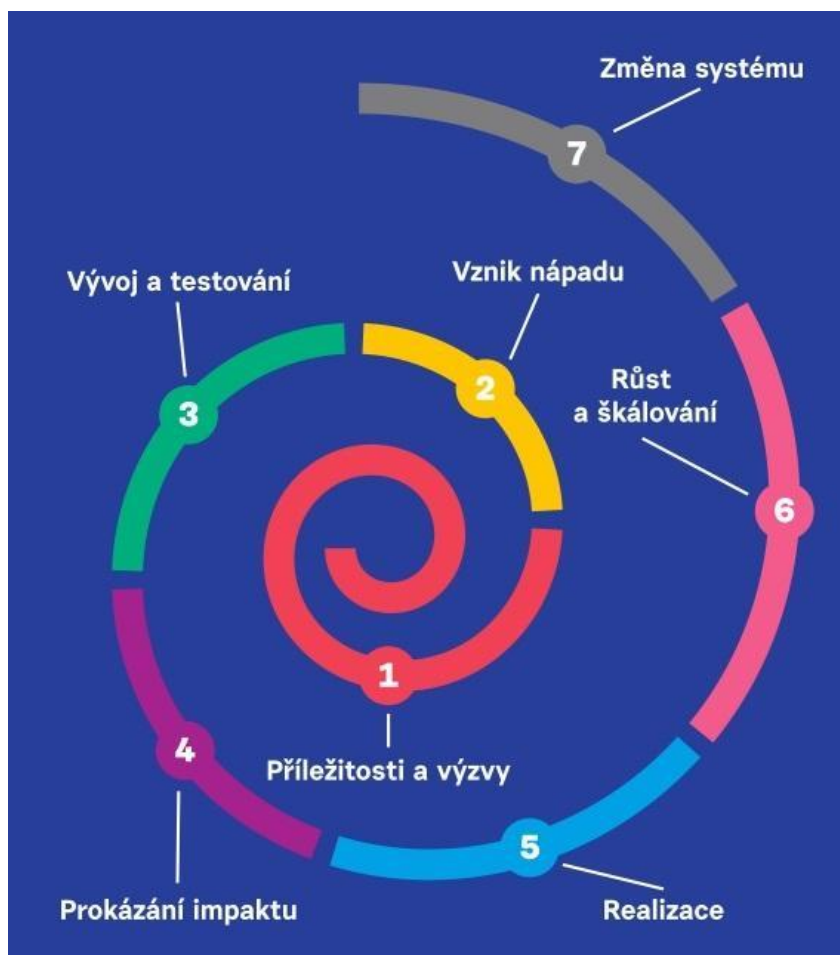
Odpovědí na poplatnost designu služeb dominantním socio-ekonomickým systémům a dalším pilířem vývoje designu by mohl být design pro sociální inovace. Jde o přístup v současnosti často uplatňovaný jak ve veřejném, tak komerčním sektoru, který zároveň doprovází poměrně rigorózní teorie (např. Manzini, 2015).

Pokud mluvíme o sociálních inovacích, mluvíme o „inovacích, které jsou sociální jak ve svých cílech, tak ve svých prostředcích.“ (Murray et al., 2010) Nebo o „nových ideách (produktech, službách a modelech), které současně uspokojují sociální potřeby a vytvářejí nové sociální vztahy nebo spolupráce.“ (Ibid.) Pokud se tak v doméně designu služeb setkáváme s velmi úzce definovanými cílovými skupinami a problémy, podstupujeme tím riziko, že „závorky“ ohraničující náš designový proces budou velice blízko u sebe a tím můžeme například někoho poškodit (viz Pasanen a Norman výše). Cílem designu pro sociální inovace je uvažovat v mnohem širších souvislostech.

Rovněž procesy, které se v tomto kontextu uplatňují, jsou mnohem komplexnější. Vedle jasně pojmenovaných metod a postupů se zde mnohem častěji setkáváme například s podporou lobbyingu nebo podporou politické kandidatury. Spíše než jako několikastupňový designový proces lze tedy design pro sociální inovace charakterizovat jako spirálu se začátkem v identifikaci příležitostí a směřující k systémové změně (Zbiejczuk Suchá, Novotný et al., 2019). Přestože se tak především v úvodních fázích procesu může design pro sociální inovace jevit jako design služeb aplikovaný na řešení širších sociálních a environmentálních problémů, není tomu tak.

⁴⁰ <https://100metod.cz/>.

⁴¹ <https://libdesign.kisk.cz/designove-metody>.

Spirála sociální inovace z metodologické sady Libdesign pro sociální inovace

Podívejme se na jednotlivé části této spirály a možné metody blíže:

1. V prvotní fázi se zabýváme především **identifikací příležitostí a výzev** spojených s problémy, pro něž hledáme řešení. Tento krok skutečně připomíná fázi výzkumu v klasickém designu služeb, kdy můžeme provádět *výzkum od stolu*, *sledovat řešení v zahraničí*, *mapovat příčiny problému a zainteresované strany*.
2. Druhý krok se nese v duchu **vzniku nápadů** na řešení, kdy se stírají fáze analýzy a ideace. Využít zde můžeme tradiční *persony* pro syntézu výzkumných dat, ale na rozdíl od designu služeb se zde zabýváme také inkluzivitou. A to třeba prostřednictvím metody *inkluzivní pandy*, kdy se snažíme uvažovat nejen nad cílovou skupinou, pro niž řešení přinášíme, ale rovněž i nad dalšími skupinami, které jím mohou být (a to i negativně) ovlivněny. Podstatné je, že už zde, na konci druhé fáze, bychom měli mít zárodek prototypu řešení, a to alespoň v podobě *value proposition canvasu*.⁴²

⁴² <https://www.strategyzer.com/canvas/value-proposition-canvas>.

3. V následující fázi **vývoje a testování** pak jde na jedné straně o dopracování prototypu, kde se můžeme opět inspirovat metodami designu služeb. Zároveň jde ale také o aktivizaci celé komunity, s níž můžeme vytvořit i akční plán společného postupu a kterou můžeme do prototypování zapojit jak v samotné tvůrčí fázi, tak ve fázi finálního testování.
4. Následující fáze již jdou více za hranice designu služeb, který většinou končí vývojem, testováním a případnou implementací řešení. V kroku **prokázání impaktu** tak pracujeme například s identifikací toho, jaké budou mít naše klíčové aktivity výstupy a výsledky. Jakým způsobem budeme schopni předpokládat, měřit a řídit změnu, kterou chceme naším řešením započít. Nejde přitom pouze o hodnoty vyčíslitelné penězi, ale i hodnoty spočívající například ve zvýšení občanské participace nebo pozitivních environmentálních dopadech.
5. V pátém kroku **realizace** jde na jedné straně o implementaci, na druhé je ale v designu pro sociální inovace tento krok spojen s uplatňováním specifických finančních modelů. Zatímco v designu služeb se způsob financování neakcentuje, design pro sociální inovace nabízí množství „zodpovědných“ modelů odvislých od zaměření řešení. Můžeme tak inovaci financovat například penězi z grantového projektu napsaného na míru případu, získat peníze komunitně za využití k tomu určených platform, můžeme celou naši inovaci rámovat jako sociální podnik nebo vyzkoušet principy sdílené ekonomiky. Zde můžeme také dobře vidět, že nejde pouze o jasně pojmenované metody typu *brainstorming*, *wireframe* nebo *A/B testování*, ale spíše o jednání v mnohem komplexnějším systému a větším měřítku.
6. V předposlední fázi se zaměřujeme na **růst a škálování**. Předpokládáme totiž, že většina sociálně inovativních řešení je do značné míry fixována na kontext, v němž jsou vyvíjena. Původci daného řešení tak mohou škálování a růstu napomoci například sepsáním metodiky pro ostatní, stejně jako mohou úspěchy a poučení z projektu prezentovat na akademických konferencích a v odborných studiích.
7. Závěrem a často vysněným posledním krokem designu pro sociální inovace je pak iniciace samotné systémové změny, jejíž první vlaštkou může být naše řešení. Zde už je řeč o čistě politických a systémových postupech typu ustanovování zájmových skupin působících v širších geografických celcích, lobbyingu u příslušných politiků, tvorby celonárodních kampaní či kandidatury do komunální politiky apod.

Pro inspiraci doporučujeme set karet *Libdesign pro sociální inovace* (Zbiejczuk Suchá, Novotný et al., 2019) nebo příručku *Sociální inovace pro zvědavé, odvážné a tvořivé* (Hastrmanová, 2015). Jedná se o publikace skvěle přibližující metody designu pro sociální inovace pro české a slovenské publikum a potenciální inovátory.

Design pro sociální inovace tedy reprezentuje takové pole designu, které v mnohém problematizuje existující socioekonomická paradigmatata nebo má přinejmenším ambici vztahovat se k problémům, na něž stávající systém nestačí nebo se jimi vůbec nezabývá (Irwin, 2015). Typicky si lze pod tímto představit aktivity neziskového sektoru, který do určité míry doplňuje například terénní sociální práci nebo řešení environmentálních otázek v urbánním kontextu.

Na druhou stranu jsou sociální inovace určitou líbivou mantrou mnoha grantových schémat a veřejných politik, které ale nereflektují normativní předpoklady inovací jako takových. Paradoxně je často jejich podmínkou také soulad s ekonomickými a technologickými inovacemi, které nicméně existují v rámci systémů, jejichž problémy se sociální inovace snaží řešit (Larsson & Brandsen, 2016). Remko Berkhout zase upozorňuje na to, že solucionisticky a všeobecně nekriticky přejímaný koncept sociálních inovací ignoruje fakt, že ty pravé a radikální inovace často vznikají z konfliktních situací (Berkhout, 2014). Otázkou tak zůstává, jak můžeme metodologicky uchopit designérskou reflexivitu a napomoci designu v imaginaci lepších a udržitelnějších budoucností.

Tranzitivní design: visioning a reflexivita

Právě tady do hry vstupuje další a poslední složka kompletující efektivitu a sociální zaměření předchozích dvou metodologických přístupů s orientací na budoucnost. Alexandra Midal tvrdí, že ve chvíli, kdy mluvíme o designu v jakékoli perspektivě, mluvíme o zvláštní podobě fikce (Midal, 2021). Jinými slovy, řeč je vždy o budoucnosti, a to i v případě, že používáme tradičnější metodologické přístupy, jako je například design služeb. Rozdíl je v tom, že v designu služeb se nepokoušíme konceptualizovat své vlastní pozice, z nichž například definujeme souslednost metod v designovém procesu, a nereflektujeme, že i metody samy jsou mnohdy přejímány z komerčního prostředí, a tím s sebou přinášejí specifickou normativitu. A především, zmíněné přístupy pracují s tím, co je tady a teď, a neřeší, zda je to udržitelné z perspektivy projekcí nebo scénářů budoucnosti. TD se nesnaží o nic jiného než do designu právě tuto reflexivitu přinést a prostřednictvím rozboru myšlenkového nastavení designérky vykreslit možné žádoucí či nežádoucí budoucnosti. V tomto bodě můžeme rovněž vidět, jak je celek perspektivy TD doplněn o kritický pohled a futuristickou orientaci spekulativního a kritického designu, o němž jsme mluvili na počátku této kapitoly.

Podívejme se na čtyři části TD z metodologického hlediska. Podstatné je, že tyto jednotlivé fáze opět nereprezentují bezprostředně navazující kroky, ale spíše paralelní linie, které je dobré během celého procesu udržovat v mysli. Určitou nultou fází je obdobně jako v předchozích přístupech mapování (zapeklitého) problému, jehož cílem ale není jen zjistit od uživatelů, co si o problému myslí a co by chtěli oni, jako spíše nasbírat co nejvíce poznatků z

různých stran, tedy například i od vědců, kteří se problémem zabývají. Pokud se tak například chceme zabývat odpadem z mobilních telefonů, nebudeme se primárně ptát jejich uživatelů, ale odborníků na dané téma.

1. Prvním pilířem TD je **vize**, kterou lze ve své podstatě považovat za fázi, která předchozím přístupům chybí nejcitelněji. Nejde přitom ani tak o to, že by nepracovaly s budoucností, jako spíše o uvažování budoucnosti v kategoriích a termínech mimo dominantní ideologické rámce. Něco takového může být ale v realitě neoliberální každodennosti obtížné. Vize je přitom nezbytná pro otevření prostoru pro dílčí designové kroky, kterými můžeme možného budoucího stavu dosáhnout, případně se mu vyhnout (Tonkinwise, 2014).
Naštěstí dnes již existuje množství metod, které nám mohou s vymýšlením budoucností pomoci, ať už se jedná o dnes již klasický *backcasting*, *forecasting* nebo i v businessové sféře užívané *futures wheel*.⁴³ K dispozici jsou nicméně i hravější metody typu *věc z budoucnosti*⁴⁴ nebo *tarotové karty technologií*.⁴⁵ Podstatné je, že naše vize by měla být obecná – měli bychom se vyhnout svazující otázce, *jak bychom mohli...* a spíše formulovat takovou (klidně utopickou) vizi, k níž můžeme jako designérky a designéři svým řešením přispět.
2. Druhou částí TD rámce je tzv. **teorie změny**. S tímto pojmem a metodou se můžeme setkat i v designu pro sociální inovace, a to ve velmi explicitní formě vedoucí od aktivit k výstupům, výsledkům a dopadům, což je postup, který lze použít i v TD. Teorie změny je ostatně v designu implicitně přítomna vždy, protože zkrátka nelze designovat, aniž by ke změně – ať už jakékoli – nedocházelo. Často jsou však tyto procesy nereflektované a replikují představy o změně v rámci existujícího systému (Irwin, 2015).
3. Zcela rozhodující složkou TD je reflexe **myšlenkového nastavení (*mindsetu*) a pozice** designérky. Intence designérek je v předchozích přístupech z velké části nereflektována, ačkoli už jen zaměření na konkrétní problém a volba metodologického postupu odráží jejich pohled na svět. Terry Irwin rozlišuje tradiční/existující *mindset* zaměřený na individuum, z něhož vyplývá snaha nacházet řešení v rámci existujících systémů, a nový, holistický *mindset*, který je v souladu s myšlenkou provázanosti člověka a přírody a s pojetím designu jako katalyzátoru dlouhodobých změn (Irwin, 2015). Co se týče metod designéřské reflexivity, existuje jich mnoho. Designéřské týmy mohou například přijmout svoji vlastní *Hippokratovu*

⁴³ <https://www.mindtools.com/pages/article/futures-wheel.htm>.

⁴⁴ <http://situationlab.org/project/the-thing-from-the-future/>.

⁴⁵ <http://tarotcardsoftech.artefactgroup.com/>.

přísahu.⁴⁶ Vedle klasického *lean canvasu* nebo *business model canvasu* můžeme použít i *etický kanvas*.⁴⁷ Vizualní vodítka k reflexi designérské činnosti může pak přinést například *etikografie*.⁴⁸

4. Posledním pilířem TD jsou **nové způsoby designování**. Jak bylo již zmíněno, metody (nebo i řešení) designu služeb a designu pro sociální inovace jsou v perspektivě TD propojovány za účelem dosažení dlouhodobějších a udržitelnějších řešení. TD zároveň klade důraz na transdisciplinaritu, která umožňuje překlenovat sociální a přírodní vědy, a na základě toho pak přispívat ke komplexnější změně. Právě propojováním disciplín, typů řešení, měřítek a temporalit je TD specifický. V jeho holistickém a systémovém pojetí bez předem daných hierarchií můžeme používat klasické metody designu služeb, jejich použití však bude vědomě politicky normativní a vnímané jako součást procesu, který není omezen několika hodinami nebo dny designového workshopu.

Metodologie nikdy neexistuje bez teorie

Přestože je tato kapitola věnována metodám a fázím procesů v různých designových perspektivách, žádná metodologie nikdy neexistuje bez teorie. Ta nemusí být v některých tradičnějších designových perspektivách akcentována, což může velice snadno sklouznout k situaci, kdy design působí jako prázdná nádoba, kterou můžeme naplnit takřka jakýmkoli (společenským, politickým nebo ekonomickým) obsahem. V takových momentech se design stává nástrojem, který může řešením velice úzce vymezených problémů ve skutečnosti prohlubovat systémovou nerovnost a nespravedlnost. TD se díky své teoretické reflexivitě snaží postihnout právě trajektorie a skryté vztahy v rámci problémů. Tím se stává nástrojem, který dokáže nejen flexibilně reagovat na sociální nebo environmentální výzvy dneška, ale řešit je od lokálních iniciativ až po globální hnutí.

⁴⁶ <https://www.designethically.com/hippocratic-oath>.

⁴⁷ <https://www.ethicscanvas.org/>.

⁴⁸ <https://everydayethics.uxp2.com/methods/ethicography/>.

Použitá literatura:

100 metod. (n.d.). 100 metod. <https://100metod.cz/>

Balcitis, R. (2019). *Design thinking models. stanford d.school - empathize IT.* Empathize IT. <https://empathizeit.com/design-thinking-models-stanford-d-school/>

Berkhout, R. (2014). *Irresistibly biased? The blind spots of social innovation.* openDemocracy. <https://www.opendemocracy.net/en/transformation/irresistibly-biased-blind-spots-of-social-innovation/>

Brown, T., & Katz, B. (2019). *How great design could fix the world's 'wicked problems'.* Fortune. <https://fortune.com/2019/02/15/change-by-design-new-excerpt-tim-brown/>

Buchanan, R. (1992). Wicked problems in design thinking. *Design Issues*, 8(2), 5. <https://doi.org/10.2307/1511637>

Dam, R. F., & Siang, T. Y. (2020). *What is design thinking and why is it so popular?* The Interaction Design Foundation. <https://www.interaction-design.org/literature/article/what-is-design-thinking-and-why-is-it-so-popular>

Designové metody. (n.d.). Libdesign: od KISKu pro knihovníky. <https://libdesign.kisk.cz/designove-metody>

Dunne, A., & Raby, F. (2014). *Speculative everything design fiction and social dreaming.* MIT Press Ltd.

Elmansy, R. (2021). *The double diamond design thinking process and how to use it.* Designorate. <https://www.designorate.com/the-double-diamond-design-thinking-process-and-how-to-use-it/>

Hastrmanová, Š. (2015). *Sociální inovace pro zvědavé, odvážné a tvořivé: Každý z nás může začít psát lepší příběh.* Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Ethicography - improving everyday ethics. (n.d.). UXp2. <https://everydayethics.uxp2.com/methods/ethicography/>

The Futures Wheel: Identifying Consequences of a Change. (2016). Mind Tools.

<https://www.mindtools.com/pages/article/futures-wheel.htm>

Hastrmanová, Š. (2015). *Sociální inovace pro zvědavé, odvážné a tvořivé: Každý z nás může začít psát lepší příběh.* Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Hippocratic Oath. (n.d.). < DESIGN ETHICALLY >.

<https://www.designethically.com/hippocratic-oath>

Irwin, T. (2015). Transition Design: A Proposal for a New Area of Design Practice, Study, and Research. *Design and Culture*, 7(2), 229–246.

<https://doi.org/10.1080/17547075.2015.1051829>

Irwin, T. (2018). The Emerging Transition Design Approach. *DRS2018: Catalyst.*

<https://doi.org/10.21606/drs.2018.210>

Iskander, N. (2018, September 26). *Design Thinking Is Fundamentally Conservative and Preserves the Status Quo*. Harvard Business Review. <https://hbr.org/2018/09/design-thinking-is-fundamentally-conservative-and-preserves-the-status-quo>

Larsson, O. S., & Brandsen, T. (2015). The Implicit Normative Assumptions of Social Innovation Research: Embracing the Dark Side. *Social Innovations in the Urban Context*, 293–302. https://doi.org/10.1007/978-3-319-21551-8_24

Manzini, E., & Coad, R. (2015). *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation (Design Thinking, Design Theory)*. The MIT Press.

Midal, A. (2021). *Design is Fiction*. Maat Ext. <https://ext.maat.pt/longforms/design-fiction>

Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. (2010). *The Open Book of Social Innovation: Ways to Design, Develop and Grow Social Innovation*. NESTA.

Norman, D. (2005). *Human-centered design considered harmful* | ACM Interactions. Interactions. <https://interactions.acm.org/archive/view/july-august-2005/human-centered-design-considered-harmful1>

Pasanen, J. (2019). *Human centred design considered harmful*. Jussi Pasanen. <https://www.jussipasanen.com/human-centred-design-considered-harmful/>

The Ethics Canvas. (2017). The Ethics Canvas. <https://www.ethicscanvas.org/>

The Tarot Cards Of Tech. (n.d.). Artefact Group. <http://tarotcardsoftech.artefactgroup.com/>

The Thing From The Future. (2014). Situation Lab. <http://situationlab.org/project/the-thing-from-the-future/>

Tonkinwise, C. (2014). *Design's (Dis)Orders & Transition Design - cameron tonkinwise*. Medium. <https://medium.com/@camerontw/designs-dis-orders-transition-design-cd53c3ad7d35>

Value Proposition Canvas. (n.d.). Strategyzer. <https://www.strategyzer.com/canvas/value-proposition-canvas>

Zbiejczuk Suchá, L., Novotný, R., Buchtová, B., Bartošová, E., Štefek, T., Svitáková, J., & Víchová, E. (2019). *Libdesign pro sociální inovace*. Masarykova univerzita.

Zbiejczuk Suchá, L., Novotný, R., Minaříková, P., Šimková, G., Chodounská, A., & Horák, M. (2015). *Libdesign: 35 methods for better services* (1st ed.). Masarykova univerzita.

5 Projekt: Empatické město

Natálie Káčová, Hana Plichta Malinová, Gabriela Lichá, Adéla Zrníková, Petra Zbranková
Mentorka skupiny: Tereza Navarová

5.1 O projektu Empatické město

Projekt Empatické město vznikl v rámci semestrálního kurzu Service Design Workshop na Katedře informačních studií a knihovnictví Masarykovy univerzity. Kurz představuje praktickou „dílnu“, která umožňuje studentům vyzkoušet si etablovaný postup designu služeb na konkrétním projektu. Pro podzimní semestr 2021 se organizátoři kurzu rozhodli reagovat na sílící debatu o omezených možnostech designu při řešení takzvaných zapeklitých problémů a náplň kurzu metodologicky ukotvili v přístupu tranzitivního designu. Oproti designu zaměřeného na člověka, ale také spekulativnímu nebo kritickému designu, nabízí tranzitivní design metodiku, jak z pozice designéra uchopit a uvažovat o zapeklitých problémech současnosti a jak skrze sestavování vizí možných budoucností podporovat sociální tranzice a udržitelnější stav ekosystému (Irwin, 2018).

V rámci kurzu se zformovaly čtyři pracovní skupiny kolem témat: (1) kniha a knižní trh budoucnosti, (2) knihovny budoucnosti, (3) univerzita budoucnosti a (4) veřejné služby budoucnosti. Práce ve skupinách následovala metodiku inspirovanou rámcem tranzitivního designu od Terry Irwin (2018). Celý designový proces otevírá fáze mapování současného stavu problému spočívající ve vypracování analýz, uskutečnění výzkumných rozhovorů a vciťování se do jednotlivých stakeholderů a jejich obav. Poté designér přesouvá pozornost směrem k budoucnosti – v ideační fázi konstruuje vize možných budoucností, ve kterých je řešený problém překonán. O vizích lze přemýšlet jak na systémové, tak každodenní úrovni, například skrze popis životních stylů různých aktérských skupin žijících v budoucnosti. Jako milník pro uvažování o budoucnosti jsme zvolili rok 2050, se kterým pracuje i Irwin. Následuje tzv. backcasting – designér se vrací do současnosti a sestavuje dílčí projekty pro dnešní dobu, které se inspiřují vizemi z budoucnosti a směřují k jejich naplnění. Vývoj tranzice lze kontrolovat stanovením vize pro různé časové milníky, například „půlící“ rok 2033. Na základě znalosti současného problému a kýženého budoucího stavu designér formuluje teorii změny – ujasňuje klíčové cílové skupiny, kterých se tranzice týká, dílčí kroky, které k tranzici povedou, měřitelné dopady, na jejichž základě lze vývoj pozorovat a kontrolovat, a širší přínosy celého procesu tranzice. V souladu s teorií změny pak lze navrhovat jednotlivé intervence.

5.2 Mapování: Odkrývání empatického města

„Současnou postmoderní společnost charakterizuje fragmentalizace, masový konzum, hédonismus, instrumentalizace a technokracie. Je společností individualizace a personalizace života, kde na základě absence jednotících hodnotových rámců schází opora pro nosnou strukturu jednotlivých oblastí života, mezi něž patří také podoba a fungování našich měst. Takovou oporou byla v historii mimo jiné existence a role veřejného prostoru ve městě.“ (Melková, 2016, s. 73)

V pracovní skupině Veřejné služby budoucnosti jsme se při prvním setkání rozhodli zúžit rozsah zkoumané problematiky na téma zeleně ve městech, které nás zajímalo jak z ekologických, tak sociokulturních hledisek (hospodaření s vodou, komunitní zahrady, kompostování, život v osadách, vztah obyvatel k zelenému veřejnému prostoru, nerovnosti v přístupu k zeleni ve městě). Veřejný zelený prostor ve městech se pro nás stal tematickým

východiskem pro úvodní mapování, skládající se z PESTEL analýzy,⁴⁹ mapy stakeholderů a mapy vlastních očekávání.

V průběhu mapování jsme zjistili, že nám dává mnohem větší smysl uvažovat o městském ekosystému v jeho nejrůznějších podobách, ať už o kultivovaném, či vágním, a zeleň ve veřejném prostoru se postupně stávala spíše pomyslným symbolem rozmanitosti města, neviditelných vztahů i vzdoru vůči antropocentrismu a naším partnerem v hledání. Jak píše Pavla Melková (2016), veřejný prostor není pouze fyzický a ohraničený – má i nehmotnou, neměřitelnou dimenzi, ve které se uskutečňují vztahy, události i myšlenky. V ideové rovině utváří veřejný prostor určité společenské kontinuum. „Je prázdnem, kde se může odehrát něco nečekaného, a je tedy i prostorem, kde se společnost otevírá směrem do budoucna“ (ČVUT, 2011). Jeho kvalita je pak variací na všechny jeho významy, které se ve své každodennosti stávají příliš banálními na to, abychom jim věnovali svůj čas. Avšak právě „třetí místa“, která se nacházejí na pomezí domova a práce, jsou ta, co přinášejí individuální i společenskou stabilitu (Oldenburg, 1999).

Odhalování významů a rolí veřejného prostoru ve vztahu ke společnosti je ale nutné brát pouze jako výchozí bod. Ve skutečnosti je třeba pracovat se synergií celého městského systému, která se neomezuje pouze na lidské potřeby. Jak výstižně uvádí John Thackara (2005), člověk v postmoderní společnosti není schopen vnímat základní přírodní zákonitosti, jelikož s nimi již není přímo konfrontován. Nevnímáme vazby, kterých jsme součástí, a proto si neuvědomujeme křehkost systému i nás samotných.

Protože jsme do projektu vstupovali s vlastními idejemi a domněnkami týkajícími se významu zeleně v městském ekosystému, ideální podoby veřejného prostoru nebo i přání a obav různých aktérských skupin, bylo pro nás nezbytné rozšířit výzkumnou fázi o perspektivy různorodých aktérů a zmapovat skutečné potřeby města a lidí v něm. Realizovali jsme sedm rozhovorů, a to se zahradní architektkou, developerem, urbánní socioložkou, architektkou, botanikou a odborníky z neziskového sektoru a organizace pečující o městskou zeleň. V rozhovorech jsme mapovali aktuální praxi a zkušenosti dotazované/ho, hodnoty a priority a vnímání ostatních aktérů v systému, včetně marginalizovaných skupin. Podstatné pro nás bylo poodkrýt složky systému, které brání změnám, oblasti s potenciálem k pozitivním změnám a témata, která (dle dotazovaných) aktuálně nikdo neotevírá a neřeší. Přímá komunikace s částí stakeholderů byla klíčová pro adekvátní formulaci konkrétních problémů. Ty se opakovaly napříč rozhovory v různých kontextech a souvislostech, avšak obvykle vycházely z totožných ohnisek konfliktů.

Zásadní zjištění plynoucí z rozhovorů bychom mohli shrnout následovně:

1. Zadavatel „zelených“ projektů (veřejný či soukromý subjekt) velmi často není schopen definovat své požadavky.

Pak to stejně vyhraje někdo, kdo dá nabídku na 20 000 Kč, protože jen osází cestu.

Já navrhnu něco, co chtějí lidi a co mi přijde smysluplné, ale stojí to 120 000 Kč.

Městu je v podstatě jedno, co tam bude, protože právě vůbec neví, co tam má chtít, takže se rozhodne většinou jen podle ceny. (zahradní architektka)

⁴⁹ PESTEL je označení pro analýzu externího prostředí a faktorů. Náplň tradičnější PEST analýzy (právní, ekonomické, sociální a technologické faktory) rozšiřuje o environmentální a legislativní doménu (Edwards, 2014).

2. Nerealizují se (kvalitní) studie zelených řešení ve městech.
Město musí řešit kanalizace, infrastrukturu a zároveň vědět, že tady bude zeleň. Tohle by měl ideálně vše řešit např. městský architekt. Jak jsem říkala, bez kvalitního zadání a studie se nic dobrého neudělá. (zahradní architektka)
Podle mě kvalitní veřejný zelený prostor neznamena jen to, co je nahoře, základem je, co je dole. Když se pod dlažbou neudělá prostor pro prokořenění, pořádné stromy tam nevyrostou a suché roky jim dají poslední ránu. Stejně tak když budete mít inženýrskou síť metr od stromu, za dvacet třicet let, kdy budete rekonstruovat, budete vstupovat do kořenového prostoru. (organizace pečující o městskou zeleň)
3. Při návrhu a realizaci zelených řešení nefunguje mezioborová spolupráce.
Aby se ukázalo, kdo co může ovlivnit (...), je potřeba, aby ta spolupráce (...) byla funkční a provázaná. Ne že někdo něco udělá a druhý to pak „rozkope“. (nezisková organizace)
4. Občanské participaci může bránit neochota města, ale také přílišná náročnost každodenního života.
Ohromný problém je, že lidé územnímu plánu nerozumí (...), je to strašné množství opravdu nečitelných materiálů. Zároveň námítky, které lidé podají, za právní či odborné asistence, nejsou fakticky vypořádávány — není to transparentní proces. (urbánní socioložka)
Jsou na nás kladeny nároky stran práce, stran domácnosti, třeba když zakládáme rodiny. A do toho se po nás svým způsobem chce, abychom byli dobří občané, budovali komunitu, zajímali se o svět, chodili na setkání a investovali do toho čas. (urbánní socioložka)
Když jste hodně chudí a máte řadu existenčních problémů, tak máte úplně jiný časoprostor (...). Že byste se měli starat o cokoli jiného, je úplně nepředstavitelné. (urbánní socioložka)
5. Zájem o veřejný prostor není systémově podporován.
Myslím, že u nás se málo lidí zajímá o to, jakým způsobem je veřejný prostor utvářen. Určitě je to dané nějakou vzdělaností v tomhle směru. (architekt)
6. Zásadní je nedostatečná následná péče a údržba veřejného prostoru. To souvisí i se ztrátou motivace občanů do něčeho se zapojovat.
Město opakovaně selhává v tom, že když už něco udělají, tak nejsou schopni na to navázat. Lidí v tom momentu ztratí zájem. Je to opakovaný problém, který je třeba reflektovat. (architekt)
7. Zeleň ve městech doplácí na chybějící vizi a nedostatečnou politickou kontinuitu.
Najednou se vám to roztáhne do víceleté plánovací přípravy a ten horizont, kdy byste ty změny realizovali, je z pohledu veřejné správy opravdu daleko. Pak je složité věnovat tomu personální zajištění a finanční zdroje. (architekt)
Když se změní náměstek, změní se i potřeby a zájmy. My podle toho musíme lítat a bojovat jako s větrnými mlýny, aby park zůstal parkem. (organizace pečující o městskou zeleň)

8. Veřejný prostor nemá klást bariéry.
Ideální veřejný prostor si představuju tak, že můžu v bezpečí chodit různým tempem, jezdit na kole, úzkost chodníku ani rychlost aut mě neomezuje. (urbánní socioložka)
9. Bezdomovectví nelze vyřešit pouhým odstraněním laviček z veřejného prostoru.
I s lidmi bez domova se může počítat jako s regulárními uživateli nějakého drahého veřejného prostoru. (architekt)
Ona tady žila, byla bez domova, a vlastně se jí podařilo začlenit — dneska tady pracuje jako pomocná zahradnice. (nezisková organizace)
10. Možnost něco změnit vychází od jednotlivce, lidé ale často potřebují inspiraci.
Například různé punkové zahrady, které vzniknou úplně zespodu a kde funguje nějaký systém výměny produktů, ovoce, zeleniny a celkově komunitní život, to mi přijde úplně geniální. Ale vždycky to chce mít nějakého silného komunitního lídra. Vždy je to závislé na nějakém silném jedinci nebo skupině lidí, kteří to táhnou. (nezisková organizace)
Když se lidé podílí na nějakém projektu, vytváří si k místu nějaký vztah. Myslím, že ale potřebují, aby jim někdo ukázal, jaké jsou možnosti, protože někdy prostě nemají žádné nápady. (nezisková organizace)
11. Podstatnou roli v utváření veřejného prostoru hraje komercialismus.
Pokud se někde najde území, které se dá zasíťovat a zastavět, tak se to rozparceluje do posledního metru tak, že jsou tam uličky, kde sotva projede auto a kde je jeden dům vedle druhého. (developer)
Velké parky ve městě jsou naprosto přetížené, protože lidé tam mají všechno, co chtějí. Mají tam hřiště, kam mohou děti vypustit, a pak si jdou na pivo. (organizace pečující o městskou zeleň)
12. Neudržovaná místa ve městě podporují biodiverzitu a mají smysl.
Zelené zarostlé vnitrobloky vyhovují víc než cokoli jiného ptákům, ale pro lidi to moc není, protože se tam nedá dostat nebo tam padají větve. Takových vnitrobloků je ale pořád dost. (organizace pečující o městskou zeleň)
Nevyužívaná místa jsou často nevyužívaná jen z pohledu skupiny lidí se specifickým kulturním kapitálem, nějakou představitostí a nějakou agencí, tedy schopností měnit věci. Vnímají místa jako nevyužívaná a představují si, jak by se dala využívat. Je ale celá skupina praktik a způsobů využívání, které jsou neviditelné třeba pro mě a pro vás. (...) Mám pocit, že u nás převládá imperativ využít nějaké věci, zhodnotit a vytěžit je dostupnými nástroji. Je to postoj, který často opomíjí nenápadné nebo neviditelné věci a procesy. (urbánní socioložka)

Realizovaný rozhovor s botaniky jsme se rozhodli zpracovat do formy rostlinné osoby, tak abychom vyjádřili náš synergický postoj k ne-lidským aktérům městského ekosystému a v duchu posthumanismu naznačili posun v perspektivě vnímání kolektivní identity (Braidotti, 2013).

Pojmout město jako komplexní celek znamená vyjít z něj, radikálně jej decentralizovat, vytrhnout se z jeho tělesnosti (Mongin, 2017). Vrátili jsme se tedy o krok zpět a uvažovali o veřejném prostoru tak, aby společně sdílené hodnoty nebyly zaměňovány za součet

individuálních potřeb jednotlivců. Snažili jsme se v úvahách zachytit ambivalenci veřejného prostoru v kontextu lidí bez domova, kdy veřejný prostor roli domova supluje a hranice se rozplývají. Kladli jsme si otázky, zda jsme vůbec schopni zaznamenat ve zrychlených trajektorích života to, co se děje vně našich domovů či kanceláří, nebo zda dokážeme být natolik uvědomělí, abychom plnohodnotně přijímali soužití všech aktérů městského ekosystému v kontextu celoplanetárních společenstev.

Definování obav a aspirací zainteresovaných stran mělo za cíl podrobněji rozklíčovat vyslovené problémy, nalézat místa kolizí a hledat tak střípky možných řešení zásadních pro další designové kroky. Snažili jsme se vžít se do role aktivních a pasivních občanů, občanů z ohrožených skupin, odborníků, úředníků, firem, osob se zdravotním postižením a také do fauny a flóry v městském prostředí. Vycházeli jsme převážně z realizovaných rozhovorů, ale také z vlastních zkušeností a úvah či z odborné literatury.

„Zkrátka chodit s otevřenýma očima, vnímat prostor kolem sebe, čerpat z toho, protože to je prostor nás všech a bez zájmu můžeme jednou zjistit, že všechno zmizí. Věřím, že veřejný prostor si tvoříme my sami, jak trávíme den a jaké jsou naše návyky. Stačí si změnit jen plány na zítra.“ (Hanišová, 2021, s. 176)

Jako zásadní se nám v této fázi jeví zjištění, že pasivita občana může být determinována časovým vyčerpáním, zklamáním z participativních projektů bez následné péče nebo nemožnosti být vyslyšen a neznamená nutně nezáměr. To vede k úvaze o smysluplnosti aktuálních životních stylů. Zajímavým prostorem pro tranzici je také vnímání kultivace ekosystémů v městském prostoru primárně jako něčeho apriorně žádoucího. Nerušený fragment přírody ponechaný sám sobě je považován širokou veřejností i politikou jako neudržovaný, a tedy pro město nepatřičný. V kontextu širších vztahů však mohou mít tato vágní místa mnohem významnější roli, než se na první pohled zdá. Přírodní systémy bez estetizujících zásahů jsou pak možným řešením pro utilitární přístup krajiny tvorby a designu, kdy se syntetizuje a spoluutváří příroda a kultura (Gandy, 2013).

5.3 Visioning a backcasting: Mezi současností a budoucností

Po rozboru obav a aspirací všech zainteresovaných stran v současnosti jsme začali přemýšlet o tom, jak by situace vypadala (či měla vypadat) v roce 2050 po realizaci všech vhodných a přínosných změn. V ideální budoucnosti si obyvatelé měst váží veřejného prostoru stejně jako soukromého a jsou vnímavější k sociálním i ekologickým problémům ve svém okolí. Díky nástrojům a podpoře města dokážou dát najevo nespokojenost nebo se propojit s relevantním odborníkem. Aktivní občané vystupují jako respektovaní partneři města, a čas, který tráví řešením veřejně prospěšných projektů, je jim náležitě kompenzován. Požadavky ohrožených obyvatelských skupin jsou citlivě komunikovány a reflektovány a odrážejí se v podobě veřejného prostoru. V jednání o veřejném prostoru má ekosystém města vždy své zástupce, kteří zajišťují, aby se zájmy přírody nepodřizovaly ekonomickým, politickým či soukromým zájmům člověka.

K tomuto stavu je však třeba nějakým způsobem dospět, a proto jsme se v myšlenkách vrátili zpět do současnosti a navrhli tři různé projekty, které by mohly napomáhat spokojenosti všech zainteresovaných stran.

1. **Vzdělávací program pro děti.** Prvním projektem reagujeme na naše přesvědčení o uměle nastolené dualitě mezi městem a přírodou, která bývá mnohdy podporována i edukativními aktivitami, typicky exkurzemi pro děti, které vyjíždějí z měst, aby se učily o přírodě – jako kdyby ve městě příroda neexistovala, a tudíž se o ní ve městech ani nemohlo učit. Navrhujeme osvětově-vzdělávací program, jehož základem je spolupráce města, které nabídne nevyužívané zelené pozemky, a vzdělávacích institucí, které tento prostor pravidelně navštěvují a pečují o něj. Město si tak zkouší nové způsoby interakce s obyvateli a dovoluje přitom žákům a studentům, aby aktivně rozhodovali a zasahovali do podoby pozemku. Díky mentorskému vedení lektorů a koordinátorů mohou aktivním zásahem vzniknout experimentální komunitní zahrady, ostrůvky městské nerušené divočiny nebo květinové louky. Žáci a studenti si skrze vlastní prožitky postupně osvojují aktivnější a pozitivnější vztah k městskému prostoru, takže místo toho, aby pasivně procházeli urbánním prostředím, stávají se postupně ke svému okolí vnímavějšími a citlivějšími.
2. **Platforma pro participaci.** S prvním projektem souvisí i ten druhý, jímž je platforma pro rozmanitější a citlivější participaci. Ta bude kontrolovat činnost města, předávat návrhy odborníkům a úřadům a pomáhat různým skupinám obyvatel účastnit se participativních rozhodovacích procesů. Vznik nezávislé platformy propojující odborníky, občany a město povede k posílení občanské iniciativy a ohleduplnost či empatie se stanou standardem. Navíc velmi pomůže prvnímu projektu v implementaci edukačních aktivit. Platforma bude také aktivně podporovat zapojení ohrožených a znevýhodněných skupin obyvatel, jako jsou lidé bez domova či lidé s handicapem, a to tak, že formu jejich participace bude ladit podle jejich specifických potřeb. To lze realizovat ve spolupráci se sociálními pracovníky v pečovatelských domovech apod.
3. **Modrozelené infrastruktury.** Třetí a poslední projekt, který se zaměřuje přímo na městskou zeleň, zajišťuje více prostoru a klidu pro městskou přírodu. Pod zemí se nachází mnoho inženýrských sítí, které jsou často umístěny tak, že zabraňují růstu kořenů, a stromy v důsledku toho dostávají málo živin. Nepomáhá ani solení silnic (sůl totiž způsobuje usychání stromů, dá se ale nahradit štěrkem či popelem apod.) nebo příliš udusaná, utužená půda, která brání kořenům k cestě za vzduchem. Projekt tedy prosazuje chytřejší organizaci městských infrastruktur, měl by ale také zajistit zadržování dešťové vody, použití propustných povrchů ve městě, podporu včelaření a umísťování ptačích budek apod. Tato tematika opět úzce souvisí s oběma předchozími projekty. Jak se vzděláváním o zeleni ve městě, kdy lidé často nevědí, jak se k přírodě chovat, tak i s participací, kdy by občané měli mít možnost vidět do toho, co se s flórou ve městech děje, a přispívat svými návrhy.

Projekty nás dovedly k myšlence jednotného souhrnného konceptu, který jsme nazvali Empatické město.

5.4 Design tranzice: Co znamená Empatické město

Koncepcí Empatického města je založena na principech odpovídajících metodologií tranzitivního designu.

Záštit

V našich debatách o platformě silně rezonovala otázka záštity – zda má platforma fungovat vně politického systému jako neustranný subjekt nebo zda má být do politického systému vnitřně integrovaná. Od politické záštity nás odrazovala opakovaná zjištění z našeho výzkumu, zejména skutečnost, že mnoho osvětových projektů se kvůli nestabilnímu politickému prostředí neprosadí nebo nemají dlouhou životnost. Myšlenkové paradigma tranzitivního designu nás ale posunulo k otázkám spjatým s významem veřejných institucí pro společnost a také k aktuálnímu problému upadající důvěry občanů ve veřejný sektor obecně.⁵⁰ Protože bychom sami chtěli přispět ke změně tohoto trendu, platformu jsme svěřili do rukou státu. Stát v roce 2050 vnímáme jako odpovědného správce, kterého si lidé spojují s pozitivními významy a důvěřují mu.

Nové formy komunikace

Další výzvou, která se před námi otevřela, byly podoby interakce veřejné správy s občany v roce 2050. Do našich úvah se promítla víra v nástup přístupnějších módů komunikace založených na vzájemné interakci a intenzivnějším využívání nástrojů e-governmentu. Platformu jsme proto zakotvili v nových webových aplikacích a databázích, jaké dnes představuje například Portál občana. Aplikace umožní každému městu operovat lokálně, tedy realizovat a iniciovat projekty na místní úrovni, se zapojením místní komunity. Celostátní politická podpora a záštita bude pak garantovat například jednotnou podobu sdílení otevřených dat. Zároveň je však třeba dodat, že se funkce platformy neomezují na digitální sféru, jak si později ukážeme.

Trpělivý mód práce

Platforma představuje radikálně odlišný způsob práce, který nabízí městu možnost interagovat se svým okolím jinak než v zakletí každodenní operativy a stávajícího ekonomického paradigmatu. Zakládá si na trpělivém přístupu a zvědomění toho, že k palčivým problémům nelze přistupovat stejnými prostředky, jaké napomohly k jejich vytvoření. Jako stěžejní se ukazuje porozumění socio-kulturnímu rozměru palčivých problémů, jejich zviditelnění a případná detabuizace.⁵¹ Významným posláním platformy je proto budování trpělivého dialogu mezi různými společenskými skupinami, citlivé oslovování marginalizovaných skupin a realizace expertních šetření.

Občanská participace založená na vzájemné empatii

Projekt platformy vychází z tradice participativního designu, zároveň však usiluje o „pluriversální“ přístup: zvědomění politické pozice designu a jeho potenciálu pro utváření a stejně tak oslabování vládnoucího systému (Salazar & Huybrechts, 2020). Skrze platformu se město i občané budou dozvídat o specifických hodnotách, motivacích a potřebách různých skupin či komunit, a to díky zapojení odborníků a terénních sociálních pracovníků. Město, odborníci i občané budou společně hledat klíčová témata a postupně zapojovat

⁵⁰ Trend upadající důvěry občanů ve veřejné instituce se týká nejen československého prostoru, ale obdobný vývoj – na rozdíl od zemí skandinávských nebo západoevropských – pozorujeme v celém postsovětském prostoru, a to od devadesátých let až po současnost (Inglehart, 1997; Mckee et al., 2013).

⁵¹ Příkladem takového zatížení může být v českém kontextu politicky vykonstruované téma zneužívání sociálních dávek (Lánský, 2011) či stereotypní vnímání lidí bez domova jako „nepřízřivých“ jedinců na okraji společnosti (Vašát, 2021).

stakeholdery, kterých se téma týká. Vždy přitom bude docházet k reflexi role neživých aktérů a ekosystemických vztahů v rámci města. Dialog mezi skupinami s odlišnými motivacemi a hodnotami cíleně zabraňuje tomu, aby vznikala pouze „řešení střední třídy pro střední třídu“, tedy aby se ve veřejném prostoru prosazovaly hodnoty dominantních skupin na úkor těch marginalizovaných.

Role a potřeby občanů

Platforma bude směřovat k zapojení širokého spektra občanů – kromě ohrožených skupin nelze opomíjet ani skupiny pasivních občanů nebo těch, které z různých důvodů neoslovují iniciativy zpochybňující status quo (ať už se zaměřují na změnu klimatu, kritiku konzumerismu či kultury privatismu apod.). Tito lidé však mohou pozitivně reagovat na různé pobídky a benefity, které jdou se strategiemi řešení problémů ruku v ruce (například finanční úspory, více volného času apod.). Je nicméně třeba reflektovat problematiku náročnosti participace pro běžného občana. Byť do budoucna počítáme se změnou životního stylu, s kratší pracovní dobou nebo s vymezením části pracovní doby pro veřejně prospěšné aktivity, naše řešení počítá s cílenou podporou dobrovolníků a aktivních občanů. Podpora se týká jak úrovně „metodologické“ (lepší propojení s odborníky a úřady pro potřeby konzultace), tak případně i finanční. Cíleně jsou podporovány také nápady dětí a budování jejich vztahu k městu.

Odborná garance

Pro odborníky představuje platforma nástroj umožňující prosazení skutečně kvalitních zelených řešení pro veřejný prostor. Budou moci kontrolovat transparentnost návrhů v rámci územního plánování a také realizovat potřebné studie. Díky platformě do jisté míry zanikne komunikační deficit mezi experty, občany a městem.

A jak do roku 2050 naplníme vizi žádoucího stavu? Důležitá bude kontrola zásadních metrik: v jaké míře je platforma využívána důležitými aktéry, jak se vyvíjí jejich struktura (zda míří k vyšší inkluzivitě) a zda se daří jednotlivé aktéry smysluplně propojovat mezi sebou. Budeme kontrolovat, zda se daří skrze platformu realizovat odborné studie a zda tyto studie ústí ve smysluplné projekty. Budeme také sledovat stav městské biodiverzity a vývoj vztahu lidí k veřejnému zelenému (i nezelenému) prostoru.

Na závěr dodejme, že pro přiblížení se k Empatickému městu je zásadní rozvoj politické kultury a veřejné debaty, rostoucí zájem o veřejné zájmy, širší odmítnutí kultury privatismu a konzumerismu a zcitlivění vůči ne-lidským aktérům (ve výčtu bychom zcela jistě mohli pokračovat). Lze namítat, že naše Empatické město je „přehnaně“ utopistické a idealistické. „Drze optimistická“ pozice je však zvolena záměrně – vychází z našeho přesvědčení, že ideace vyhlížející do daleké budoucnosti spočívá především v nabourávání vlastního mentálního obrazu o realitě odvážnými nápady a vizemi. Tak na rok 2050!

Literatura

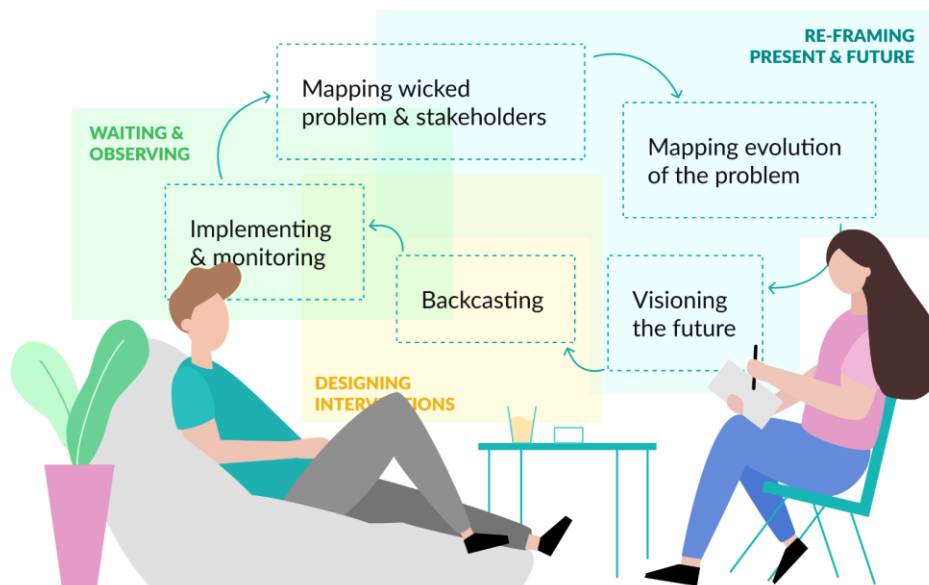
Braidotti, Rosi. (2013). *Posthuman*. Polity Press.

ČVUT. (2011). *Veřejný prostor*. <http://www.uzemi.eu/pojmy/verejny-prostor>

- Edwards, J. (2014). Evaluating the General Environment. *Mastering Strategic Management – 1st Canadian Edition* (p. 75–124). BCcampus.
<https://opentextbc.ca/strategicmanagement/chapter/evaluating-the-general-environment/>
- Gandy, Matthew. (2013). Entropy by design: Gilles Clément, Parc Henri Matisse and the Limits to Avant-garde Urbanism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(1), 259–278. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2012.01164.x>
- Hanišová, V. (2021). *Beton a hlína. Rozhovory o šetrnosti a udržitelnosti ve městě*. Host.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and post-modernization: cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton University Press.
- Irwin, T. (2018). The Emerging Transition Design Approach. In C. Storni, K. Leahy, M. McMahon, P. Lloyd, & E. Bohemia (Eds.), *Design as a catalyst for change - DRS International Conference 2018*. <https://doi.org/10.21606/drs.2018.210>
- Lánský, O. (2011, 29. října). Kdo zneužívá sociální dávky? *Deník Referendum*.
<https://denikreferendum.cz/clanek/11822-kdo-zneuzyva-socialni-davky>
- McKee, R., Murphy, A., Richardson, E., Roberts, B., Haerpfer, Ch. & McKee, M. (2013). Do citizens of the former Soviet Union trust state institutions, and why? *East European Politics*, 29(4), 377–396, <https://doi.org/10.1080/21599165.2013.821981>
- Melková, P. (2016). *Humanistická role architektury*. Arbor vitae.
- Mongin, O. (2017). *Urbánní situace: město v čase globalizace*. Karolinum.
- Oldenburg, R. (1999). *The great good place: cafes, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community*. Marlowe and Company.
- Salazar, P. C., & Huybrechts, L. (2020). PD otherwise will be pluriversal (or it won't be). *Proceedings of the 16th Participatory Design Conference 2020 - Participation(s) Otherwise - Volume 1 (PDC '20)*, 107–115. <https://doi.org/10.1145/3385010.3385027>
- Thackara, J. (2005). *In the bubble: designing in a complex world*. The MIT Press.
- Vašát, P. (2021). *Na jedné lodi. Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Nakladatelství Academia / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

6 Transition Design as a Strategy to Address Mental Health Stigma

Markéta Kučerová

6.1 The wicked problem of mental health

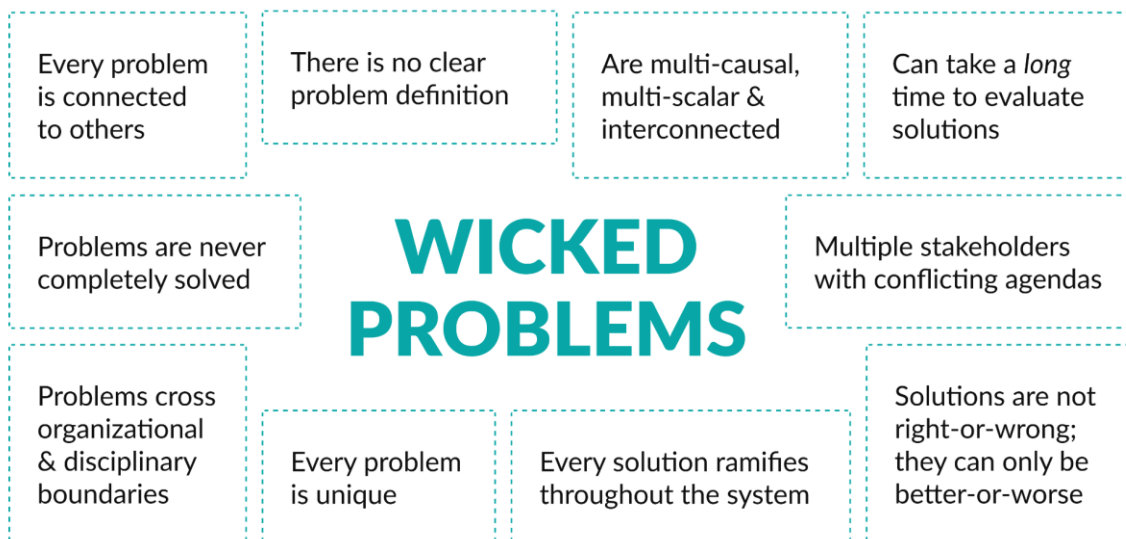
Let's talk about mental health care. The COVID-19 pandemics brought various niche topics into the mainstream discussion — and mental wellbeing was one of them. According to OECD (2021), the rates of anxiety and depression increased and even doubled in some countries with the COVID-19 outbreak. In spring 2020, more than 20% of adults experienced mental distress in countries like the United States, Canada, the United Kingdom, France, and Australia, among others. In the Czech Republic, a survey from 2021 (Terapie.cz, 2021) shows that 75% of people experienced a worse mental state due to the crisis. While only 10% of people would seek support in therapy in 2020, it was almost 25% in early 2021. Similar to other health care domains, finding support in mental health became rather difficult during the pandemics. People were trapped in their homes, often without a reliable internet connection or enough personal space to attend online therapy. Technical difficulties were not the only thing keeping people from appropriate help — many wouldn't seek mental health support because of the prevalent stigma. There seems to be something shameful about caring for one's mental wellbeing, something shameful in going to therapy.

Mental health stigma unfolds on multiple levels (Woodgate et al., 2020). First, there is social stigma: seeking mental health support can be socially discrediting, and those struggling with mental health issues may face stereotypes, discrimination, and labeling. In practice, this leads to the typical "What would others think?". When an individual agrees with social stigma or even reinforces it, they may experience self-stigma. Self-stigma makes people think that the stereotypes apply to them; for example, they might believe that seeking support is a sign of weakness. In other cases, they can experience very low self-esteem and feel like their mental health is not worth other people's effort. Lastly, there is structural stigma that is

embedded in our social structures and systems (Hatzenbuehler & Link, 2014). It includes “societal-level conditions, cultural norms, and institutional practices that constrain the opportunities, resources, and wellbeing for stigmatized populations.” (Hatzenbuehler & Link, 2014).

All three kinds of stigma are complex and widespread among individuals, communities, nations, and cultures. Mental health stigma is rooted deep in our history and embedded within our systems, which makes it demanding to untangle its origins and foresee a path to its correction. Complex problems like mental health stigma are often called “wicked problems” (Henderson & Gronholm, 2018). To address wicked problems, we need to adopt new methods and holistic thinking; and then we can envision a path to a future without mental health stigma.

“A wicked problem is a social or cultural problem that’s difficult or impossible to solve — normally because of its complex and interconnected nature. Wicked problems lack clarity in both their aims and solutions, and are subject to real-world constraints which hinder risk-free attempts to find a solution.” (The Interaction Design Foundation, 2015)

Characteristics of wicked problems. Adapted from [CMU](#).

The first time I pondered about a *future without mental health stigma* was back in October 2020 when I joined a mental health care start-up Therapie.cz. The team’s goal was to make mental health care more accessible by connecting *people who want therapy* to *therapists who can help them*. As we were getting to know our users (clients), we encountered three prevalent mindsets, two of which were strongly affected by the mental health stigma:

- They acknowledge they need/want help, and they seek it.

- They acknowledge they need/want help, but they won't seek it. (Stigma may keep them from seeking help. They also may not know where to find help or struggle financially to afford it.)
- They don't acknowledge they need help, but they need it. (Stigma may cause them to turn a blind eye to their mental health problems.)

There are several mental health care platforms on the Czech market, and more are emerging. It becomes easier to find a therapist or other kind of mental health support; however, a lot more needs to change before we reach the 'ideal' future of mental health care. (And what would that look like, anyway?)

In summary, the COVID-19 pandemics brought previously unseen attention to mental health care and laid out the ground for change. That gave rise to innovative services and digital tools that make mental health support more accessible. Despite the increase in accessibility of mental health care, many people still hesitate to ask for support — they are deterred by the stigma connected to mental health issues. To overcome mental health stigma and pursue a future of better mental health care, we need to adopt new approaches to design and strategy planning. And this is when Transition Design comes in.

6.2 When Transition Design Comes In

As the founders of Transition Design say (Irwin, 2018), wicked problems cannot be resolved using traditional design approaches because they “tend to frame problems within relatively narrow spatio-temporal contexts and do not offer a comprehensive approach for identifying all stakeholders and addressing their conflicts.” Wicked problems (like mental health stigma) are often rooted deep in our history and will take many years or decades to overcome. We need to recognize their complex nature and address them with a holistic approach.

Transition Design is a new design approach focused on systems-level change. It “*refers to design-led societal transition toward more sustainable futures and the reconception of entire lifestyles. It is based upon an understanding of the interconnectedness and interdependency of social, economic, political and natural systems. [...] Transition Design challenges existing paradigms, envisions new ones, and leads to radical, positive social and environmental change.*” (Irwin, 2015)

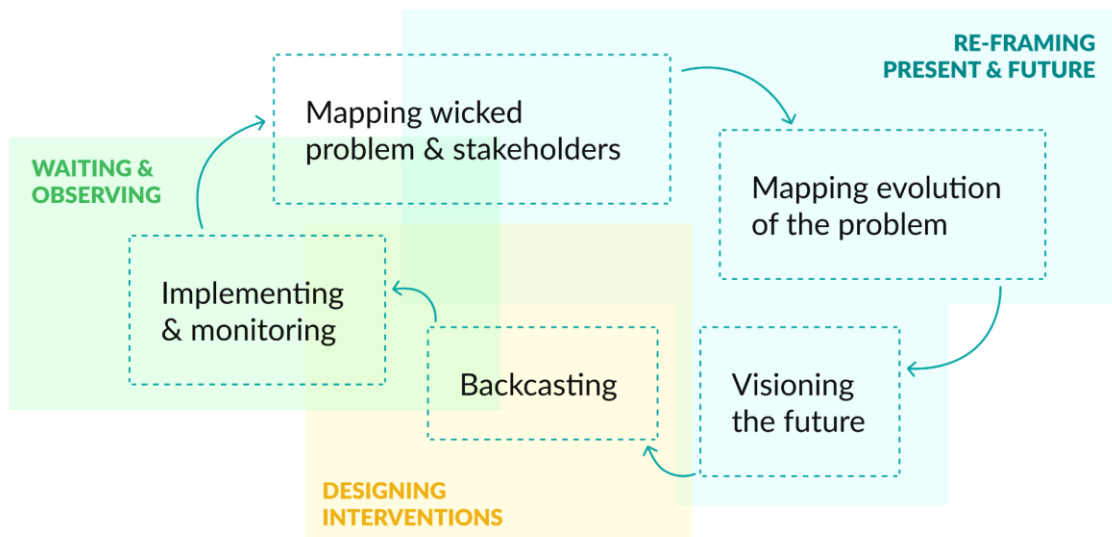
Essentially, Transition Design offers a framework to deal with complex problems and move society towards better futures. It emphasizes a holistic approach and long-term visions and acknowledges that some problems cannot be entirely defined, or their definition changes as we address them.

Issues related to mental health care can be labeled as wicked problems, and as such, we can approach them with Transition Design methods. In the rest of this article, we will talk about the process of designing transitions, which includes:

- **Mapping the problem and its stakeholders.** What is wrong with current mental health care? What role does the stigma play? And who is affected by the problem?
- **Mapping the evolution of the problem.** Where does mental health stigma come from? What influenced how people perceived mental health throughout history? And how far into the past do we need to go to identify the roots of the problem?

- **Visioning the future.** Can we imagine a future with no mental health stigma? What would it look like?
- **Backcasting.** If we have a vision of a favorable future, can we go back and imagine what steps lead to such a future? What needs to happen on micro-, meso-, and macro-level to facilitate the transition?

Next, we would propose specific interventions on multiple levels (e.g., local, national) that would move us towards the vision. We would start implementing changes and monitor how the problem evolves. Transition Design emphasizes that we cannot fully anticipate how a system will react to our interventions — it is crucial to observe the evolution and be ready to change our plan.

Transition Design process. Based on [CMU](#)

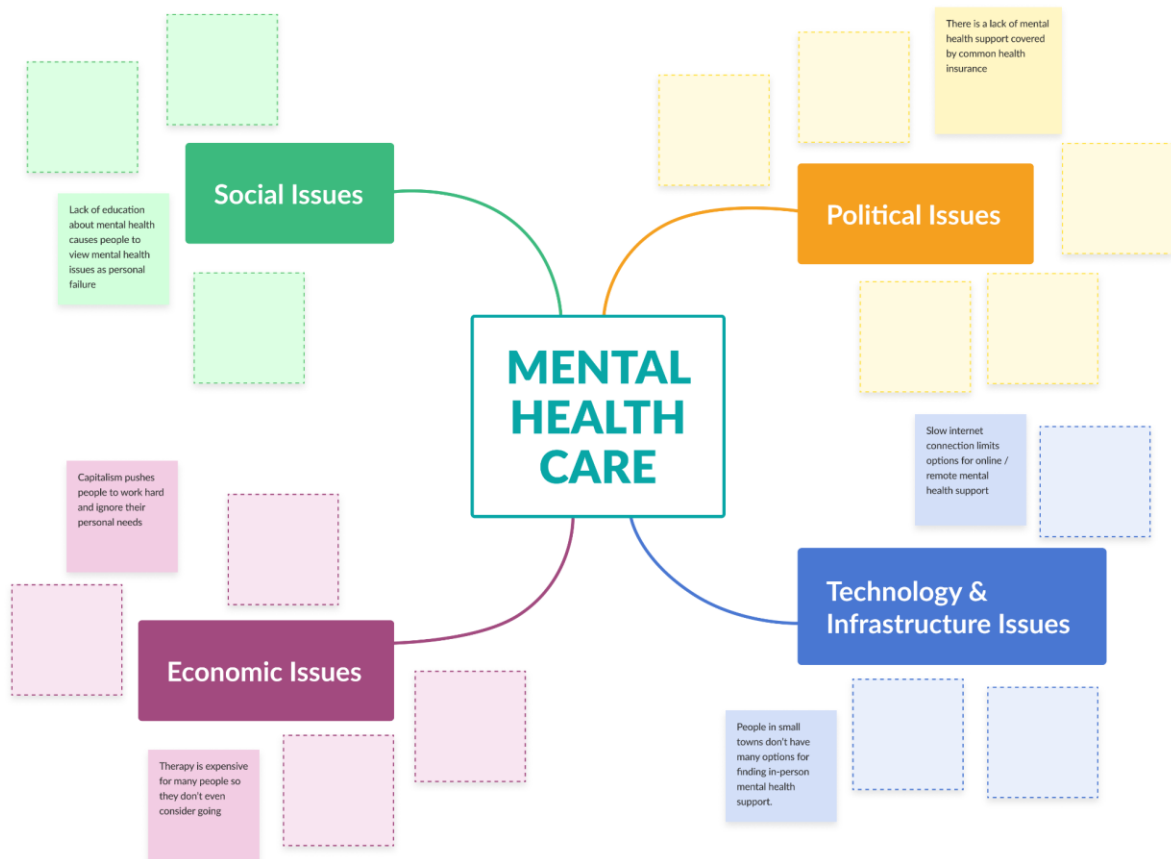
Transition Design uses participatory methods: it's not the designers who map the problem and design transitions; instead, representatives of diverse stakeholder groups are invited into the process, and the designers act more as guides through that process. Transition designing is not a job for one; therefore, the following part will merely outline how we might address mental health care issues (such as stigma) without delving into concrete definitions and visions.

6.3 Mapping Wicked Problem & Stakeholders

In the first activity, we would use PEST analysis to map the wicked problem (PESTLE Analysis, 2016a). PEST stands for political, economic, social, and technological — four external factors that influence the problem. If we were dealing with a problem connected to ecology and the environment, we could use STEEP analysis instead: it includes the same four factors as PEST and adds an extra environmental factor (PESTLE Analysis, 2016b). The PEST analysis could include the following issues:

- **Political:** There is a lack of mental health support covered by common health insurance.

- Economic: Capitalism pushes people to work hard and ignore their personal needs. Therapy is expensive for many people so they don't even consider it.
- Social: Lack of education about mental health causes people to view mental health issues as personal failure.
- Technology & Infrastructure: People in small towns don't have many options for finding in-person mental health support.

Mapping wicked problem. Based on [CMU](#).

Next, we would map the stakeholders. The goal is to identify as many stakeholder groups connected to the problem as possible and describe their conflicting needs and opinions. In practice, mapping the problem and its stakeholders requires extensive qualitative research and continuous stakeholder involvement.

6.4 Mapping the Evolution of a Problem

The objective of this activity is to form a multi-level timeline of the problem's evolution. It uses Geels' Multi-Level Perspective framework (2005), which distinguishes three system levels: the landscape (macro), the regime (meso), and the niche (micro). Essentially, the framework describes how socio-technical systems change on different levels and how the levels interact. For example, the COVID-19 pandemics (landscape event) put pressure on the 'status quo' of mental health care: more people needed help and were willing to use new

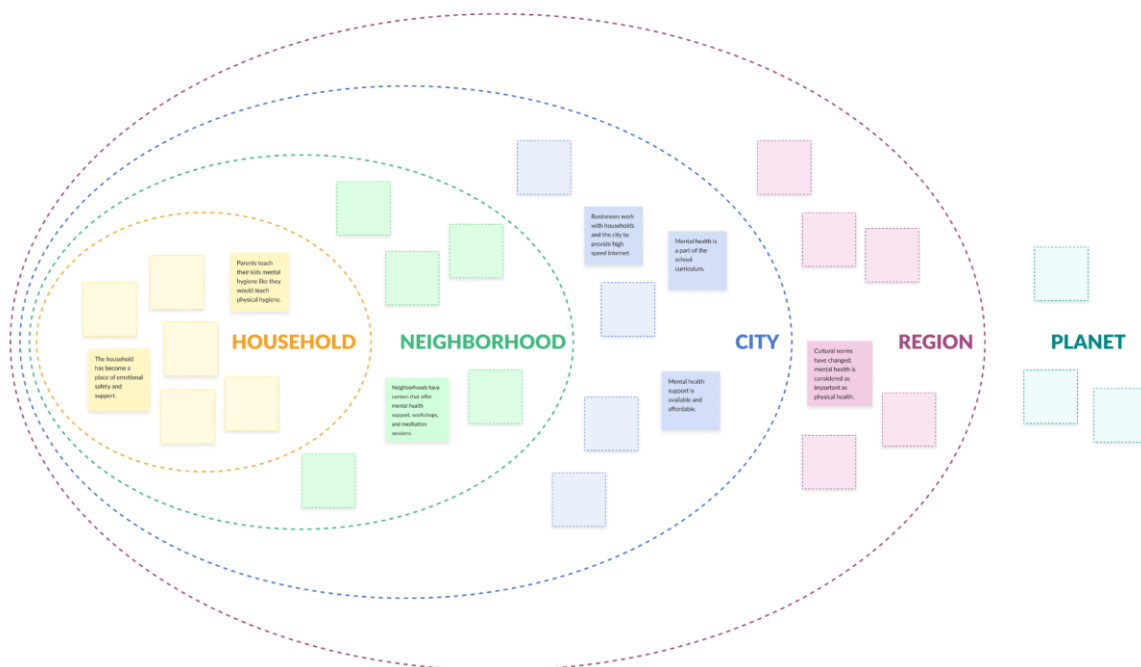
tools to get it (change at the regime level). That required endorsement of innovation that only existed at the niche level before, such as online therapy or meditation apps.

6.5 Visioning the Future

In this step, we would develop long-term future visions at five different levels of scale: the household, the neighborhood, the city, the region, and the planet. According to the Transition Design Seminar at CMU, “the objective of this step is to try and envision a long-term future in which lifestyles are sustainable and place-based and in which relations among the levels of scale of everyday life are symbiotic and mutually reinforcing.” (Carnegie Mellon University, 2022)

For instance, we could envision the following:

- Household: Parents teach their kids mental hygiene like they would teach physical hygiene. The household has become a place of emotional safety and support.
- Neighborhood: Neighborhoods have centers that offer mental health support, workshops, and meditation sessions.
- City: Mental health support is available and affordable. Mental health is a part of the school curriculum. Businesses work with households and the city to provide high speed internet.
- Region: Cultural norms have changed; mental health is considered as important as physical health.

Visioning the future at multiple levels of scale. Based on [CMU](#).

6.6 Backcasting

When we have long-term future visions, we can start looking back and imagine what interventions would lead to such a future. We would assess existing practices (Which should we keep and which should be left behind?) and suggest new ones that could emerge during the transition period.

Backcasting can take on many forms. The essential objective is to develop a pathway from now to the envisioned distant future and design specific interventions on that pathway. Let's look at the example of a city-level vision "Mental health is a part of the school curriculum." What steps can we take to bring mental health care to schools? We could start with modern schools that are open to new approaches to learning. These schools could be the pioneers of mental health education. Next, we could offer them workshops by external mental health care professionals and later expand these workshops to all types of schools. Finally, this should lead to a change on the political level and mental health education should become a compulsory part of the school curriculum.

The pathway to an envisioned future is not straightforward; there are many steps to be taken and various ways of reaching the same result. It would, again, require stakeholder involvement and participative design methods to identify the interventions necessary for the transition.

6.7 Afterword

The COVID-19 outbreak caused a secondary outbreak of mental health issues and a decrease in mental wellbeing. It brought the topic of mental health into mainstream media and instigated a discussion about the future of mental health care. In the words of Transition Design, the landscape of mental health care is changing, and the regime is opening up to innovation.

One single innovation won't change the status quo — but a series of interventions on multiple levels could lead us towards better mental health care. The Transition Design approach helps us specify the interventions and develop a strategy for transition. After outlining the complex approach of Transition Design, I will leave you with a perhaps more straightforward question to ponder: How can mental health care services (products, apps) contribute to our transition pathway to a stigma-free future? And how can we contribute as individuals?

Link na obrázky: <https://drive.google.com/file/d/1D-29lIhx6BeyM1tZM7WLPENc6xs9NZx/view?usp=sharing>

References

- Carnegie Mellon University. (2022). Designing for Transitions: Visioning/Backcasting/Assessing the Present. Transition Design Seminar; CMU. <https://transitiondesignseminarcmu.net/assignments/#1483988163620-92b71ade-89d0>
- Geels, F. W. (2005). The dynamics of transitions in socio-technical systems: A multi-level analysis of the transition pathway from horse-drawn carriages to automobiles (1860–1930). *Technology Analysis & Strategic Management*, 17(4), 445–476. <https://doi.org/10.1080/09537320500357319>
- Hatzenbuehler, M. L., & Link, B. G. (2014). Introduction to the special issue on structural stigma and health. *Social Science & Medicine*, 103, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.12.017>
- Henderson, C., & Gronholm, P. (2018). Mental Health Related Stigma as a "Wicked Problem": The Need to Address Stigma and Consider the Consequences. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(6), 1158. <https://doi.org/10.3390/ijerph15061158>

- Irwin, T. (2015). Transition Design: A Proposal for a New Area of Design Practice, Study, and Research. *Design and Culture*, 7(2), 229–246. <https://doi.org/10.1080/17547075.2015.1051829>
- Irwin, T. (2018). The Emerging Transition Design Approach. Design as a Catalyst for Change - DRS International Conference 2018. <https://doi.org/https://doi.org/10.21606/drs.2018.210>
- OECD. (2021, May 12). Tackling the mental health impact of the COVID-19 crisis: An integrated, whole-of-society response. OECD. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tackling-the-mental-health-impact-of-the-covid-19-crisis-an-integrated-whole-of-society-response-0cca0b/>
- PESTLE Analysis. (2016a, June 20). PEST Analysis Ultimate Guide: Definition, Template, Examples. PESTLE Analysis. <https://pestleanalysis.com/pest-analysis/>
- PESTLE Analysis. (2016b, June 21). What is STEEP Analysis and 5 Steps to Conduct One. PESTLE Analysis. <https://pestleanalysis.com/what-is-steep-analysis/>
- Terapie.cz. (2021, February 14). Téměř 80 % lidí pociťuje kvůli pandemii negativní dopady na svou psychiku. Terapie.cz. <https://www.terapie.cz/blog/temer-80-lidi-pocituje-kvuli-pandemii-negativni-dopady-na-svou-psychiku>
- The Interaction Design Foundation. (2015). What are Wicked Problems? The Interaction Design Foundation; UX courses. <https://www.interaction-design.org/literature/topics/wicked-problems>
- Woodgate, R. L., Comaskey, B., Tennent, P., Wener, P., & Altman, G. (2020). The Wicked Problem of Stigma for Youth Living With Anxiety. *Qualitative Health Research*, 30(10), 1491–1502. <https://doi.org/10.1177/1049732320916460>.

7 Směrem k Design Justice: Za hranice diverzity v designových oborech vstříc rozmanitější představě o uživateli

Alexandra Jakobová

Není pochyb o tom, že design v sobě obsahuje moc. Tato moc je nahromaděná v rukou profesionálních designérů, kteří strukturují naši realitu a dávají vzniknout formám ovlivňujícím lidské smýšlení i každodenní činnosti. Design má nezměrný dopad na lidský život, přesto mnoho stávajících designových procesů reprodukuje strukturální nerovnost a útlak (Costanza-Chock, 2018). Odpovědnost za tuto situaci přijímá hnutí Design Justice, oblast teorie a praxe zabývající se způsobem, jakým design ovlivňuje distribuci rizik a přínosů mezi různorodé skupiny lidí. Design Justice vychází z intersekcionalní analýzy tzv. matice nadvlády (v originále Matrix of Domination) a prosazuje designové hodnoty zpochybňující nadvládu bílé rasy, hetero-patriarchát, kapitalismus a osidlovací kolonialismus (ibid). Staví přitom na diskurzu označovaném jako Black Feminist Thought: vnímá rasu, třídu a pohlaví jako vzájemně propojené systémy útlaku, jež společně dopadají na jedince stojící na jejich křižovatkách. Design Justice se tak vymezuje vůči principům a praktikám designu, které rasu, třídu či pohlaví považují za nezávislé konstrukty. Právě užití toho, co Kimberlé W. Crenshaw, právnička a obhájkyně občanských práv a autorka teorie intersekcionality, nazývá analýzou jedné osy, vede totiž k opomnění skupin lidí nacházejících se na výše zmiňovaných metaforických křižovatkách, tedy skupin intersekčně znevýhodněných (ibid). Design Justice je rovněž rozrůstající se sociální hnutí, v jehož rámci vzniklo deset principů směřujících odborníky k praxi designu, jež nebude dále reprodukovat a podporovat existující nerovnosti (Design Justice Network, 2016).

V tomto ohledu se lze zaměřit na způsob, jakým matice nadvlády strukturuje oblasti komerčního designu. Zvláště podíváme-li se na jednu z oblastí nejvýnosnějších, tedy design informačních a komunikačních technologií (ICT) – právě technologické společnosti považuje Sasha Costanza-Chock za místa systematicky reprodukcující matici nadvlády (Costanza-Chock, 2020). Děje se tak prostřednictvím jejich náborových praktik, procesů kariérního růstu, interní politiky a v neposlední řadě také produktů či služeb, jež tyto firmy designují. I v této oblasti obsazují místa profesionálních designérů téměř výhradně lidé, jež v matici nadvlády zastávají vysoce privilegované pozice (ibid).

Tuto skutečnost prokazují i data zaměřující se na rozmanitost zaměstnanců v technologických firmách. Ta ukazují, že na designérských pozicích dominují bílí a asijsí muži. V roce 2016 zveřejnilo 23 firem ze Silicon Valley data týkající se jejich zaměstnavatelských praktik. Firmy Google a Apple měly, co se týče ženských pracovníků, jedny z nejnižších čísel. Pokud jde o zaměstnankyně, šlo ve většině firem z více než 80 % rovněž o bělošky a asiátky (Ewans & Rangarajan, 2017). V České republice pak v období od 15. 1. 2016 do 18. 1. 2017 proběhlo sčítání místních UX profesionálů, přičemž z 360 respondentů tvořili téměř 82 % muži (Bartošová et al., 2022).

Naděje na lepší zítřky v tomto ohledu přináší iniciativy, které se v posledních letech zaměřují na rozvoj technických a designových dovedností žen, lidí barevné pleti či LGBT+ jedinců,

jako jsou například skupiny BlackGirlsCode⁵², Girls Who Code⁵³ či TransTech⁵⁴. V českém prostředí představuje maják naděje nezisková organizace Czechitas⁵⁵.

Přestože zaměření se na diverzifikaci pracovních sil v oblasti designu a větší genderovou a rasovou vyrovnanost je v rámci designové spravedlnosti nezbytným prvním krokem, příliš se tím neřeší problém uživatele, kterému jsou produkty či služby určeny. Ve většině případů reprezentuje modelový uživatel dominantní sociální skupinu – potenciálně vysoce lukrativní, ovšem představující pouze malou část lidstva (Costanza-Chock, 2018). Laury Penny ve svém článku příhodně nazvaném *How San Francisco's tech boom is widening the gap between rich and poor* poukazuje na skutečnost, že se design inovací soustředí především na přání či tužby mladých, zdravých, gramotných lidí ze střední třídy, disponujících úměrným množstvím financí, aby designovaná řešení byla patřičně výnosná (Penny, 2014).

Právě tato skupina lidí se shoduje s dominantní sociální skupinou, tak jak na ni S. Costanza-Chock nahlíží v rámci USA (Costanza-Chock, 2020). Nepochybně bychom ji mohli podobně charakterizovat i pro Českou republiku. Řešením designových řešení reprodukcí maticí nadvlády není plně ani v současnosti široce rozšířený koncept designu zaměřeného na uživatele (UCD). UCD sice staví do popředí „uživatele z reálného světa“, ovšem problém vyvstává ve chvíli, kdy tento pojem představuje pouze omezený výsek z reálného spektra uživatelů. Navíc „domnělí uživatelé“ jsou často klasifikováni v rámci světového strukturovaného právě maticí nadvlády (Costanza-Chock, 2020). Přirozeně zde vyvstává otázka, zda tento problém nevyřeší výše zmiňovaná větší rozmanitost designérů, která by narušila rovnici, na jejímž začátku (designéři) i konci (uživatelé) se nachází privilegovaní, bílí, heterosexuální, zdraví, gramotní, vzdělaní lidé s vyšším socioekonomickým statutem. Dle výzkumů mají ale bohužel i genderově a rasově rozmanité týmy tendenci za cílové uživatele považovat členy dominantní sociální skupiny (Fals-Borda, 1987; Lewin, 1946; Freire & Freire, 1996). Soustředění designového průmyslu na sociálně a ekonomicky silnější uživatele má tak za následek prohlubování vyloučení ostatních uživatelů. Jednak se snižuje pravděpodobnost, že budou danou službu či produkt užívat, jednak budou právě z toho důvodu jejich potřeby a touhy i nadále odsouvány mimo pole zájmu designu (Costanza-Chock, 2020).

Kromě rovnosti v sektoru profesionálních designérů je pro vyřešení výše načrtnutých problémů nutné plné zapojení jedinců s přímou zkušeností s podmínkami, které se designéři snaží změnit – S. Costanza-Chock považuje participaci tohoto typu za nejdůležitější složku Design Justice (Costanza-Chock, 2018). Odráží se hned v několika principech DJ, které zdůrazňují zapojení „hlasů těch, kteří jsou přímo ovlivněni výsledky designového procesu“ (princip č. 2) a víru, „že každý je odborník na základě svých vlastních prožitých zkušeností a že všichni můžeme do designového procesu přispět jedinečnými a skvělými příspěvky“ (č. 6) (Design Justice Network, 2016). Zahrnutí uživatelů rovněž umožní nastartovat zpětnovazební smyčku – v rámci designového procesu je možné vytvořit mechanismy odpovědnosti komunity (Costanza-Chock, 2018). Samotní členové komunity se mohou podílet na prosazování designových řešení respektujících jejich potřeby a práva na mnoha

⁵² <https://www.blackgirlscode.com>

⁵³ <https://girlswhocode.com>

⁵⁴ <https://www.transtechsocal.org>

⁵⁵ <https://www.czechitas.cz>

úrovních a vyvíjet tlak na kritická místa ve zkompatibilním systému. Jejich motivace a porozumění, vycházející z přímé zkušenosti, je pochopitelně hlubší nežli jedinců stojících mimo komunitu, byť vzdělaných a zkušených v designovém procesu.

Je samozřejmé, že změna, ke které Design Justice podněcuje, vyžaduje „redesign“ na mnoha úrovních, od jednotlivých designových firem a projektů přes univerzity, asociace a normotvorné orgány až po národní politiky (Costanza-Chock, 2018). Tyto úrovně či oblasti jsou zároveň těsně propojeny – můžeme prosazovat vnitrofiremní politiky nakloněné rovnosti a inkluzi, nelze však vynechat otázku přístupu ke vzdělání a způsobu, jimiž je design na univerzitách vyučován. Odráží aktuální vysokoškolská kurikula principy Design Justice? Vzdělávají školy novou generaci designérů způsobem, který napomáhá zapojení komunitně vedených designových praktik a vnímání významu participace uživatelů, jejich znalostí a zkušeností? Vychovávají školy designéry zajímající se o reálné spektrum uživatelů, a ne pouze o jeho lukrativní část? A pokud se taková generace designérů skutečně rodí, bude mít prostor své znalosti, dovednosti a přesvědčení uplatnit v rámci současné kapitalistické společnosti? Je nutné zohlednit potřebu posunu státních politik směrem k designu zaměřenému na potřeby historicky utlačovaných komunit a podněcujícímu komunitní odpovědnost a kontrolní mechanismy. Stejně tak je ale třeba uvědomovat si dopad menších projektů, jako je zavádění univerzitních kurzů reflektujících téma designové spravedlnosti. Právě ty mohou formovat jedince s chutí přispívat k tranzici stávajících designových praktik.

Tento esej poukazuje na problematiku designu reprodukcího stávající mocenské strukturální nerovnosti a nabádá k nahlížení za hranice prvotně se nabízejících řešení, jako je zahrnutí členů různorodých – a historicky utlačovaných – skupin do designových týmů či nekritické uplatňování zásad a praktik UCD. Vykresluje slepé uličky těchto řešení, stejně jako se pokouší nastínit – s velkou oporou literatury soustředící se okolo Design Justice Network – kroky vedoucí k designovým procesům, které by umožnily vytváření spravedlivější budoucnosti. Nepokouší se přitom o jejich jasné vymezení, ale zamýšlí se nad jejich vzájemným propojením a ve svém závěru se pokouší naznačit, že i menší změny mohou mít vliv na kompletní tranzici systému. S tím ostatně souvisí i příbuzná designová metodologie, která se s aktuální dynamikou designové praxe rovněž pokouší vypořádat: tranzitivní design. Právě rámec tranzitivního designu otevírá prostor pro vizi nejen udržitelné, ale také rovné budoucnosti, respektující a zohledňující tužby jak živých, tak neživých aktérů (Irwin, 2018).

Literatura

- Costanza-Chock, S. (2018, June 28). *Design Justice: towards an intersectional feminist framework for design theory and practice*. Design Research Society Conference 2018. <https://doi.org/10.21606/drs.2018.679>
- Costanza-Chock, S. (2020). *Design justice: community-led practices to build the worlds we need*. The MIT Press.
- Design Justice Network. (2016). *Design Justice Network Principles*. Design Justice Network. <https://designjustice.org/read-the-principles>
- Ewans, W., & Rangarajan, S. (2017). Hidden figures: How Silicon Valley keeps diversity data secret. *Reveal*. <https://revealnews.org/article/hidden-figures-how-silicon-valley-keeps-diversity-data-secret>
- Fals-Borda, O. (1987). The Application of Participatory Action-Research in Latin America. *International Sociology*, 2(4), 329–347. <https://doi.org/10.1177/026858098700200401>

Freire, P., & Freire, P. (1996). *Pedagogy of the oppressed* (New rev. ed). Penguin Books.

Irwin, T. (2018, June 28). *The Emerging Transition Design Approach*. Design Research Society Conference 2018. <https://doi.org/10.21606/drs.2018.210>

Lewin, K. (1946). Action Research and Minority Problems. *Journal of Social Issues*, 2(4), 34–46. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1946.tb02295.x>

Penny, L. (2014). Laurie Penny on a tale of two cities: how San Francisco's tech boom is widening the gap between rich and poor. *The New Statesman*. <https://www.newstatesman.com/long-reads/2014/04/tale-two-cities-how-san-franciscos-tech-boom-widening-gap-between-rich-and-poor>

Učební texty pro studijní program Design informačních služeb vznikly s podporou z finančního příspěvku Islandu, Lichtenštejska a Norska prostřednictvím Fondů EHP 2014-2021 program Vzdělávání.

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

MUNI Katedra
ARTS informačních studií
a knihovnictví

UNIVERSITY
OF OSLO